

ҲАКИМ НАЗИР

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

БЕШ ТОМЛИК

II ТОМ

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети

"Ешгвардия" нашриёти

Тошкент — 1978

СУВ ГАДОСИ

қисса

Авжи саратон чилласи. Еру кўк қуёш оташида кабоб бўлган, ариқ ва ҳовузлар лаби ташналикдан торс-торс ёрилган бир палла.

«Сув!»— дерди далалардаги яшил барги шалвираган ғўзалар.

«Сув!»— деб сарғаярди полиздаги қовунлар.

«Сув!»— дея маърарди ҳаллослаган сигир-бузоқлар.

Қатра сувга толпинарди парранда-чаррандалар.

Сувсизлик сийрак боғларни жингиртоб қиларди.

Буларнинг бари дарё лабгинасида кўзга ташланадиган аломатлар. Ахир, дарё суви камчил бўлса, қўлда ташиб, экинлар, моллар ташналигини қондириб бўлармиди!

Аччиққўл қишлоғидан дарёнинг шовиллаши эшитилиб, томлардан сувнинг шўх мавжи кўришиб турса ҳам, аммо бу қишлоққа сув хийла узоқдан — юқоридаги қишлоқ ариғидан айланиб келарди. Шу йили, айниқса, қиш қуруқ келиб, сув камоб бўлган, пахта ҳосили хавф остида қолган, колхозчиларнинг ташвиши ортиб кетган эди. Қолхозга теккан сув бир йўла ҳамма бригада ерларини суғориб олишга етгудай эмасди. Ҳисобли сувни дастлаб энг қақраган карталарга етаклаш лозим эди. Бу кунларда колхоз раҳбарлари ҳам миробга айланиб, кечалари ариқлар тепасида бедор кезишар, худди мисқоллаб олтин тортгандай, сувдан кўз узишмасди. Ариқлардан тошиб кетмасин, чет-ёқаларга ҳеч ким тортиб кетмасин деб, ҳушёр комсомол ёшлардан назорат постлари қўйилганди. Булар орасида Холиқ Ҳаққулов ҳам бор эди. Холиқнинг пости тасодифан ўз қўрғончаси яқинига тўғри келганди.

.Ойдин кеча. Холиқ сув қўриқлайди. Қуроли — кетмон. Белгиланган марранинг бошидан охирига танда қўяди. Уқариқдан эгатларга сувнинг таралишини кузатади. Сувнинг жил-

дир-жилдири билан ҳашаротларнинг тунги бетиним чирилаши унинг қулоғига ажиб нағма бўлиб эшитилади, руҳини аллалайди. Гоҳо, чаккасини сиқиб келган уйқуни қочириш истагида, у ҳам чирилдоқлар нағмасига жўр бўлиб ҳуштак чалади, хиргойи қилади. Бу куйи ва ҳаракатларидан ўзи мамнун бўлиб қўяди. Чунки шу тунги кезишда муҳим бир вазифани ўтаётибман, деб билади. Ахир, кечагина у шаталоқ отиб юриш-у, уйда оддий дастёрликдан бўлак нарсаса ярамайди-ган гўдак эди. Бугун эса катталар қатори колхоз ҳосилини қўриқлаяпти. Демакки, колхоз тақдири, шу тақдирдан бир бўлаги унинг қўлида: у ҳам жавобгар кишилардан бири. Жавобгарлик эса ишончли одам қўлигагина топширилади.

Тун оғиб қолди. Чирилдоқлар чарчаб, пинакка кетди. Жимжит. Холиқ бир лаҳза ором олгиси келди. Уқариқ ёнидаги чимга чалқанча чўзилди. Кўкдаги ой дайди булут билан бекинмачоқ ўйнаб сузаркан, Холиқ унга маҳлиё бўлиб тотли хисларга толди. Толди-ю, кўзини уйқу олди.

Кўп ўтмай, қулоғига алланиманинг шитирлагани эшитилгандай бўлиб, кўзини очди. Боягича жимжитлик. Балки яқин ердан чиябўрими, қуёнми чопиб ўтгандир, ёки йўл ёқасидаги тут дарахтларидан қушлар қўзғолгандир деб ўйлади-ю, яна бир зум ой томошасига берилди. Кейин бирдан юраги ҳаприқиб ўрнидан турди-ю, уқариқ бошига борди. Қулоғига аллақандай нотаниш жилдираш чалинди. Аланглади. Қай кўзлари билан кўрсин!.. Қулоқ очилиб, чап томондаги ариқчага сув қўйиб юборилганди. Сув шарқираб, Холиқлар қўрғончаси яқинидаги Оллоберди эшон ерига оқмоқда эди. Холиқнинг капалаги учиб, атрофига аланглади. Хира ойдинда ҳеч бир шарпа кўринмади. Ўзича сўкиниб, дарҳол чимлар билан қулоқни бекитди.

Холиқ изтироб ичида хаёлан ҳар ёқни кезиб чиқди. «Нега гафлат боса қолди-а мени. Эгаси минг пойласин, ўғри бир пойласин дегани шудир-да. Ким бойлади экан сувни бемаҳалда! Эшоннинг ўзими?» Ундоқ деса, эшоннинг экин экиб, сув суғориб юрганини Холиқ ҳеч қачон кўрган эмас. Таги шаҳри-сабзлик, уруш йиллари нима ҳам бўлиб бу ерга келиб қолган эшон, уйда кўп турмасди. «Мурид овлаб юради» дейишарди. Унинг экин-тикини-ю, рўзгор юмушларига бир-иккита муриди қарашиб турарди. Шуларнинг биттаси Ҳаққул ота. Ёши бир ерга бориб қолган, колхозда атоқли сувоқчи бўлса-да, ихлос-мандлигини қўймас, кўп вақтини эшоннинг кетидан юриб ўтказарди. Бўзчи белбоққа ёлчимас дегандай, ўз томи неча йил

сувоқ кўрмай, чакка ўтса ҳамки, бор пул-пучагини сарфлаб эшонга уй қуриб берганини ҳамма билади. (Одамлар: «Ҳаққул отанинг олдинги хотини Фотима буви шундан куйиб ўлиб кетди» дейишади, балки шундайдир).

Холиқ сув ўғрисини тутаман деб, азонгача пастқамда яшириниб ётди. Азон пайти колхоз раиси отда келиб қолди. Холиқ унга воқеани билдирди-ю аммо гумони кимданлигини айтмади. «Вақтида кўрганинг-ку дуруст бўпти. Аммо уни қочирворганинг чакки. Комсомол сани сергак қилиб қўйиши керак»,— деди-ю, ўтиб кетди.

«Нима дегани бу? Комсомол мажлисига масалангни қўйдираман, дегани эмасмикан?»— деб ваҳимага тушди Холиқ.

Кўзлари лак-лак ичига тушиб, қўргончасига борди. Зухра бувининг елиб-югуриб қайнатган чойини ҳам ичмасдан, бошини ёстиққа буркаб ётиб олди.

Бир вақт важоҳати бузилиб Ҳаққул ота кирди. Холиқни: «Тур, эй!»— деб уйғотди-да, кепчик соқоли бежо қалтираган ҳолда ўдағайлади:

— Парчобни ким бекитди?

Холиқ икки ўт ўртасида қолди. Довдираб, тилига калтак келди. «Бундан чиқди, эшон ерига сувни дадам бойлаган экан-да!..»

— Гапир, бўйнинг узулгур!— деб дағдаға солди Ҳаққул ота. Бу ишни ўғлидан бошқа ҳеч ким қилмаганига буткул ишонганидан, жаҳолатга минди. Исриқ осилган устун қозинидаги қамчини олиб, Холиқни савалай кетди. Ҳеч нарсани англамаган Зухра буви ўғлини ажратаман деб ўртага тушди-ю, у ҳам қамчи остида қолди.

Ҳаққул отанинг бу қадар ғазабга миниши бежиз эмасди: саратон бошидан бери бу томонга иккинчи сув келиши. Бугундан кейин сув бошқа томонга ташланади. Энди қачон сув келади-ю, томорқа экинлари қачон сувга ёлчийди. Унга-ча эшоннинг сабзи, пиёзлари қуриб кетади. Ҳа, қуриб кетади!

Умрида отасидан калтак ейиш у ёқда турсин, сўкиш эшитмаган ёлғиз ўғил Холиқ, қамчи зарбидан ачишаётган елкасини чангаллаганча дағ-дағ титраб, ҳовли бурчида гужанак бўлиб ўтирарди. Азбаройи эсанкираганидан, карахт бўлиб қолган, ўзини йиғидан базўр тутиб турарди. Эрининг тажанглигини, Холиқнинг эса ўзига етгудай ўжар, чўрт сўз ва сиркаси сув кўтармаслигини билган Зухра буви, ота-бола ўртасида кори-хол юз беришидан қўрқди, уларни мурасага

келтиришга яна уринди. «Мендан ўтган бўлса кечиринг, дея қолгин, жон болам!» деб Холиққа ялинди.

Холиқ эса, узр сўраш у ёқда турсин, бегуноҳ кўзларини дадасига ҳайрат ичида қаттиқ тикканча:

— Менинг гуноҳим нима ахир!— деб депсинди.

— Ия, ҳали гуноҳингни билганинг йўқми?— деди Ҳаққул ота титраб-қақшаб.

— Й-ўқ!— деди Холиқ чўрт кесиб.

Бундан Ҳаққул отанинг ғазаби баттар кўпчиди ва Холиқ-ни олдига солиб қувди.

— Ундай бўлса, йўқол, кўзимга кўринма! Сендай нобакор фарзанднинг боридан йўғи!..

1

Хут-ют деганларича бор. Қиш кетар жафосида неча кун ҳавони алғов-далғов қилди. Дарё бўйидаги посёлканинг толь ва шифер томларини тарақа-туруқ кўчириб, ёш дарахт шохчаларини узиб-юлққан бўрон пировардида дўл ва жала бошлаб келди. Ўтган-кетганлар ўзларини қурилиш бошқармасининг узун, пастак биноси эшигига ура бошлади. Шундоқ бузуқ ҳавода енгилгина кийинган икки йигитча шовқин кўтаришганча югуришиб келиб, коридор ўртасидаги комсорг кабинетига киришди. Кабинетнинг жиҳози: деворларни қоплаган расмлар ва плакатлар бўлиб, булар орасида граждандар уруши ва Улуғ Ватан уруши қаҳрамонларининг портретларидан тортиб, Ер йўлдошларининг тасвиригача бор эди. Қирган йигитлардан бири — бўйдор, қорамағиз, бароқ қош; одми коломенка матроска кийгани — қурилиш комсомол ташкилотининг секретари Тўлаган Латипов эди. У, юз ва бўйинларини дастрўмолига артаркан, хуноби ошиб турган ҳамроҳига кулиб:

— Сал ўпкангни бос, Фарҳод. Бригадир деган вазминроқ бўлади. Оби-ҳаво ҳам жўнашиб қолар...— деди.

Яшил галифесининг тиззасигача лой чиққан, сепкил юз, жавдиروқ кўзлари ва бутун турқидан тезлиги билиниб турган Фарҳод, гинага ўтди:

— Насиҳат қилишни биласану, Тўлан, мундоқ бориб хабар олай демайсан! Худди филдираги лойга ботган машинадай, иш юришмасдан қийналиб кетдим...

— Аввалига «ишлар миҳдай» эди шекилли?..

Фарҳод кулиб юборай деди. У, Тошкентдаги институтни битириб комсомол йўлланмаси билан келганда, қурилишнинг бетон заводига қўйишганди. Кейин бу ердан уни қурилишнинг юраги бўлган тўғон бригадасига олишганда, хурсандлик билан ўтди. Ушанда унга ҳар томонлама ёрдамлар ваъда қилишганди. Материал, асбоб-ускунадан қарашиб туришган бўлса ҳам, аммо бригада ишини йўлга қўйиб олиш буткул ўзига қолиб, калавасининг учини йўқотиб қўйган эди.

— Шундай бўлса бўлгандир, аммо ҳозир, айниқса одамларни жой-жойига қўйиб ишлатиш қийин бўляпти. Қурама халқ. Қўпи ғўр. Тўппа-тўғри мактабдан чиқиб келган-да. Қишлоғида мол боқишу, ўроғ ўришдан бошқани билмаган. Бетоннинг нима-ю, машина асбобинг нима — беҳабар. Меҳнат интизоми, план, график деган нарсаларнинг тушига ҳам кирмаган. Энди ўрганиб кетишгунча, ҳар бир нарсани алифбесидан тушунтиришинг, қайта-қайта кўрсатиб тепасида туришинг керак. Бунинг устига,— деди алам қилиб,— иккитаси, кечки мактаби йўқ экан, деб кетиб қолди. Иккитасини бўлса, энди қўли бетонга келиб қолганда, участка бошлиғи биринчи бригадага сурворди. Нега ундоғ қиласиз десам, «биринчи бригада тўғоннинг қулф-калити. Мусобақада шатак деган нарса бўлади, вақти келса сенга ҳам кўмаклашади», эмиш. Тушунолмай қолдим-ку.

Тўлан бултур денгиз флоти хизматидан қайтган, шундан бери район комсомол комитетида инструктор эди. Ўз хоҳиши билан сув омбори қурилишига келганига энди бир ойча бўлди. Қўпроқ вақти икки юзга яқин аъзоси бўлган йирик қурилиш комсомол комитетининг ташкилий томонларига сарф бўлиб, ишлаб чиқариш бригадалари, улардаги ёшлар билан алоҳида-алоҳида танишиб улгурганича йўқ эди. Шу сабабдан Фарҳоднинг сўзлари унга ҳам дакки бўлди, ҳам муҳим нарсалардан огоҳ қилди. Келган кунидан бошлаб Фарҳодни очиқлиги, дангалчилиги учун ўзига яқин кўриб қолган Тўлан, ҳозир унинг кўнглини чўқтирмасдан, қандай қилиб далда бериш йўлини излади.

— Тўғрисини айт-чи, Фарҳод, студентлик вақтингда, ўқишни битириб олсам, у ёғи хамирдан қил суғургандай кетаверадими, деб ўйлагандирсан-а?

— Унчалик эмас. Қурувчилик касбининг осон бўлмаслигини билардим. Узоқ-узоқ жойларда практикада ҳам бўлганман. Аммо бунақанги мушкул ишни энди кўраётганим.

— Ҳар ҳолда практика вақтида елкангга план, жавобгар-

лик юкланган эмас-ку, ниҳояти бировга дастёрдай бўлгансан. Ҳозир-чи, кичик командир, штурман.— Тўланнинг бир одати, ҳар қандай оби-ҳавода матросча кийимни кўз-кўз қилиш, ҳам ўз гапида денгизчилар ҳаётидан мисол келтириш эди. Ҳозир ҳам шундай қилди:— Штурман ўз зиммасидаги масъулиятга мумосиб абжир бўлиши, экипажни дадил олиб бориши керак, башарти хиёл иккиланса ўзини ҳам, ўз ихтиёридагиларни ҳам ҳалок қилади, билдингми? Иккинчидан, ўртоқ, одамларни бошдан мустақил ўйлаб, ўз ақли билан ишлашга одатлантириб олганинг маъқул. «Биз учун бошлиқ ўйлайди» деб қарамликка ўрганиб қолмасин. Ўзини хомбол эмас, ҳамма ишга шерик деб билсин.

Фарҳод, ёши тенг бўлса-да, турмуш тажрибаси кўпроқ бўлган ва ҳеч қачон тушқунликка тушмайдиган Тўланнинг сўзларини диққат билан тинглади. Шу билан бирга, ўз орзусининг амалга ошмаётганига афсусланаётганини ўртоғидан яширмади:

— Бошда ўйлаган эдим: шундай бригада тузайки, бошқа жойларда тўзилаётган коммунистик меҳнат бригадаларидай ҳамма томондан намуна кўрсатсин, қурилишмизнинг шаънини кўтарадиган бўлсин...

— Бу ёлғиз сенинг эмас, ҳаммамизнинг орзумиз. Қани энди акробатчининг шотисига ўхшаб бир ҳатлашда коммунизмга чиқиб бўлса. Йўқ, шерик, бўёқчининг нили эмас бу. Ниятни катта қилиб тиришиб-тирмашсаккина етамиз орзуга, Ўзимиз куйиб-ёниш билан бирга, бошқаларнинг ҳам юрагига ўт ёқа олсак бўлгани!..

Тўлан, боксёрлардай икки қўлини баравар ҳаракатлантириганича ўзини унутиш даражасида кўпириб сўзларкан, Фарҳод завқ билан кулиб юборди.

— Утсиз одам ҳам бўларканми?

— Йўқ,— деди бароқ қошларини учириб Тўлан,— демоқ-чиманки, қўр ичкарида кул бўлиб қолмасдан, алангаланиб чиқсин. Шундагина иссиғи фойда беради...

Фарҳод дўстининг фикрини тушуниб турарди: энг муҳими, одамларда ғайрат қўзғатиш, меҳр туғдириш. Фарҳод, бунга эришиш учун одамларнинг талаб-эҳтиёжини яқиндан ўрганиш, ўз билимларини оширишларига тегишли шароит яратиш зарурлигини исботлаб кетди. Суҳбат айна қизиган вақтда эшик тарақлаб очилди. Нозик жуссасига ҳалпиллаб тушган комбинезон ва резинка этик кийиб, сочини дўппи остига қистиргани учун ўспирин боладай кўринган Қуралай исмли жаж-

жигина қиз кирди. У, йигитлар суҳбатини бўлгани учун кечирим сўради-да, Тўланга деди:

— Аризам сизда эканми?

— Ҳа,— деди Тўлан стол тортмасидан бир парча қоғоз олиб.— Сергей Андреевич кеча Тошкентга кета туриб берган эди, «комсомолнинг билан гаплашиб кўр-чи» деб. Узинг ҳам кўтара савдо қилибсан-да, синглим. Буни қара,— деди қоғозга кўз югуртираркан.— «Бетончилар бригадасига ўтказинг, бўлмаса бўшатинг...» Ариза эмас, ультиматум.

— Бошда ниятинг бўлакча эди-ку?— деб Фарҳод гапга аралашди.— Учётчилик қилиб юриб шу орада бульдозер ҳайдашни ўрганмоқчи эдинг. Ўз хоҳишинг билан Эшматга бириктириб қўйишувди. Нима бўлди?..

Эшмат номини эшитиб бир ижирғанди Қуралай ва ундан айниганининг сабабини тушунтириб ўтирмасдан, яна ҳалиги талабини қайтарди.

— Ўжарлик қиялпсан-да, синглим,— деди Тўлан уни шахтидан қайтармоқчи бўлиб, сўнг участка бошлиғи Шерҳожиев билан гаплашганини айтди.— Шерҳожиевга қолса, сени бир қадам жилитмоқчи эмас. «Қизим бульдозерчилар билан скреперчиларга маъқул тушиб қолди» дейди. Участка бошлиғининг фикри билан ҳам ҳисоблашиш керак-да, а Фарҳод?

Фарҳод на «ҳа», на «йўқ» демай, кифт учуриб қўйди. Агар «ҳа» деса, Шерҳожиев фикрига очиқ қўл кўтарган бўлади, «йўқ» деса-чи, Қуралай оғир ишда қийналмасмикин деб ўйлайди. «Бусиз ҳам бригаданинг состави бўш. Иш берадиган болаларимни бўлса Шерҳожиев шахмат донасидай ҳали у ёққа суради, ҳали бу ёққа...» Қуралайни бригадага олишга тўсқинлик қилаётган бошқа сабаб ҳам борки, буни Фарҳоднинг ўзигина билади.

Фарҳоднинг дудмал жавоби Қуралайга оғир ботди, яқинда тегишибми, аябми айтган сўзи дилига кўндаланг келди: «Сигир соғишу, кашта тикишдан бошқани билмаган бу қўллариб бетонга қандай ярайди!..» Қуралай бирваракай гинасини тўқди:

— На у ёқлик бўлмади гапингиз, на бу ёқлик. Қизларнинг қўлидан келмайди бетончилик десангиз, очигига кўчаверингда. Мижғов эмасдингиз-ку мунақа!..

Фарҳод қаттиқ туртки егандай бир тебраниб тушди ва деди:

— Сени аяган киши ҳам балага қолади.

— Мен мушук боласиманми аяйсиз!— деб баттар ёнди Қуралай.

— Ўзингга етгудай шаддод экансан-ку!

— Ҳа, зарур пайтда, виждон талаб қилганда!— деди кесиб-кесиб Қуралай.

Ўзини оғирликка солиб ўтирган Тўлан азбаройи қойил қолворганидан:

— Маладес!— деб юборди.

Энди Қуралай Тўланга юзланди.

— Бирингиз секретарь, бирингиз бюро аъзоси. Тушунол-маяпман. Ўзингиз неча марта мажлисда: «Қишиларнинг истак-орзуларини ҳисобга олиш керак» дегансиз-ку. Сўз бошқа, иш бошқами? Е менга қолганда Шерҳожиевнинг юзидан ўтолмаяпсизми? Агар рўйхату сводкаларга ўралашиб юраверадиган бўлсам, колхозимда ҳам тузуккина табелчи эдим. Нима кераги бор эди бу ерга келишни. Йўқ, энди майда дастёрчилик жонимга тегди! Ҳал қилиб беринг, бўлмаса парткомга кираман...

Тўлан учётчилик майда иш эмаслиги, бунга энг ишончли одамни қўйиш мумкинлигини ётиғи билан тушунтириб кўрди. Қуралай ўз сўзида маҳкам туриб, аризасини унинг олдига улоқтирди-да, эшикни тарақлатиб ёпганча чиқиб кетди.

Ташқарида бўрон ва ёмғир хиёл пасайган, йигитлар энди ташқарига чиқишаётган эди. Бирдан яна Қуралайнинг товуши келди, эшикни очди. Унинг чеҳраси тамом ёришган, бояғи зардади чимирилиши-ю, ўпкали қараши ўзгарган. Гўё ўлган онаси тирилиб келгандай вақти чоғлик билан бир кампирни етаклаб кириб:

— Сизларга меҳмон олиб келяпман,— деди ва уларни кампирга таништирди.— Мана, опоқи, қидирган ўғлингизнинг саркорлари...

Бу ориқ, ёқимли, серҳаракат кампир қўлидаги зилдай туғунини полга ташлади-ю, ҳар гапида «вой айланай, катта кишилар» деб ҳўл кийимлари билан Фарҳодни, Тўланни бағрига босди. Қуралай уни йигитларга танитиб улгурмасданоқ, кампир қат-қат рўмолининг шалаббо бўлган устки қаватини ечиб сиққан ҳолда, нолишга тушди:

— Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада дегани ҳақ рост экан. Наҳотки қариган чоғингда фарзандинг шунақа сарсон қилиб қўйса...

— Ўғлингиз ким, хола?

— Ким бўларди, Абдухолиқ-да...

— Холик Ҳаққуловнинг онаси Зухра холам бўладила, бизнинг қишлоқдан,— деб Қуралай қўшимча қилган эди, негадир Фарҳод кулиб юборди ва яхши танимай турган Тўланга кампир эшитмайдиган қилиб тушунтирди.

— Ҳў, эшитгансан-ку, Тикантепа мозорида Қаршибой бахши билан ёқа бўғишган чол...

Бу воқеа Тўлан ҳам, Холик ҳам ишга келишмасдан олдин бўлган. Қурилишда ялпи иш бошланган кез. Дарё бўйидаги тўғон тушадиган ерга тўғри келиб қолган Тикантепани текислашга киришилмоқда эди. Бу тепадаги ёлғиз мозорни «бузрук қадамжойи»га айлантирган шайх билан эшон иғво тарқатишди: «Қимки бузрукни безовта қилса оёқ-қўли шол бўлади...» Бу иғвога учган айрим лақмалар мозор бузилишига норозилик билдиришди. Икки-уч киши келиб, мозор текислаётганларни «дуойибад» қилишди. Ҳатто Ҳаққул ота бульдозернинг йўлига кўндаланг тушиб ётиб олди. Шунда Қуралайнинг дадаси Қаршибой ота ўз ҳамқишлоғини иғво йўлидан қайтаришга уринган, аммо жанжал зўрайиб, ёқа бўғишгача етиб борган эди...

— Хола дейман, бўронда келишингиздан болангизни жуда соғиниб кетибсиз-да,— деб Тўлан кампирни ҳурмат билан табуреткага ўтқизди.

Бу ерда қурувчиларни йўқлаб отасими, онасими келса, бошлари осмонга етгувчи эди. Лекин дабдурустан кампирнинг: «Ҳа, қулоғидан чўзиб опкетгани келдим, баттолни!»— деб ҳўнграб юборгани ўртага хиралик солди. Ҳаммалари ажабланиб туришаркан, кампир уй можаросидан оғиз очди: сув омбори қурилиши муносабати билан улар турадиган Аччиққўл қишлоғи янги ерга кўчирилаётганмиш, аммо Ҳаққул ота уввало қилишса ҳам қўрғончасидан кўчмай, икки оёғини бир этикка тиқиб: «Энди оғзим ошга етди деганда, ўғлим қанотимни қайириб, мункитиб кетди. У келмагунча ҳеч ёққа жилмайман, ўлигим шу ердан чиқсин» деб ўтирганмиш... Мана энди кампир ўғли билан чоли ғамида шўлтиллаб, гарангмиш...

Зухра бувининг сўз маромидан йигитлар масала жиддийлигини фаҳмлаб, бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ҳозир ишга шошиб туришгани учун кампир билан кечқурун бафуржа суҳбатлашмоқчи бўлишди. Кампир ҳам анчагина йўл босиб уринган, тиришиқ, серажин бет-лаблари шамолда увишган эди. Уни Қуралай ётоқда дам олдириб турадиган, Фарҳод эса Холикни ўзи бошлаб келадиган бўлди...

Ташқарида қатнов изига туша бошлаган эди. Қўчалар янги очилгани, ҳали тротуарлар тартибга келмагани учун биноларнинг пойдеворигача балчиқ босиб кетган эди. Қуралай билан кампир сирғана-сирғана лой кечишиб, шаҳарча бошидаги эркаклар ётоғи томон боришарди. Кампир, шундоқ бузуқ ҳавода ҳам тинмай, ҳар қадамда иморат қураётганларга ҳайратланиб қарар, тўхтаб-тўхтаб ўткинчилар орасидан ўғлини ахтарар, узоқдан бировнинг бўйи-бастини, бировнинг юришини Холиққа ўхшатарди. Унга қараб Қуралайнинг хаёлидан: «Шундоқ меҳрибон онаси бор экан, Холиқ нега ҳеч эсга олмас эди?» деган ўй кечди. Аммо Холиқнинг уч ёшдалик вақтидаёқ онаси Фотима буви ўлиб, Зухра буви қўлида қолганини кўплар қатори Қуралай ҳам билмасди. Чунки, Холиқларнинг уйи қишлоқнинг бериги бурчида бўлса, Қуралайларники нариги бурчида бўлиб, бир-бирлариникини кўришмаган, бориш-келишлари йўқ эди...

Ётоқхона бояги бошқармага ўхшаш узунчоқ, пастак бино бўлиб, қоронғироқ коридорнинг икки ёғида бир хил хоналар қаторлашганди. Бино яқинда қурилган бўлишига қарамай, тахта поли, эшиклари тоб ташлаб қолган, деразаларнинг айрим кўзлари ойнасиз эди.

Эшиги ҳалқасига қулф ўрнига каноп боғлаб қўйилган хонани очаркан, Қуралай:

— Мана ўғлингиз яшайдиган қаср,— деб кулиб қўйди.

Зухра буви лойга ботган маҳси-калишини коридорга ечиб, «бисмилло» деганча ичкари кирди. Димоғига урилган қандайдир чучмал моғор ҳидидан бурнини жийирди, хонага бир муддат разм солиб, захраси учди.

— Вой шўрим, шўтта турадими ҳали? Товуқхонадан баттар увин-тўда-ку!

— Шунга ҳам шукур денг, буви!— деди юпатиб Қуралай.— Бригадири обрўли-да. Шоли орқасидан курмак сув ичади. Яқин кунгача баракда ўттиз киши саржиндай қалашиб ётишарди. Унинг олдида бу пошшонинг қасри-ку!

— Вой тавба, вой тавба!— деб Зухра буви «пошшо қасри»нинг жиҳозларига кўз югуртирди. Тўртта тахта каравот билан бир стол шундоқ тиқилганки, у ёқ-бу ёғига ўтиб бўлмайди. Уринлар йиғилмаган, шкаф ва вешалка йўқлигидан каравотлар билан битта бўлиб кийим-кечак, китоб-дафтар, шахмат доналари сочилган. Стол устида нон, консерва банка,

товоқ-қошиқдан тортиб тиш порошоги-ю, «Шипр» одеколони-гача қалашган. Тумбочкалардаги коломенка салфеткаларни бўлса йигитлар қўл сочиққа айлантириб юборишибди. Буни кўриб Қуралайнинг қовурғаси қайишиб кетди. Чунки ётоқларга каштали салфеткаларни Қуралай қизлар билан тайёрлаб тарқатган эди. «Бебош, бетартиб» болаларни койиб-койиб, каравот тахталарига туртина-суртина Зухра буви хонани йиғиштиришга тушди. Қуралай эркаклар ётоқхонасида ортиқча уймалашини ўзига ноқулай билса-да, кампир ҳурмати учун қарашган бўлди.

— Кўп уринманг, опоқи. Чарчаб, қорнингиз ҳам очгандир,— деди Қуралай, электр плитага тунука чойнакни қўя туриб. Унинг дарди — бу беором кампирни тезроқ ўтқизиб гапга солиш, бемаврид келганининг сабабини эшитиш, айниқса Холиқдан нима учун норозилигини билиб олиш эди.

— Уйдалик вақтида мунақа бефарқ, бесарамжон эмасди болам, бетга келиб, нима худо урибди!— деди кампир ва деразани очиб уйни шамоллатди. Сал таъби равшан тортгандан сўнг, каравотга чордона қуриб тугунини ечди. Ундан Холиққа аталган янги кийим-кечак чиқди. Кейин халталардан қатлама, патир, сузма, ёнғоқ-туршаклар олиб столга тўкди.

— Ол, қизим, мозор босиб келган...

Қуралай дастурхондаги нарсалардан чимдиб, ҳазил қотди:

— Шундоқ ҳавода юрак ютиб дейман, опоқи, қайси мозорларни босиб келдингиз?

— Эй, қизим, сўрама...— тўлиб турган кампир юрагини очди.— Шу кеча алоғ-чалоғ туш кўриб чиқдим: болам бечора ёлғиз дашт-биёбонда бўтадай бўзлаб адашиб юрганмиш, борар ерини билмасдан зориқиб аллакимни кутаётганмиш... Уйфондиму, ҳаловатим йўқолди. Шунча кўзларим нигорон бўлгани етар, дедим. Ахир ярим йилча бўлди-я болагинамни кўрмаганимга!..

Ажабланган Қуралай қошини кериб саволга чоғланди-ю, ammo кампирнинг ҳикоясини бўлгиси келмади. Кампир давом этди:

— Яқинда биттасидан «ўғлингиз дайра тўсарлар ичида юрибди» деб эшитган эдим. Утирган бўйра — юрган дайра дедиму, йўлга чиқдим. Қир ошдим, сой ошдим, дайрага етиб келдим. Қаён боришимни билмай нақ бошим қотди. Аксига олиб ҳавонинг турқи бузилмасинми, ҳаш-паш дегунча жала қуйиб ҳамма ёғимни сув босди. Қараб туриб кўзларим қа-

машди, бошим гир-гир айланди. «Ол энди сувга оқдим, ўғлимни кўриш насиб бўлмади» дейман. Яна кўзим тўрт бўлиб йўл излайман. Худойимдан айланай, ҳартугур бир машина кўринди-қолди. Шофер эсликкина бола экан, борар еримни сўради-да, машинасига тушириб келтириб қўйди, барака топ-кур...

Электр чойнак вишиллаб қайнади. Қуралай сапчиб турди. Зуҳра буви ҳам гапга берилиб кетгани учун ўзини койиб ўрнидан турди-да, деразадан ташқарига бошини чиқариб, ўтган-кетганга жавдирай бошлади.

— Наҳотки шу қоқча хабар етмаган бўлса-я, унга?..

Холиқдан дарақ йўқлигига Қуралай ҳам ҳайрон: тўғон участкаси унча узоқ эмас. Иш вақтининг тугаганига ярим соатча бўлди. Ҳаво ҳам очиқ эмаски, болалар балиқ овигами, клуб қурилишигами ё спорт майдонигами айланишса...

— Ҳозир келиб қолади,— деди кампирни тинчитиб Қуралай ва сирини кўчган кружкада чой узатди. Сўнг, «ўғлимга мунча қизиқди» демасмикин деган андиша ичида йўганибгина сўради.— Опоқижон, «боламни кўрмаганимга ярим йилча бўлди» дедингизми, нега унақа?

Кампир қайтиб каравотга чордона қурди-да, чойдан бир хўплади ва ичидан ғубори чиққандай қаттиқ ухлади.

— Майли, ҳамқишлоқ экансан, ўзимизникидай, айтсам айта қолай. Аммо лекин мен гапирмадим, сен эшитмадинг, хўпми, қизгина?..

Зуҳра буви деразани беркитди-да, овозини пасайтирганча сўзлади: Холиқнинг бултур саратонда отаси томонидан ҳайдалганини анчайин нарсага аразлашиб чиқиб кетган деб тушунтирди. Холиқни жаҳлдан тушиб қайтиб келар деган умидда кунлар, ҳафталар кутишибди, дараги чиқмабди. Ёлғиз болани йўқотиб уй-турмуш заҳар бўлибди. Зуҳра буви тотуккина яшаб келган чоли Ҳаққул ота билан бола туфайли кунига ёғиллашиб, қўйди-чиқдига боришибди. Кейин Зуҳра буви бировдан Холиқнинг Самарқандда ўқиб юрганини эшитибди-да, дарров қўшинининг боласини ҳамроҳ қилиб поездга чиқибди. Таниш-билиш бўлмаган шаҳри азимда бир-икки кун тентираб, бормаган кўчаси-ю, кирмаган мактаби қолмабди. Охири ўғлини топибди-да, бағрига босибди, «уйга қайтгин» деб ялиниб-ёлворибди. Холиқ қишки таътилда боришга ваъда берибди-ю, алдаб-сулдаб уни жўнатибди.

— Ушандан буён ҳам ярим йилча ўтди,— деди кўзидаги филт-филт ёшни дуррачаси учига артиб Зуҳра буви.— Яқинда

эшитсам, шу ерда эмиш. Ораси жиллаям йироқ эмас экан-ку, нахотки отам, онам нима бўлди, деб қишлоғига қадам босма-са-я, баттол!..

Қуралай синчковлик қилиб шўрлик кампирнинг ярасини янгилаганига бир чеккаси пушаймон бўлди, бир чеккаси ҳайронлиги ошди: «Холиқ билан отаси орасидаги кўнгилхонлик нимадан келиб чиқди-ю, нега бунчалик юз кўрмас бўлиб кетишган? Қурилишга келганига бир ойча бўлсаям ҳеч кимга уй ичидан оғиз очмагани таажжуб. Жуда ичимдагини топ, бу индамас! Балки Фарҳодга ёрилгандир, бирга туришади-ку...»

Ҳозир бу тўғрида гап айлантиришни ортиқча билиб, Қуралай ўрнидан қўзғалди. Қаравотга битта юмшоқроқ ёстиқ қўйиб устидан сочиқ ёпди-да, қувноқлик билан:

— Мана, опоқижон, сиз бемалол дам олиб туринг, ўзим айтиб келаман ўғлингизни,— деди. Унинг қизларча маъсум муомаласи, майин ва чаққон ҳаракатлари кампирга ёқиб кетган бўлса-да, устидаги ҳалоплаган дағал комбинезонини ҳазим қилолмай ўтирган эди. Қизнинг меҳрибонлигидан эриб кетди-ю, сўради:

— Қизим, куёвга чиққанинг йўқми?

— Йўғ-э!— деди жилмайганча юзини тескари буриб Қуралай.

— Айбга буюрмасанг, бир насиҳатим бориди... Устингдаги надоматни қўй, қизим, эл кўзига яхшимас. Узингни тузатиброқ юргин, қиз бола нарса...

Юзи ўгириғлиқ Қуралай шундай қиқирладики, кампирнинг содда сўзлари эрмак туюлиб кулдими, хуш ёқиб кулдими, билиб бўлмасди. Қоридордан чиқиб кетгунча қизнинг жарангли кулгиси кампир дилини қитиқлаб юборди. «Келин қилсанг арзигудай...»

3

Дарё ўзанига кўндаланг тушиб ёнбошлаётган азамат тўғон шаҳарчадан уч чақиримча нарида. Тўғон участкасидаги прожектор столбалари-ю; экскаватор стрелалари, постда йўл кўрсатаётган милиционерга ўхшаш «г» шаклидаги кўтарма кранлар узоқдан яққол кўриниб турарди. Тўғонга борадиган илон изи йўллар гоҳ қир-тепаликларга мингашиб кетар, гоҳ сой-жарликларга қуйилиб тушарди.

Кеч кириб қолган бўлса-да, бу йўллардан одам аримаган, баҳайбат «МАЗ», самосвал ва бошқа хил машиналар тиним-

сиз ўрмаларди. Машиналарнинг нам ҳавода бўғиқ бўкириши, шамолнинг гув-ғуви, тошларнинг қасир-қусури одамлар чуввосига қўшилишиб даштда муттасил, голиб бир гуввос ҳосил қилганки, бусиз қурилиш ҳаётини тасаввур этиш мушкул кўринади. Айниқса бўрон ва сел ишнинг белига тепган, қирғоқдаги шағал карьерлари ва бетон заводи йўлларида машиналар ҳа деса ботиб қолаверган сари бутун қурилиш майдонида асабий бир безовталиқ ҳукмрон эди.

Қуралай шовқин-сурондан қулоғи том битиб бораркан, яқинидан тош ортиб ўтаётган машина бирдан тормозланди, ойнадан ҳайдовчи бошини чиқариб гапира кетди:

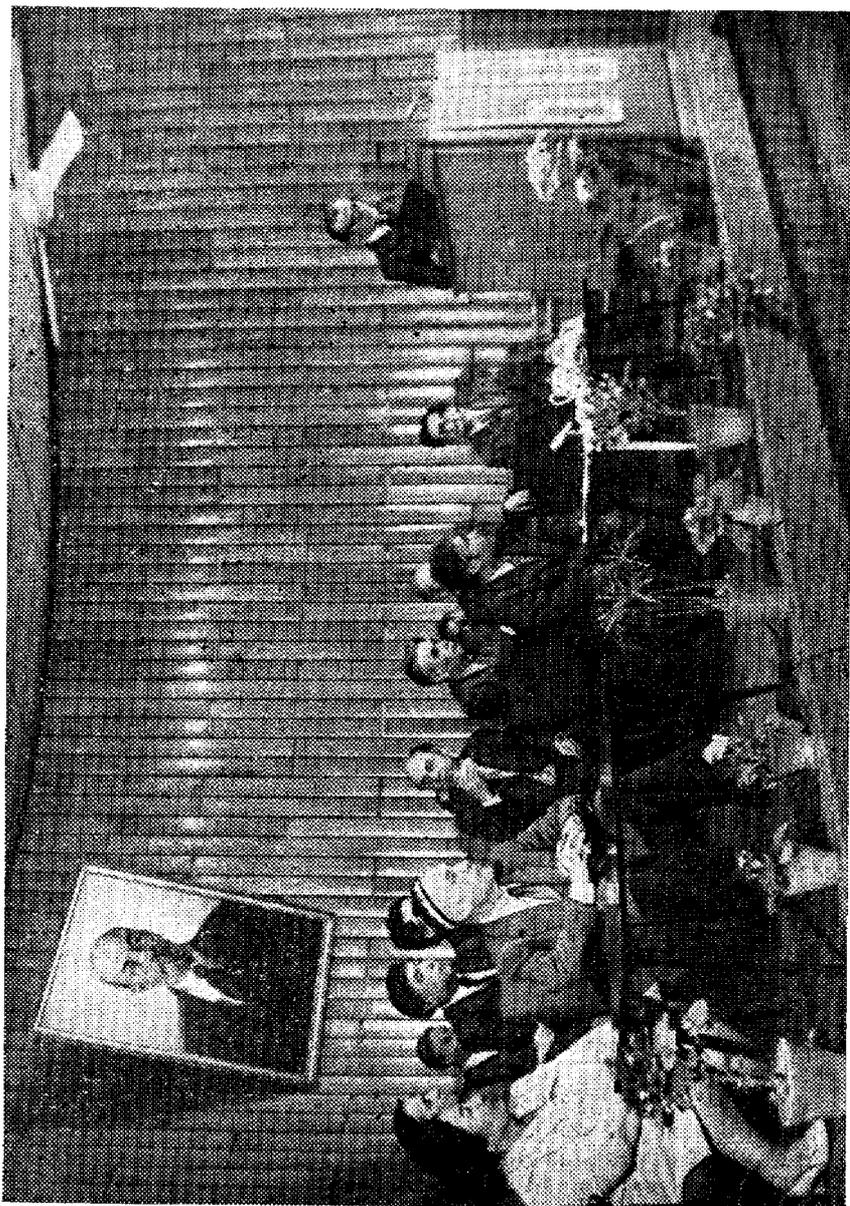
— Нучук ўзларининг дараклари йўқ? Помошник деган ҳам шунақа вафосиз бўладими? Бизнинг қўлдан чиққан шогирдларни-чи, ҳей акаси ўргилсин, ҳамма вақт ошиғи олчи. Эш акангиз ўзи омадли йигит-да...

У, Қуралайни машинага таклиф этган эди, Қуралай чиқмади. Ҳайдовчи у билан баравар юришга ҳаракат қилиб, машинасини секинлатди.

Биринчи бригадага вақтинча бошлиқ бўлиб турган бу норғил, чағир кўз, сап-сарик механик йигитнинг оти Эшамат бўлиб, ҳазилвонлари негадир Омад деб аташарди. Уни Қуралай биринчи дафъа ўз қишлоғида кўрганди. Қурилишнинг эски комсорги аччиққўллик ёшларни қурилишга жалб қилгани Эшаматнинг машинасида борганди. Ушанда комсорг ёшларга қурилиш ҳақида гапириб берган, қурилишдаги йигит-қизларнинг орзу йўлидаги интилишлари, хоҳлаган касбларини тезда эгаллаб қаҳрамонлик кўрсатаётганликларини мақтаб, мисолга шу шофёрни ҳам келтирганди. Кўп ўтмай, Қуралай дадасининг олдига келди-ю, биринчи учратган таниши Эшамат бўлди. Эшамат Қуралайни машинасига ўтқазиб қурилишни томоша қилдирди, шароит билан таништирди, ўзининг ҳеч қандай ҳунарсиз келиб тезда биринчи даражали механик-ҳайдовчи, боз устига, моҳир футболчи бўлиб танилганини айтиб берди. Қуралайнинг механикликка ҳавас қўйиб юрганини билгач, дарров унга ёрдам қўлини чўзди.

Қуралай бир неча кун шогирд бўлиб юриши мобайнида унинг кирдикорларини билиб олди. У чапанилиги, учарлиги билан танишларга отнинг қашқасидай экан. Бир куни маст бўлиб Қуралайга кўз олайтира бошлаган эди, шу-шу қиз унинг яқинига йўламай қўйди.

Эшамат ўз гуноҳини билгани ҳолда ҳозир яна хиралик қилиб жағи очилиб бораётган эди. Қуралайнинг аччиғи чиқиб

Ҳаким Назирнинг 60 йиллик юбилейига бағишланиб Ҳамид Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида бўлган тантанали кеча (1976 йил, апрель).

тескари бурилди ва тўғонга олисроқ бўлса-да, бошқа йўлдан юрди...

Бу вақт тўғондагилар, кундузги бекорчиликнинг хуморини ёзиб, аридай гувиллашмоқда эди: бир хиллари бетон атрофидаги тахта қолипни режага тўғрилаб қоқмоқда, бир хиллари янги тўкилган қоришмани тоби ўтмасин деб, тезоблик билан текисламоқда, баъзилари шағални каток билан шиббаламоқда, баъзилари ола-тасирига олиб тош ётқизмоқда эди.

Бетончиларни «соҳил устунлари» дейишади. Балки уларни қурилиш киндигида ишлаётганлари, дорбозлардай доим баландлаб бораётганлари сабабдан шундай дейишар. Агар бу участкани дорнинг марказий устун десак, бошқа барча участкаларнинг ипи шу устунга келиб боғланарди...

Участка марказига нивелирни қўйиб олган ёш инженер Фарҳод йигитлар ишини кузатади-да, бўзчининг моксидай у ёқдан-бу ёққа зир югуради. Унинг на бўй, на ёш ва на устбошда бошқалардан фарқи бор. Шунга қарамай, ўзини хийла мустақил ва босиқ тутишга уринади-ю, аммо ўхшатолмайди. Унинг қўлидан брезент қўлқоп тушмайди. Гоҳ бирининг олдига бориб: «Хей мўйлов, тошни яхшилаб тер, ўнқир-чўнқир бўлиб қолмасин, минг йилга етадиган пишиқ бўлсин бу тўғон!»— дея ўзи тош теришга унаб кетади. Гоҳ иккинчисининг ёнига югуриб: «Хей бақалоқ, бетонни текис ётқиз, ўлчовдан бир грамм нари-бери бўлсаям жавобгарсан!»— дейди-ю, қўлидан куракдай андавани олиб ўзи текислаб кетади. Бақалоқ боланинг ори келиб: «Ўзимга қўйиб бер, ҳозир миҳдай бўлади. Ҳадеб ўргатаверма, кўп гап эшакка юк, бригадир деган эзма бўлмайди!» дейди. Унга Фарҳод: «Бир эзма топади, бир кезма, деганни эшитганмисан?»— дейди-да, мақолни ўринсизроқ ишлатганини сезиб қолиб, тўғрилайди.— Шунини унутмаларингки, коммунистик меҳнат бригадаси бўлиш учун қўйган шиоримиз ҳам чаққон, ҳам чиройли ишлаш. Қимки бир ёғига ўтса, бригададан хайр-маъзурни насия қилаверсин!..» Қурилишдаги энг нозик, қалтис юмушни бажарувчи бу бригадага аъзо бўлиб киришнинг ҳам бош шарти шу эди. Зеҳн солиб қарасангиз, йигитчаларда шу шартни пишиқ-пухта удалашга интилиш зўр бўлса ҳам айримларининг ҳаракати худди машқи етишмаган, пардаси созланмаган ўргамчик машшоқларни эслатарди. Тажрибасиз «дирижёр»дай бўлса-да, Фарҳод буни узоқданоқ пайқар ва шу ондаёқ «парда»ни тўғрилатмагунча қўймасди. Фарҳод сиртида болаларга қат-

тиқ туриб муомала қилса-да, ичида уларни чин оғайнилари қаторида кўрарди.

Жала қуяётганда заводдан қоришма келтиришни тўхтатган самосваллар Фарҳоднинг зўри билан охирги соатда қатнаб қолганди. Бригада аъзоларида кун оққунчайин ишни тўхтатиш нияти йўқ эди. Фарҳод, болта билан бетон қолипни маҳкамлаётган, жони-жаҳди билан уринганидан терга ботган қора йигитчанинг олдига борди. Унинг ишига синчиклаб разм солди-да, «чаккимас, иш чиқадиганга ўхшайди боладан» деб қўйди ичида. Кейин унинг қўлидан болтани олиб:

— Сен бора қол. Ойнинг келиб қараб ўтирибди,— деди.

Йигитча «р-ростми?» деб унга бақрайиб турди-да, «Майли, ўзим битириб бораман», деб болтани тортиб олди.

Фарҳоддан икки-уч ёш кичик бўлса-да, ориқ ва кампир даҳанлиги учунми, унга тенг кўринадиган қовоғи уюқ, шошиб қолса, дудуқланидиган бу йигитча совуқ шағал оёғига ботишига қарамасдан, оғир ботинкасини ечиб, тринка шими почасини тиззасигача шимарган, мой юқи эски кепкасини тескари кийиб, қулоғигача бостирган эди. Катак кўйлагининг очик ёқасидан камарига қистириғлиқ китобми, дафтарми кўриниб турарди. Фарҳод Холиқдаги қайсарлик ва бир сўзлик одатини биларди, шунинг учун боришга ортиқ қистамади-да, қолипни тузатишда унга боқиша бошлади. Аммо шу чоқ тўғоннинг орқа нишабидан шовқин-сурон кўтарилиб, ўша ёққа югургилаб кетди.

Заводдан Фарҳод бригадасига қоришма ортиб келаётган самосвал нишаб ботқоққа ботиб қолибди. Ҳайдовчи ёнига бир неча йигит киришиб шунча уринишса ҳам, ўрнидан қўзғатиша олмаётган экан. Бу вақт, тўғоннинг сув ўтиб турган «йўлагига» ёнидаги ўз бригадасига тошни тўкиб, машинасида Эшамат келиб қолди. «Мусобақадош бригадага ёрдам» деган писанда билан самосвални шатакка олди. Уни бир амаллаб тортиб олди-да, кабинадан бош чиқариб: «Мана, кўриб қўйларинг, биз шунақа валломат йигит!» дегандай атрофдагиларга бир-бир гердайиб боқди. Шунда, Холиқнинг пинжиги кириб: «Тез юра қол!» дея қистаётган Қуралайни кўриб қолди-ю, кўнглида ёмон рашк қўзғолиб кўзи қинидан чиқаёзди. Холиққа еб қўйгудай бўлиб ўқрайди-да:

— Нима деб шивирлашаяпсан, нари бор дуварак!— деб ўшқирди.

«Дуварак», сўзи қулоғига «дурак» бўлиб эшитилган Холиқнинг асаби қўзғалиб, дудуқланди:

— У-ўзинг дурак!

Эшаматнинг важоҳати ўзгарилди, машинасини ўнглаб олиш баҳонаси билан Холиқ тарафга қаттиқ тисарилди ва энди битган бетон қолипига урилгудай бўлди. Холиқ чўчиб тушди. Эшаматнинг ўчакишиб, қалтис ҳаракат қилаётганини сизди ва қолипнинг четида туриб олиб, қаттиқ бақирди:

— С-секироқ, ҳей! Қ-қолипга эҳтиёт бўл!.. Т-торт ара-вангни!..

— Команда беришни ким қўйди сенга, дуварак!— деди Эшамат ва болохонадор қилиб сўкинди.

Қуралай Холиққа: «Тезроқ юр!»— деганча қулоқларини бекитиб нари кетди. Эшамат зарда билан машинани кетига силтаб юборган эди, бир нима қаттиқ қарсиллади.

— Қ-қолипни синдирдинг!— деди бўғилиб. Холиқ ва жон ҳолатда кабинага сапчиб Эшаматнинг ёқасидан олди.— Т-тў-ла муни ҳозир, ўзим зўрға маҳкамлаган эдим!..

Одам тўпланди. Ҳамма котлован зеҳига келиб қолган оғир машина филдираги остида мажақланган қолипни ва қолип ёригидан хамирдай тошиб чиққан бетонни кўриб, ҳангу манг бўлди. Фарҳод ғазабдан қалтирар ва у ҳам Эшамат билан ёқа бўғишишдан ўзини аранг тийиб турарди.

Эшамат бўлса аввалига ўзини ҳеч қандай кеки йўқдай тутди, «шу дуваракнинг нимасига тенг келдим» дегандай на-зар-писанд қилмай турди-ю, Холиқ чака-чарвидай ёпишавер-гач, шолғомдай қизарди ва Холиқни кўкрагидан итариб:

— Сичқоннинг ўлгиси келса, мушук билан ўйнашади. Қоч дейман, ҳозир! Бўлмаса бетонга парчин қилиб ташлайман!— деб дўқ урди.

Холиқ ҳамон бўш келмай, Эшаматни кабинадан юлқиб туширмоқчи бўларди. Эшамат эса, Холиқни зинадан қулата-ман деб, аччиқ устида баранкани чап қўли билан тескари бураб юборди, машина кетига қаттиқ қалқди, бир филдираги юмшоқ бетонга ботаркан, олдинги филдираги лойда сирғаниб ёнга оға бошлади ва гўё тоғ қўпорилгандай қаттиқ гумбурлаб пастрга — котлованга ағдарилди.

Зўр айўҳаннос кўтарилди. Холиқ билан Эшамат машина остида мажағ-мажағ бўлади, деб ҳамманинг эҳсониси ўйна-ган эди, лекин иккиси ҳам машина тагидан омон чиқди-ю, муштлаша кетди. Уртага Фарҳод билан шериклари киришди, оғзи-бурни қоп-қора қон бўлган Холиқни Эшаматнинг темир човутидан аранг қутқариб тўғонга олиб чиқишаётганда, яна Эшамат келиб ёпишган эди, Холиқ чаптастлик билан унинг

қорнига калла урди. Эшамат гандираклаганча метин бетон қовурғалари ва тошларга урила бориб, котловандаги кўлмак сувга шалоплаб тушди, ўзини ўнглаёлмай қолди. Энди йигитлар унинг ёнига югуришди. Нафаси оғзига тиқилган Холиқ, оғзи-бурнининг қонини қўли билан сидирганча қирғоқда эсанкираб турарди. Йигитлардан бири:

— Оббо «дуварак»э, бало экансан-ку! Шу жуссанг билан полвонни асфала-софилин қилиб, машинасини ағдардинг-а. Бопладинг аммо. Энди ўмарилиб қол иссиғида! Барибир Шерҳожиев қўлига тушсанг, соғ қўймайди!— деб ваҳима солди. Холиқ, Фарҳод нима дер экан дея ер остидан қараган эди, Фарҳоднинг ҳам важоҳатини «Хап саними?» дегандай бузуқ кўрди. Бунинг устига, ҳозироқ Шерҳожиев келиб қолиб ёқасидан оладигандай туюлди. «Шу тобда унга кўринмаганим тузук!» деган фикр миясига чақиндай урилди. Жон ҳолатда ботинкасини илди-ю, қўйнидан туширган китобини олишни ҳам унутиб, тўғоннинг орқа нишабига ўтаркан, бақалоқ бир йигит:

— Тўхта, тўхта!— деб кетидан қувди, Холиқ чуқурликка тушиб кўздан йўқолди. Қуралайдан бошқалар Эшамат билан овора бўлиб, буни пайқашмади ҳам. Эшамат бўлса, одамлар ёрдамида инқиллаганча зўр-базўр ўрнидан кўтарилди-ю, аммо оёғини босолмасдан туядай гуп этиб жойига чўкди...

4

Қуралай йигитлар ўртасидаги тўполоннинг тагига етолманган ва ўзини четга тортганча, Холиқ қолдирган китобни олиб посёлкага қайтмоқда эди. Ухтин-ўхтин кўнглига: «Холиқ бунақа уришқоқ эмасди-ку, ўша сариқ маймун билан ўчакишиб нима қиларди. Энди касри урмасмикин?» деган хавотир тушмоқда эди. Айни пайтда ўзига-ўзи: «Холиққа айб қўйишмас. Ахир у бекорга уришдим, ишнинг фойдасини кўзлади-да» деб таскин берарди. У, ҳозир Холиқ онаси олдига борган, она-бола бир-бирининг дийдорига тўйиб чақчақлашиб ўтиришгандир деган фикрда эди.

Йўл-йўлакай китобни варақлаб борарди. Бу, «Ирригация иншоотлари» деган дарслик бўлиб, Холиқ буни ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмас, доим камарига қистириб юрарди. Бўш вақтларида бекорчи нарсаларга алахсишдан кўра, бир чеккага бориб китоб кўришни афзал биларди.

Холиқ Самарқандда қанча юриб ўқишга киролмаган, икки дафъа имтиҳонга кириб, ҳар сафар ҳам «йиқилиб» чиққандан армонда эди. Куни кеча Қуралай билан ёлғиз кўришиб, кўнглига туккан орзуларини билдирган эди: «Мактабдаги билимининг ўзи етмас экан. Езгача бу ерда бетончилик, бульдозерчилик ҳунарларини эгаллайман. Пишиқ тайёргарлик кўриб бораман-да, институтга имтиҳон топшираман, мен ҳам инженер бўламан Фарҳодга ўхшаб». Қуралай қизиқсиниб сўради:

— Шу кетганингча қайтмайсанми?

— Кўраман-да,— деди Холиқ ўйланқираб,— балки сиртқи бўлимга кирсам, бу ерда ишлайвераман...

— Қўлимдан келса, мен ҳам шундай қилардим,— деди ҳаваси келиб Қуралай.

— Н-нима учун қўлингдан келмас экан. Ундан кўра,— деди руҳланиб Холиқ,— бирга тайёрлансак-чи!

— Худди мактабдагидай-а!— деди болаларча севиниб Қуралай.

У билан яқин бўлиш иложини қидирган Холиққа жон кирди-ю:

— Б-бўпти,— деб Қуралайнинг қўлини сиқди.— Лекинчи,— деди яна кетини пухта қилиб,— икковимиз битта бригадада ишласак яхши бўларди, бир-биримизни қидиришиб юрмасдик.

Қуралай учётчилик ишини ёқтирмай юргани учун ҳам даров ариза ёза қолди.

Уларга бу бригаданинг бошқа қулайликлари ҳам бор эди. Фарҳод билимли, ёш мутахассис. Ўқишга қизиқувчиларни қадрлабгина қолмайди, уларга ёрдам беришга ҳам тайёр. Ўзи комсомол мажлисида «Қимки бизнинг бригадада ишлашга ишқибоз бўлса, ўқишни ҳам бўйнига олиб қўйсин», деганди. (Дайдиб келган Холиқни бир ёғи шу хислати учун ҳам ишга олган эди-да.)

Холиқнинг ўқишга чинакам ҳавас қўйгани, серфикрлиги китоб саҳифаларидаги белгилардан ҳам кўриниб турибди. Қуралай ҳар варақни очса, янги белги: сарлавҳалар, айрим сатрлар ости ҳар хил қаламларда чизилган, китоб ҳошияларига ажи-бужи аломатлар, тушуниб бўлмайдиган сўзлар, савол ва хитоблар қўйилган. «Дарсликка ҳам қасам берибсан. Агар мактабда шундай қилсанг, ўқитувчи синфдан ҳайдаб чиқарарди»,— деди ичида Қуралай. Айниқса китобнинг «Ер ишларини механизациялаш» бўлимидаги бульдозер, скре-

пер, экскаватор машиналари устида Холиқ кўпроқ бош қотирибди. Бу машиналарнинг схемалари ёнига ўзича турли чиқиқлар тортибди, айрим расмларни қоғозга катта қилиб кўчирибди-да, деталларга рақамлар ва номлар қўйиб, эринмасдан уларнинг характеристикаларини ёзиб чиқибди. Баъзиларига яхши тушунмагани учун саволлар, хитоблар қўйибди.

Қуралай ана шу қоғоз остидаги ёзувларни кўриб, ҳайрон қолди. Унда жумбоққа ўхшаш шундай жумлалар ёзилган эди: «Баъзи кишиларга осон... Омад қанақа ўзи?.. Эҳ, қачон етаман сенга!» Уқиб беихтиёр кулиб юборди Қуралай. «Машиналарга нима алоқаси бор-а, бу гапларнинг?..» Кейин қоғозга яна қайта тикилди-ю, ўйга чўмди: «Нима демоқчи ўзи? Баъзи кишилар деб кимни кўзда тутяптикин? Омад деб нимани айтяптикин?.. Кимга етмоқчи ўзи?.. Тавба, уни содда деб юрсам...» Бирдан диққатини қоғоз орқасидаги расм тортди. Қора қаламда туширилган расмда қош-кўзи попукдакки-на бир қиз тасвирланибди. «Диди тузук-ку, расм чизиш ҳам кўлидан келса...» Кейин, бу кимга ўхшайди деб ўйлаб кетди. «Ҳа, ахир йигит эмасми, ўшоқда, Самарқандда биронта... топишгани бордир балки...»

Сўнгги фикр ғалати, англашилмас бир ҳолга солди уни. Сўнг дарров қизлик ғурури устун келиб, ўз гумонидан ўзи уялгандай теварагига аланглаб олди. Қош қорая бошлади. Энди қоғоздаги ёзувни ҳам, сийрак йўловчиларнинг афтини ҳам таниб бўлмас эди. У, дарё лабида бўлган ўз уйига қайрилмай, посёлка марказига қараб юрди. Посёлка даҳанасидаги ётоқхоналар деразасидан дастлабки чироқлар мўралади. Қуралай хаёлини биров чалғитаётгандай чўчиб, деразаларни четлаб ўтарди, яна миясида ўша нотайин савол: «Балки?..» Аста-секин эсиб турган шамол бирдан кучайиб, туманни тарқата бошлади. Қуралайнинг эти совуқдан сесканди. Қадамини тезлатди. Миясидаги оғир хаёл тумани ҳам тарқагандай бўлиб, ўзини енгил ҳис этди. «Ҳа, нима бўпти топишгани бўлса... Ўз таъби-де. Балки?.. Йўғ-эй, нима даҳлим бор бировнинг ишига!..»

Шунда ғув-ғув шамол орасидан қулоғига кимдир: «Бировми сенга Холиқ?» деб хитоб қилгандай бўлди. Чўчиб тушди. Беихтиёр у ўзига-ўзи: «Йўқ! — деди.— У менинг ҳамқишлоғим. Мактабдош дўстим. Ҳа, дўст деган қанақа бўлади тагин?.. Балки?..»

Мактабдаги воқеалар худди кечагидай ёдига тушди.

Саккизинчи синфга ўтишган йили. Қуралай комсомол са-

фига кирган, синфда комсорг бўлган эди. Унинг ўзи аъло баҳоларда ўқиш билан бирга, айрим фанлардан улгурмовчиларга ёрдам бериб турарди. У табиатан жонкуяр ва кўнгилчан бўлгани учун баъзилар бундан фойдаланиб қолишга интилишарди. Бир бола бир неча марта дарсга келмади. Ҳар сафар Қуралайни ҳам, ўқитувчини ҳам «ойим касал бўлди», «далада дадамга қарашиб қолдим» деб ишонтирарди. Қатнашмаган дарсларини тайёргина Қуралайнинг дафтаридан кўчириб оларди. Аслида, бу бола бозорда қатиқфурушлик қилиб юраркан. Иккинчи бир бола бўлса зўравонлик қилиб, ўзидан кичикларни қақшатар, қизларни «холам ойи», «қақажон» деб ранжитарди. Буларни кўриб Холиқнинг виждони қийналарди. Бир куни у Қуралайга: «Интизомсизларни текширмасдан, ўз ҳолига қўяверасанми?!» — деб дакки берди. Қуралай эса бунга ортиқча парво қилмади. Қамгап Холиқ бошқа гапирмади-ю, ҳалиги болаларга Қуралайни ҳам қўшиб деворий газетада ёзиб чиқди. Ҳали-ҳали эсида: «Синфимизга доғ тушираётган ўзбошимчаларни комсоргимиз ўртоқ Қаршибоева Қуралай қачонгача қаноти остига олади?..»

Ҳозир бу гап эсига тушиб кулиб қўйди Қуралай: топган гапини-чи, «қаноти остига» эмиш. Лекин ўша вақтда у кулмаган, алам қилиб йиғлаган эди. Ахир ўқитувчилар ўртасида, пионер ва комсомол йиғилишларида доим мақталадиган, портрети аълочилар тахтасидан тушмайдиган ўқувчига бундай танқидни кўтариб кетиш осонмиди!.. Бу иш комсомол мажлисида кўрилган эди. Холиқ ҳақли бўлиб чиқди. Комсомол топшириғини яхши ўрнига қўёлмадинг деб, Қуралайни биринчи марта огоҳлантиришди. Қуралай неча кунгача Холиққа тескари қараб юрди, сўнг ўзини босиб олди-да, синфда тартиб ўрнатишга қаттиқ киришди. Синф бетидаги доғ ювила бораркан, Қуралайдаги кўнгил хиралик ҳам йўқола борди. Бунга аввал йўл очган нарса газета сигнали эканини билиб, Холиққа бўлган кеки тарқалмоқда эди.

Учинчи синфга ўтишган йили Қуралай оиласи бошига оғир мусибат тушди. Тўсатдан онаси вафот этди. Ғам-ғуссага тўлган қиз бир-икки ой ўқишдан қолиб кетди. Қаршибой ота ёлғизгинасини юпатишга қанча уринмасин, юпатиши қийин бўлди. Устига-устак Қаршибой ота уйда кўп турмай, аламини иш билан ёзарди. У ўз дoston ва термалари билан тўй-ҳашамларга файз киритиб юрадиган сеvimли бахши бўлибгина қолмай, тажрибали мироб ҳам эди. Кўклам яқинлашган сайин ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа чақиршарди. Эски тажрибакор-

ларсиз инженерларнинг ҳам маслаҳати битмас эканми, айниқса кейинги вақтда колхоз раиси отани сув омбори қуриладиган жойга тез-тез олиб кетадиган бўлди.

Бир куни ота янги гап топиб келди. Сув омбори яқинидаги қишлоқлар янги ерга кўчириладиган, Қаршибой отани эса колхоз правлениеси бир қатор колхозчиларга бош қилиб қурилишга юборадиган бўлибди.

— Ўз даштимиз ичадиган сувни ўзимиз очишимиз керак. Азалдан армонимиз шу эди. Қутлуғ ишдан четда қолсам бўлмас, опоқ қизим,— деди ота ялинганнамо.

Отасининг армонини яхши англаган қиз, ҳеч қандай монелик қилмади. Аксинча, отаси кетидан ўзи ҳам боришга жазм қилди. Отажонини қариган чоғида, тагин дашт-саҳрода қандай ёлғиз қўйсин, ахир. Ота-бола дарё яқинидаги омонат қўрғонча билан хайрлашай деб туришганда, мактабдагилар йўлни тўсишди. Қандай бўлмасин, Қуралайнинг мактабни битиргунча қишлоқда туришини талаб қилишди. Унга қолиб кетган дарслардан ёрдамлашадиган бўлишди. Мактаб комсомол ташкилотининг топшириғига кўра, Холиқ бир-икки қиз билан Қуралайнинг дарсига астойдил қараша бошлашди. Ўқишни битиришига кўзи етмай қолган Қуралайда ўртоқлари умид учқунларини ёқишди. Бунга кўпроқ жонкуярлик қилган Холиқ бўлди. Ушанда Қуралайнинг кўнглида унга нисбатан ака-сингиллар ўртасида бўладиган ишонч, самимият куртаклари уйғонган эди.

Йигитларнинг ётоғига кириб келаётиб, ҳозир ҳам худди ўша яқинлик туйғуси билан Холиқни кўргиси келди. Қўрган замон унга сингил ва ўртоқ қатори аччиқ-аччиқ айтадиган гаплари бор эди... Афсуски, Холиқ ётоғига келмай, қаёққадир ғойиб бўлган эди...

5

Кечаги ғавғо-машмашалардан хориб, яхши ухлаёлмаган Фарҳоднинг кўзлари қизарган, боши ари тушган хумдай ғувилларди. Фарҳод болаларни кечагидан ўлда-жўлда қолган ишларга солди-ю, бироқ ҳадеганда иш жўнашавермади. Бугун яна ҳаво бузилиб, ёмғир шивалай бошлаган эди. Ҳаммининг тилида кечаги можаро: бири Эшаматни айбласа, бири Холиқни айблайти. Баъзилар, яхши назорат қилиб турилганда, иш ҳам бузилмасди, жанжал ҳам чиқмасди, деб кўпроқ айбни Фарҳодга тўнкашарди.

Фарҳод миш-мишларга аралашмас, унинг миясини турли-туман савол пармалаб, дилини қоронғилатмоқда эди: «Эшаматнинг оёғи нима бўлдийкин? Шерҳожиевга қандай тушунтираман энди бу ғалваларни?.. Холиқ дардисар қаёққа йўқолди-а? Онасига учрашдимикин? Ё ўша аҳволда бирон ёққа қочдимикин? Бошимга бир қоп ташвиш орттирди-да. Узим бўшлик қиляпманми, нима бола? Бригадага одам олишда ўйлашиб, хўп писанда билан олиш керак экан. Ахир, бошида кўзимга қобилгина кўринувди-да. Бу ердаги шароитнинг оғирлигини олдига қўйган эдим. Бир хил болалардай осонроқ, «ёғлироқ» ишни кўзламасдан, «қийин бўлса ҳам менга ҳунарнинг зўри керак» деганди. Совуқ баракда ётиб, уст-боши юпун бўлса ҳам нолимай-нетмай ишлаб юрганиди. Фақат кейинги кунларда нимадандир диққатроқ кўринди. Балки Қуралайни бригадага олмаганим учунмикин? Қуралайни бригадага олсам, йигитлар гап-сўз қилишмасмикин? Қуралай соф қиз, унга доғ тегизмаслик керак...»

Узоқдан ёмғир пардаси остида Қуралай кўринди. У, Фарҳодни ўзига имламоқда эди.

— Шерҳожиев чақиряптилар,— деди у Фарҳод яқинлашгач.

— Нима ишлари бор экан?

— Қайдам, қовурсалар керак,— деди дудмол қилиб Қуралай ва бора туриб гинасини сочди.— Йўлимни тўсдингиз. Латипов олдида бир оғиз қувватлаганингизда, ҳақингиз кетмасди-ку. Мени назарингиз илмаяпти шекилли-а?

Дили снё бўлиб турган Фарҳод, унга ғалати қилиб бир чимирилди-ю, индамади. Ҳозир унинг кўнглига Шерҳожиев билан бўладиган кўнгилсиз учрашувдан бўлак нарса сиққудай эмасди. Қуралай гапига жавоб ололмай алам қилди-да, бошлиқнинг бошқа бир зарур топширигини бажаргани югуриб кетди.

Тўғон дарвозаси яқинида офтоб ва ёмғир таъсиридан бўёқлари ўчиб кетган, ойнасиз эски вагон турарди. Бу — участка бошлиқининг муваққат контораси эди. Вагон ичи иккига бўлинган. Биринчи бўлагида турли темир асбоблар, запас қисмлар, эски пақир ва иш кийимлари қалашиб ётарди. Ичкари бўлага эса яшикларга тўла. Уч кишилик каравот, стол, стул каби «мебеллар» яшикдан. Яшиклар орасига сиқилиб Шерҳожиев қоғоз титкиляпти. У қирқ беш ёшлар чамали, дум-думалоқ, калта оёғининг товони ерга тегмай юрадиган, бақбақаси осилган киши бўлиб, хийла забардаст ва қаттиқ-

қўл эди. Ҳозир унинг авзойи Фарҳод ўйлагандан кўра биноий кўринди. Фарҳодга «кел» деб бош қимирлатди-ю, кутилмаганда, гапни кундалик ишдан бошлади.

— Ўн кунлик сводкадан хабаринг борми?

Фарҳод иш билан банд бўлиб, ҳисоб-китобга кўпда аралашмагани учун беҳабар эди. Шерҳожиев ўз қўлидаги сводкани ўқиди: Фарҳод бошлиқ иккинчи бригада 95, Эшамат бошлиқ биринчи бригада 110... Фарҳодни ўйлатиб қўйди бу рақамлар. Ўз бригадасида-ку сўнгги ўн кунликда иш кўнгилдагидек юришмагани тўғри. Лекин қўшни бригаданики нучук ортиқ бўлади? Фарҳод тўғон «йўлаги»га «қулф» ишлаётган ўз қўшнилариининг ишидан доим хабардор. Қуч ва тажрибада уларнинг ортиқликлари йўқ. Кейинги ҳафта бўлса, иккинчи бригададан ёрдамга одам олишди. Бунинг устига, Фарҳод уларнинг ишидаги айрим камчиликни — «қулф»нинг тупроқ қаватида яхши намлаб шиббаланмай тош босилган жойини кўрсатиб берди, бу жой шундай қолса, омборга сув қўйилганда дарз кетиши эҳтимол деб, Шерҳожиев билан тортишиб ҳам олди... Шу аҳволда биринчи қандай қилиб илғор бўлиб қолди?..

— Тўғрими бу?— деди Фарҳод, ҳайронлигини яширмай.

— Шубҳанг ҳам борми?— деди Шерҳожиев иккинчи бригадани кўзда тутган ҳолда ва буни исботламоқ учун олдидаги қоғозлардан кундалик маълумотларни олиб, чўт қоқа кетди.— Мана, ўз кўзинг билан кўриб қўй бригаданг ишини... Тўғри эканми?— Жамида чиққан «95» рақамига қўлини бигиз қилди. Кейин, графикнинг тўлмаганига асосий сабаб қилиб, бригадада тартиб-интизомнинг пастлигини кўрсатди. Фарҳод, энди кечаги машмашадан гап очади деб турувди, Шерҳожиев огоҳлантирди:— Дарёни бўғиш муддати яқинлашиб қолди. Ҳозирги тошбақа қадамимизда давлат топширини қандай уддалаймиз, жиян? Планни барбод бериб, пўстагимиз қоқилади-ку, тушуняпсанми?

— Тушуняпман,— деди Фарҳод, кунига такрорланадиган умумий гапдан малол чекиб.

— Бўлмаса, ўпирилишдан қачон чиқамиз?

— Ўпирилишдан чиқиш учун...— ўйлаб олди Фарҳод,— шу ўпирилишнинг сабабларини йўқотиш керак.

— Қандай сабабларни кўзда тутяпсан?

— Ўзингизга маълум-ку бари...

— Думи хуржунда қилма, жиян!— деди Шерҳожиев зардага ўтиб.— Яна шароитдан нолирсан балки?.. Тўғри, кейин-

ги кунларда об-ҳаво ёмон келди. Материал ташиш, техника ҳаракати, одамларнинг ишлаши қийинлашди. Шунинг айтаётган бўлсанг, қурилишларда бўлиб турадиган ҳодиса бу. Сенлар ёш, энди кўряпсанлар. Биз бўлсак бундан бешбаттар шароитларда ишлаганмиз. Масалан, олайлик Катта Фарғона қаналини. Сенлардай ўспирин вақтим. Саккиз қадоқлик кетмонда канал қазиб, беш пудлик тупроқ қопни елкага ўнгаришда Дўнан Дўсматов деган паҳлавонлар билан баслашганмиз...

Шерҳожиев улуғ халқ қурилишларидан сўзларкан, Фарҳоднинг ёдига ўз دادаси ҳақидаги ҳикоя тушди. Буни гоҳо онаси Фарҳоднинг қистови билан айтгучи эди. «Даданг раҳматлик оғирнинг остидан, енгилнинг устидан юрадиган ҳалол, довиорақ киши эди. Урушдан инвалид бўлиб қайтса ҳам тинч ётмади. Ҳамқишлоқлари қатори Фарҳод ГЭС қурилишига кетди, мени ҳам олиб кетди. Айни қиш чилласи, одамлар муз ёриб, дарё бўғарди. Шунда даданг ҳам сепоячилар қатори сувга тушди-ю, урушдан орттирган ярасини газак олдириди, шундан кейин қайтиб оёққа турмади...» Мана энди ундан хотира бўлиб «Қизил Байроқ» ордени-ю, ўлими олдидан ўша Фарҳод тоғида туғилган ўғилгина қолди... «Балки Шерҳожиев танир дадамни. Дадам билан бир жойда ишлаб, бир ертўлада турган бўлса эҳтимол...» Дилидаги бу саволини Шерҳожиевга беролмади. Беролмасди ҳам. Бу тўғрида сўз очишнинг ўзи унга оғир эди. Фақат Шерҳожиевнинг ҳаракат ва сўзларида Фарҳод ўзи кўрмаган, тасаввуридагина жонлантириб юрадиган дадасининг хусусиятларини топишни истарди...

Йигирма беш йилдан буён республикада Шерҳожиев кезмаган чўлу дашт, қатнашмаган сув иншооти йўқ деса бўлади. Бу наманганлик деҳқон боласининг ярмидан кўп умри сафарларда ўтиб, муқим бир турар жой, рўзгор тута олмади. Хотини туғмади. Бефарзандлик алами ўртагандан кейин, уруш йиллари етим қолган жиянини асраб олди. Бу Эшамат эди.

Шерҳожиев ишчи-ёшлар мактабини битиргач, сиртдан қишлоқ хўжалик институтига кирган вақтда, иш жойлари ўзгариллавериб ўқишни давом эттиролмади. Аммо зеҳни ўткир ва тиришқоқ бўлгани туфайли, ирригация қурилишларида бой тажриба орттирди. Шу соҳага доир адабиётларни кўп ўқиб, мутахассислар қаторида юриб кўзи пишиди. Дўстлари ҳазиллашиб, баъзан эса улуғлаб «дипломсиз инженер» дейишлари бежиз эмасди...

Шерҳожиев эски хизматларини унар-унмасга рўқач қила-

верса ҳам, ёшлар унинг тажрибаси ва кексалигини ҳурматлашиб, бир гапини икки қилишмасди. Фарҳод бўлса, ундаги баъзи расмиятчиликларни унча ёқтирмаса-да, ўз دادаси билан ишлаган одамдай билиб, дилини оғритгиси келмасди. Ҳозир ҳам тишини-тишига қўйиб тинглади. Шерҳожиевнинг узун гапидан чиққан қисқа хулоса шу бўлди: кекса авлодга нисбатан бу кунги авлод чидамсизроқ...

«Бу қандоқ бўлди?— деди ичида Фарҳод.— Бу кунги ишларни уруш ё урушдан аввалги йиллардагига таққослаб бўладими? У вақтлар кўпроқ оғирлик кетмон билан одам зиммасига ортиларди. Ҳозир бўлса бутун иш техникада, техника билимдонлари қўлида. Наҳотки, янги ишни эски газ билан ўлчаш мумкин бўлса!..»

— Кечирасиз, ўртоқ Шерҳожиев,— деди иложи борича вазминлик билан,— агар шароитдан гапирсам, от билан туя ҳада қилинг деётганим йўқ. Одамларга муносабатни айтмоқчиман. Борди-ю, машинанинг бирон қисми, детали ишдан чиқса, югуриб-елиб, дарров тўғрилаймиз-у, одамларни бўлса хаёлга келтирмаймиз. Нуқул миямизда рақаму процент.

— Уҳў, даъвойинг олам-жаҳон-ку!..

Гап билан бўлиб, бошлиқнинг бульдозерчилар будкасида унутган нос қовоғини келтириб эшикда турган Қуралайни булар пайқашмади.

— Ана бир қаранг,— деди Фарҳод вагоннинг ойнасиз кўзидан ёмғирда қолиб уймалашаётган бетончиларга ишора қилиб. Уларнинг айримларида плаш бўлса, кўпчилиги пиджак ё кўйлақда эди.— Неча марта сиздан шоғирдларга иш кийми, ёмғир, шамолни тўсиш учун брезент сўрадим. Овқатни шу ерга келтириб берадиган қилайлик, икки чақирим ерга лойда шўлтираб юришмасин, дедим. Қулоқ солмайсиз. «Ишлаш кўнглида бўлса, қийинчилик кўриб чиниқсин» дейсиз. Менимча, ҳар қанақанги шароитга мослашгин дейиш — кишиларнинг ҳафсаласини совутиб, ташаббусини бўғиш бўлади. Ёшлар бу ерга шунчаки тирикчилик ўтказгани келган деб ўйламанг. Катта мақсадларни тугиб келган кўкракка!

— Эҳе, қўйиб берсам, лекция ўқийсан шекилли!— деди Шерҳожиев заҳарханда билан ва оғзини тўлдириб давом этди:— Ёшлик қиласан, жиян! Участка бошлиғи билан сўзлашаётганингни унутма. Сен графикни бажармаётганинг учун сабабини бошқа ёқдан ахтар...— У, Фарҳодга гуноҳ устида тутилган кишига қарагандай синовчан кўз қадади-да, кўкрагини жизиллатиб турган пасодни ёрди.— Уша «катта мақсад»

лар» билан келган ёшларинг нима қилиқлар қияпти, кўриб турибмиз-ку!.. Болаларни ўзбошимча қилиб юборяпсанлар. Интизомсизлик, безорилик — ҳаммаси топилади бригадангда. Кушод ташаббусдан дам урасан. Аслида ёшлар кучини копток тепиш, танса тушиш, яна бошқа бекорчи нарсаларга буриб юбораётган ўзларинг-ку. Ҳа, бу ер цирк майдони-маски, ўмбалоқ ошиб ўйин кўрсатса. Бу ер меҳнат майдони!..

Фарҳод ўзини босишга ҳаракат қилди-ю, бўлмади, у ҳам бўғила бошлади.

— Сизнингча, ёшларда бошқа нарсага қизиқиш бўлмаслиги керакми? Спорт, ўйин-кулги меҳнатнинг яқин ҳамроҳи-ку. Тарбия билан ҳам шуғулланиш бизнинг вазифамиз эмасми?

— Шунингча, тарбиянинг отаси — меҳнат. Бир хиллари меҳнатга бўйсунмасдан қочворса, бир хиллари ишни бузиб, қурилишга зарар етказса, муштлашиб бировни майиб қилса, берган тарбияларинг шуми?

Фарҳод, икки боланинг кетиб қолганига бу ерда ишлаб туриб ўқиш учун имкон йўқлиги сабаб бўлганини айтди-ю, Холиқ фойдасига ҳеч нарса деёлмади. Унингча, бу можарода, Холиқ ҳам айбли. Бироқ бунга очиқ иқдор бўлмади. Чунки бошда Шерҳожиев Холиқни «увоқ экан, бизнинг қурилишга ярамас» деса ҳам, кафил бўлиб олдирган Фарҳод эди-да. Фарҳод суст келганидан Шерҳожиев насиҳатга ўтди:

— Гапни гапир уққанга, жонни жонга суққанга. Гап уқмайдиган, қурилишга кўнги қўймайдиган валакисаланг, лақашқиқилдоқлардан нима каромат чиқарди, уларга умид боғлаш бефойда. Улар бамисоли резги. Резгидан этик тикиб бўлмайди, фақат қўл-оёғингга илашиб халақит беради, холос.— Гапнинг кетини ҳазилга айлантирди.— Унта пайғамбардан битта худо яхши деганни эшитмаганмисан? Йирик ишга-чи, жиян, одамнинг ҳам зуваладори, синалгани керак. Синалмаган отнинг сиртидан ўтма деб қўйибди...

Фарҳоднинг авзойи баттар бузилиб, бошлиққа тик боқди.

— Одамларни бунчалик ерга уриш яхшимас, ўртоқ Шерҳожиев!— деди ва қурилиш даргоҳи одамларни синаш, ўргатиб йўлга солиш жойи ҳам эканлигини исботлаб кетди.

— Бу фикрларинг,— деди Шерҳожиев ҳужумга ўтиб,— ҳукуматнинг янги қарорига тўғри келмайди-ку. Нима деяпти ҳукумат — аввал тажриба, кейин ўқиш!

Фарҳод ҳам осонликча таслим бўлмади.

— Сиз ҳукуматнинг қарорини бир ёқлама тушунибсиз.

Тажриба билан ўқишни бир-бирдан ажратиш мумкинмас сира!

Шерҳожиевнинг иззат-нафси қаттиқ койиб, дағдаға солди:

— Қўйиб берсам, мени сиёсий саводсизга ҳам чиқариб қўярсан! Қим деб ўйлаяпсан мени? Сендақа жўжаларнинг кўпи менинг қўлимда қанот чиқарган. Сенлар илм китобини ўқиганинг билан, турмуш китобидан беҳабарсан. Ҳа, биз дашт-биёбонга биринчи сўқмоқни очганда, сенлар ҳали ту-хумдан чиқмаган эдинг...

— Ҳар ҳолда биз бу ерга сиз очган сўқмоқдан эмас, катта йўлдан келдик...

— Кушод пайимни қирқаверасанми? Ҳали Шернинг со-вунида кир юмбабсан, бола! Ҳа, сандақа дуваракларни лойдан ясаб, офтобда қуритворади Шер!..

— Қўп кучанманг, ўртоқ Шерҳожиев! Сиз эккан толлар кесилиб кетган!..

Қуралайнинг кўзлари чақнаб кетди. «Бошлиқ Фарҳодни қовуриб, хўл пўстагини қоқаётгандир» деса, аксинча. Шу лаҳзада унга Фарҳод ҳар вақтдагидан донороқ ва ҳатто савлатлироқ кўриниб кетди. Гўё Фарҳод унинг кўнглидагиларни айтаётгандай туюлиб, ичида деди: «Боплаяпсан. Қўйма, эз, қорни сал пасайсин...»

Ўзини қўярга жой тополмаганидан яшиқлар орасида у ёқдан-бу ёққа сурилган Шерҳожиевнинг кўзи бирдан Қуралайга тушди ва хириллади:

— Нега қоққан қоziқдай қаққайиб турибсан? Мунча кечикдинг?

Ўрни келса ўз арзимни айтиб қоламан деб турган Қуралай, индамай қўлидаги носқовоқни унга тутқизди. Шерҳожиев зарда билан олиб, унга сводкани узатди-да, ҳозироқ мусобақа тахтасига катта қилиб ёзиб қўйишни буюрди. Қуралай қоғозни олганча бошқарма томон лой кечиб чопди.

Хумориси тутиб турган Шерҳожиев, жажжи қовоқча офзидаги чарм шокилали «пробка»ни икки бармоғи билан қайчилаб очди-да, кафтига каттагина отим нос қоқиб, тили тагига чиппа отди. Лунжини шишириб Фарҳодга ўқрайди. Энди у, бригадада тартиб бузилиб, ишлар орқага кетгани учун Фарҳодга чора кўриш билан таҳдид қилмоқда эди. Ташқарида мотоцикл вариллади, вагонга Тўлан кирди. Бошлиқ билан Фарҳоднинг қизариб-бўзариб бир-бирига хўроздай хезланиб туришганини кўриб, Тўлан ҳайрон қолди. У ҳар икковлари билан аввал алоҳида-алоҳида сўзлашиб олмоқчи эди. Шу

топта ўртага тушгани билан баҳс тугаш ўрнига, кучайиб кетиши мумкинлигини сезди-да, ҳеч нарса бўлмагандай қувноқ сўзлади:

— Шундай долзарбда икки бошлиқ иссиқ вагонда отамлашиб ўтирибсизлар, дейман? У ёқда одамларингиз отлиқми-яёв қидириб юришибди. Қани, юр-э, Фарҳод!..

Шерҳожиев оғзидаги носни вагон кўзидан туфлаб ташлади-да, чиқиб кетаётган Тўланга гинаоуз деди:

— Ўртоқ Латипов, бу комсомолингизга муомалани ўртаиб қўйинг. Кўпда жангарилик қилавермасин. Бошлиқнинг ҳам ўзига яраша ҳурмати, ҳуқуқи бор...

Тагин Фарҳоднинг тили қичиди.

— Ёшларнинг ҳурмати-чи? Ҳа деса ёшларни камситиб, тупроққа булайверишми?

Тўлан «бўлди, кейин гаплашамиз» деб туртган эди, Фарҳодга баттар алам қилди.

— Қизиқсан-а, Тўлан! Ўзбошимча, безори бўлсак, бўйнимизга қўйиб берсинлар-да!

— Яна қайтариб айтаман,— деди ўшқриб Шерҳожиев,— бригада ишини расво қилганинг учун жавоб берасан!— Кейин Тўланга қўлини пахса қилди.— Ҳамма бало она сути оғзидан кетмаган чурвақаларни бир жойга тўплаб қўйганларингда. Боши-бошига қовушмайди. Қовуштирадиган эслироқ, бутунроқ одам йўқ ичларида. Ғалва-тўполоннинг кони!..

Бу, Тўланга кутилмаган гап бўлди. У, Шерҳожиев билан яқинда танишган, унинг феълига яхши тушуниб етмаган эди. Унғайсизликни йўқотиш пайида Фарҳодни жўнатди-да, ўзи бошлиққа яқинлашди ва одоб билан деди:

— Бугун чап ёнингиз билан турганмисиз, ўртоқ Шерҳожиев?..— Шерҳожиев сал бўшашгандан кейин, давом этди.— Ёшлар бор ерда сув қуйгандай жимжитлик бўлиши қийинроқ-да. Куч-ғайратлари булоқдай қайнаб ётибди. Ҳамма гап, шу булоқнинг кўзини очиб, тўғри изга солиб юборишимизда. Ишониш, суянишда! Қурилишнинг асосий оғирлигини елкасида кўтараётган кимлар, ахир? Талашиб-тортишса ҳаққи бор-да буларнинг...

Шерҳожиев янги комсорг билан орамиз бузилиб қолмасин, деди шекилли, тортишиб ўтирмади.

Кўп ўтмай, Тўлан Фарҳод ёнига борди. Фарҳодни койиб қўймоқчи эди, аммо бусиз ҳам у тажанг бўлиб турганини кўрди-ю, енгилроқ оҳангда деди:

— Жаҳлинг бурнингнинг учида туради-я. Забардаст бош-

лигимизнинг кайфини бузибсан. «Болам тенги нарса мени ўқитмоқчи-я!» дейди. Эви билан-де, оғайни!

— Ўзи нималар деяпти ахир: валакисаланг, лақашиқилдоқ, резги... Ахир ҳамма гапни эшитганингда сен ҳам жим туролмасдинг.

Тўлан Фарҳодни шахтидан туширмоқчи бўлди:

— Ўз жуссангни қара-ю, униқини қара. Филу сичқон. Хап этса, ютади... Яккама-якка олишувда менга ҳам кучинг етмайди-ку.

— Майнабозчилик бўпти-да,— деди Фарҳод ҳам илжайиб,— беллашиб кўрсанг биласан...

Ҳазил-ҳазил билан икки ўртоқ кураш тушиб кетишди. Нарёқда лойга буланиб ишлаётган болалар қийқиритиб юборди. Фарҳод Тўланнинг оёғини ердан узди-ю, тағин болалар комсоргни изза қилишмасин деб, қўйиб юборди. Иккаласи ҳарсиллашиб тош уюмига ўтиришди, Тўлан нам чўнтагидан эзилган «Пахтакор»дан олиб чекди. Фарҳод ҳам эрмакка папирос тутата туриб, деди:

— Полвонлик гавдага қарамас экан, деб қўйдим. Кеча бўлганингда оғир атлетика билан энгил атлетика курашини кўрардинг. Мана Холиқ...

— Шерҳожиев таърифича, «сўхтаси совуқ»...— деб Тўлан хахолади.— Ғалати одам-да, ҳаммага лақам ёпиштириб юради. Ҳали бульдозерчилар олдига борсам, Шерҳожиев узоққа қараб «Қуре! Қуре!» деяпти. Нима бало қурилишга қўй подаси оралаб қолдими, деб у ёқ-бу ёққа алангласам, йўқ. Қуралайни чақираётган экан...

— Омад-чи, унга ҳам тоғасидан юқибди. Холиқни «дуварак» деб қолмасинми, Холиқ ўзи тутатиб турувди, ёнди кетди...

— Мен Холиқни индамай юришидан ўтакетган тортинчоқ, гўл десам, хийла ичидан пишган кўринади-ёв,— деди қотиб кулган Тўлан. Кейин жиддий тус олди.— Уни-муни қўй, «енгил атлетика»нгдан ҳалиям дарак йўқми-а?.. Ҳар ҳолда-чи, хунук иш бўлди-да. Эшматнинг оёғи чиқибди, машина қаттиқ шикастланибди. «Ёшлар бригадасидан иш чиқмас» деб юрганларга дастмоя топилди. Бригадани энди оёққа турғизамиз деганимизда...

Қуралай келиб, суҳбатни бўлди. Қизлар ётоғида турган Зухра буви, ўғлини кўришдан умид узиб жўнайдиган бўлибди. Қуралай, кўнгилсиз воқеани яшириб, «Холиқ кеча иш билан районга кетган экан, ҳозир келиб қолади» деса ҳам,

«дадаси бетоброқ, бормасам бўлмайди» деб кампир йўлга тушибди. Кейин Қуралай, кеча кечқурун дадаси Холиқни даштда кўрганлигини айтди...

Тўлан Қуралайга, кампирни бир илож қилиб кечгача олиб туришни маслаҳат берди, Фарҳодга эса, ҳозироқ мотоциклда Холиқни излаб топишни буюрди. Бригаданинг ишларига ўзи қараб турадиган бўлди...

6

Баъзан киши хаёлга шундай ғарқ бўладики, бутун борлиги ўз ихтиёридан ташқарида яшайди: кўзлари очигу теварагидаги нарсаларни илғашдан ожиз, юраётиб оёқлари қаёққа элтаётганини билмайди.

Холиқ ҳозир шундай ҳолатда эди. Оғир кечинмалар гирдоби уни ўрганган соҳилдан, янги шериклари қаватидан юлқиб бийдай даштга улоқтирган эди. У ўз қилмишидан чўчиб, ўйлаб ўтирмай жўнайверганича қирдан-қирга, сойдан-сойга ошди, чақиримлаб йўл босди, аммо борар манзили тайинсиз эди. Шу пайт, четларида гиёҳ уна бошлаган кўлмакка шалоп этиб тушди-ю, ҳуши жойига келгандай бўлди. Кўлмакдан чиқиб, сув тўлган зилдай ботинкасини қўлига олди ва кечки ғира-ширада кул ранг тус ола бошлаган бултурги янтоқзор, исириқзор оралаб тепага кўтарилди. Шундагина, Эшамат мушги зарбидан синган тишининг сирқираётгани, бутун вужудини оғир чарчоқ босганини сизди ва тиканаклар шилган оёғини силаб ўтириб қолди.

Атрофни оқшом чодир чирмаб келмоқда. Шу чодир орасидан узоқ-узоқларда жигар ранг шафақ тўшида беҳисоб чироғлар милтиради. Булар ёмғирдан сўнгги тиниқ юлдузлардан кўра ёруғроқ, жозибалироқ. Ҳа, булар таниш чироқлар, Холиқ ўз тақдирини боғламоқчи бўлган ўша қурилиш чироғлари. Улар орасида Зухра юлдуздай чақнаб турганлари бор, улар тўғон участкаларини кундуздай порлатган прожекторлар... Уларнинг ости кечаси ҳам гавжум бўлади. Вақтинча янги изга бурилган дарёнинг гўё абадий тутқич бермайдигандай ҳовлиқиб, паст қирғоқларни ялаб-юлқиб, кўпиклар сочиб югуришини ёрқин шуълаларда кузатиш қанчалик гаштли. Яқин орада бу асов дарёнинг йўлини тўсиб, қоқ елкасига тоғ миндирилишини ўйлаш, бўлажак зилол денгиз манзарасини тасаввур этиб, ширин орзу-хаёлларга берилиш нақадар мауроқли. Энди Холиқ ўша чироғлар остида шериклари, айниқса

Қуралай билан орзу-хаёлларга берилиб юролмасмикин? Уларнинг бари энди Холиққа бегонамикин? Холиқ бир энтикди, ўпқонга тушиб кетаётгандай юраги орқасига тортди. Қўлоёғи бўшашиб, бир лаҳза ўзини ҳеч нарсага ярамайдигандай, ожиз-нотавон сизди. Кейин кўзлари катта очилиб, ўша чиролар остида ўйнаб-кулаётган йигитлар кўрингандай, қулоқларида эса Қуралайнинг сувдай бегубор, болаларча содда кулгиси жаранглагандай бўлди. Аммо энди улар билан ўзи ўртасида гўё ўтиб бўлмас бир жарлик пайдо бўлаётгандай даҳшатга тушди Холиқ...

«Нима қилиб қўйдим?.. Эшамат қаттиқ лат едимикин? Нега болалар уймалашиб қолишди теласида? Келиб-келиб ўша айиқ полвон билан олишсам-а!.. Қурилишда ягона зўравон, унча-мунча одамни ямламай ютади, қасдлашганни қўймайди, дейишади-ку. Яна тоғаси катта. Фарҳод, Тўланлар ҳам бас келишолмас унга. Менинг ёнимни ким олади, ҳали тузукроқ иш қилиб ўзимни кўрсатолган бўлмасам. Битта Фарҳодга суянардим, у ҳам ҳали менга еб қўйгудай ўқрайди... Наҳотки айбни менга тўнкашса-я? Ахир кун-уззукун ёмғир тагида ўлиб-тирилиб битқизган ишингни бир лаҳзада бузса-қўйса, чидаш мумкинми! Балки қасдан қилгандир. Ҳа, қасдан қилди! Ўзи олдиндан ўчакишиб юрувди-да. Нима эмиш-а, «шу қурилишнинг нонини ейдиган бўлсанг, қизга кўз олайтира кўрма, кушод қадамнинг қирқилади» эмиш. «Қизга кўз олайтираётган ўзингку» десам, «Уни қишлоқдан учирма қилиб келган аканг бўлади!» эмиш. Уша гап биланоқ ўзим бўлганимча бўлганман, «мана сенга учирма қилиш» деб шундоқ кекирдагини узиб олишга чоғланганман-ку, важоҳатидан ҳайиққанман-да... Шерҳожиев бўлса бошданоқ менга ишонмаган, «бу гўр боладан иш чиқмайди» деган эди. Йўлаб бўлармиди унга!.. Бунинг устига, безори номини олдимми? Умримда эшитмаганим-а. Қурилишга шу умид билан келганмидим? Ё Самарқандга қайтиб кетсам-чи? Қаерда тураман-у, нима иш қиламан? Яна қайтиб келсам, одамларга қайси бетим билан қарайман?.. Қаёққа бораман энди? Кимга учрашаман?.. Нега Қуралай билан бир оғиз маслаҳатлашмадим-а? Энди қачон кўроламан уни?..

Тепа ортида нимадир дўпирлади. Бировнинг бўғиқ хирғоғиси эшитилди. Холиқ қулоғини динг қилиб тинглади: ниҳоятда ҳазин бир куй. Холиқ тепа чўққисига кўтарилди. Энди унга отлиқ шарпаси билинди. Отнинг туёғи зарбига мос бўлиб чиқаётган салмоқли оҳанг қулоғига аниқ чалинди:

Додлама, додлама, дод саси галди,
Қаршининг чўлидан ёр саси галди...
Улкадан ўлкая ел каби юрсам,
Гунларнинг бирида ёр юзин кўрсам...
Сайрасам, яйрасам кенг фазоларда,
Ёр ҳидин исласам хуш ҳаволарда...

Бу таниш отлиқ овози эди. Унинг узоқ йўл босиб, сиқилган юрак чигилини шу мунгли, дилхуш термаларда ёзиб келаётгани сезилар, гўё бепоён даштда сарсон кезган бир ошиққа ўз куйи билан тасалли бераётгандай эди. Бу, кекса бўлса-да, ёшларча бардам, ёниқ ва нозик қалб эгаси бўлган Қаршибой ота овози эди...

Холиқ довдираб қолди. Ўзини ундан яширмоқчи эди. Лекин отлиқ эгасини қўриқлаб келаётган айиқдай бўрибосар, яқин ерда одам борлигини сизди-ю, шалпанг қулоғини диккайтириб ҳурди ва тепага интилди. Холиқ қўрққанидан ўзини танитишга мажбур бўлди:

— Тўқли!.. Мен!..

Отига икки катта бойлам кўчат ортиб олган Қаршибой ота тизгинни тортди ва ўз олдига борган Холиққа ғира-ширада энгашиб тикиларкан, ҳайрон бўлди:

— Ҳа, ўғлон, нима қилиб юрибсан бемаҳалда?

Холиқ, бошига кигиз қалпоқ, эгнига жун чакмон кийиб, қўнғир отда чавандозча ўтирган бу кетмон соқолли, барваста қарияга бесаранжом қаради-ю, шошиб деди:

— Ш-шундоқ айланиб...

Қулоғи оғирроқ бўлган Қаршибой ота унинг гапини «қишлоққа кетяпман» маъносида англаб:

— Ҳа, аллақачон боришинг керак эди, — деди. У, томорқасида қолган ёш олма дарахтларини кўчириб келтиргани қишлоққа борган экан. Йўлакай бировдан Ҳаққул ота бетоброқ экани ва қўрғончасидан кўчмай ўғлини зориқиб кутаётганини эшитибди. — Хабар ол, албатта. Падарини унутган фарзанд рўшнолик кўрмайди. Қартайганда, унга қўлтиқтаёқ бўлгин, ўғлим...

Ёш-яланг билан чиқишиб, доим ширин муомила қиладиган бу мурувватли отахон, ҳозир Холиқдан ранжиб хийла дилтанглик билан сўзлади, яна анча танбеҳ берди. Холиқнинг ўсал бўлиб ранги қум ўчганини тагин ҳам қоронғилик яширди. «Қаршибой отаки ҳаммасидан хабардор бўлибдими, Қуралай ҳам билиб олади энди!..»

Қаршибой ота, хайрлашмаёқ от тизгинини силтаркан, Тўқли «сен ёлғиз қолма» дегандай Холиқни этагидан тишлаб тортди. Холиқ аранг қутулиб қолди-ю, анча вақтгача ичини ит таталаётгандай бўлди. «Нима қилсам экан? Борсаммикин-а қишлоққа?..» Шунда у, қўлининг ва киссасининг қуруқлигини, уст-бошининг ҳам ночорлигини ўйлаб хижолат чекди. Яна оғир дам ўйлади. Бошқа сиғиниб борадиган ери бўлмагани учун ҳам, «дадам олдига бораман!» деган фикри қатъийлашди. Йўл унча узоқ эмас. Тўрт-беш чақирим босса, Аччиқкўл қишлоғи... «Хўп, бораман-у, учраган танишларга нима дейман, дадамга қайси бетим билан қарайман?..» Дашт сукунатида хаёлга ботиб, қишлоғига яқинлашган сари, бу саволлар уни тобора кўпроқ эзарди...

Ёт кишидай ҳадиксираб оёқ босаётгани бу сўқмоқлар асли унга жуда таниш эди. Кўп нарсаларни эслатарди унга бу қадрдон сўқмоқлар.

Мана, Қизилтепа. Қоронғи тушиши билан қўнғир тус оляпти. Чўғдай лолалар қоплаб ётарди бир вақт. Даштда сув ва кўкат анқонинг уруғи. Кўклам чечакларининг эса умри қисқа. Шунинг учун ҳам бунга ўхшаш тепа қишлоқдагиларга кўп тансиқ. Холиқ кўклам фасли бу тепада лолалар қўйнида ўртоқлари билан неча марталар кезганиди.

Хув анави гилвата рангда кўрингани — Оқтепа. Унда оққурай дашт гуллари унарди. Холиқ ўртоқлари билан мол боққани келганда, шу баланд тепада ағанашиб, молларни кузатарди.

Дашт кўкатларини жизғинак қилиб жазирама ёз бошланганда, Холиқ дадаси билан шу баҳорикор тепа-қирларда тунаб қоларди, гира-шира тонгдан то кўёш ер-кўкни олов селига фарқ этгунча дадаси ёнига кириб, олтин бошоқли буғдойларни ўришарди. Ҳар ишда отасининг билагига қувват, белига мадор эди Холиқ... Энди-чи? Фарзандлик бурчини адо этмай қўйганига қанча бўлди? Дастёрсиз бечоранинг холи нима кечдийкин? Холиқни ўйлаётганмикин? Ҳозир уйдамикин ё аввалгидай кеча-кунлаб эшоннинг хизматида юрганмикин? Уйда бўлса, нима деб қарши оларкин?.. Ноғиҳон Холиқнинг эсига ўша кўнгилсиз тонг отасига тик қараб: «менинг гуноҳим йўқ» деб дейсингани келди, қулоғи остида: — «Йўқол, кўзимга кўринма! Сендай нобакор фарзанднинг боридан йўғи!..» деган наштарли сўзлар қайтарилгандай бўлди, турган ерида қотиб қолди...

Холиқ, иссиқ ўрнимни совутмай қурилишга қайтаверсамикин, деб иккиланиб турган эди. Кўзига қора тепаликлар остидан гулхан яллиғи кўринди. Шамол ҳўл янтоқ ва исриқнинг ачиқ ҳидини димоғига келтириб урди. Кишилар говури эшитилди. Бир оз исиниб олиш йилинжи Холиқни шу ёққа тортди.

Канал қазувчи йигитлар қамиш қапа олдида чой ичиб ўтиришган экан. Нарироқда экскаватор хартумини чўзиб турибди. Каналчилар қоронғиликдан алвастидай келиб чиққан нотаниш болани шубҳаланиброқ қарши олишди.

— Кимсан? Нима қилиб юрибсан кечаси?

Холиқ қишлоқдан қайтаётганини айтди-ю, ёлғон гапирганидан қулоғигача ловиллаб кетди, йигитлар орасидан таниш чиқиб қолмасин деган хавотирда пиджаги ёқасини кўтариб, кепкасини қаттиқроқ бостириб қўйди.

— Қани турқингни кўрсат-чи,— деб новча, полвон йигит Холиқни гулхан ёруғига тортди. Кейин Холиқнинг қаерда, нима иш қилишини обдон суриштириб олди.— Мен сени шаталоқ отиб юрган такасалтангми деб ўйлабман. Демак, катта қурилишдан дегин?.. Каналимизга қулоқ боши экансан-да?— деди чиройи очилиб полвон.— Дуруст, галаванг бир экан, ўғлон, биракай ишнинг хўрозини топибсан. Ҳа, айтдим-қўйдим, ўшатдан чиқади геройнинг зўрлари!

Бошқалар ҳам ҳавас билан бири олиб-бири қўйиб қурилишнинг ва Холиқ эгаллаётган касбнинг таърифини келтиришди. Холиқ эса, ана шундоқ касбдан маҳрум бўлаёзгани учун ичидан зил кетиб тураркан, йигитлар ҳурмат билан уни ёнларига ўтқазишди. Улардан бири чой, бири қанд, бири колбасали бутерброд узатиб қолди. Кўнгли озиб, ичкалари сурнай чалаётган бўлсам, Холиқ аввалига сипогарчилик қилиб турди. Полвон меҳмондўстлик кўрсатди.

— Тортинмай ошайвер, оғайни. Ҳаммамиз бир киши — араванинг тиркиши. Сенлар дарё сувини қамагунларингча, биз ҳам канални етказиб борамиз. Ушанда сенлар ҳам бизни меҳмон қиларсанлар, ҳа, тортинма...

Холиқнинг мўлжали тезроқ жиғилдонни тўқлаб, аста жуфтакни ростлаш эди. Лекин каналчилар шинаванда чиқиб қолишди. Уни имтиҳон қилгандай, қурилишдаги ишларни миридан-сиригача суриштираверишди: тўғон неча метр кўтарилди, дарвозаси қачон битади, дарёни қачон бўғилади.

қурилишда неча хил миллат ёшлари ишлаяпти, энг номдорлари, коммунистик меҳнат зарбдорлари кимлар ва ҳоказо... Холиқ бу саволларнинг баъзисига бир амаллаб жавоб қилса-да, кўпига «қайдам, билолмадим, янгиман» деб қутулди. Ичида эса, бир ойдан бери шу оддий нарсаларни билиб олмагани учун кўпроқ айбни ўзига қўйди. Ахир шунчалик ҳам бепарво, тортинчоқ бўладими одам! Яна ўзини юпатди: ахир ҳали оддий бир шогирд бўлса, бошқаларнинг ишига аралашини ким қўйибди унга!..

Холиқ шу кеча каналчилар чайласида ётиб қолди. Туни билан уйқуси келмай, ўйлаб чиқди: «Яхши одамлар экан. Шуларнинг олдида қолсам-чи? Экскаватор ҳам мўлжалимдаги касблардан-да...» Аммо қурилишга қайтмаслик фикри уни чўчитиб юборди.

Азонда бошланган ёмғир алламаҳалгача тинмади. Каналчилар шошмасдан гулхан ёқиб, эзилибгина нонушта қилишди. Улар ишга отланишиб, Холиқ эса секин йўлга чоғланаркан, йигитлардан бири ҳазил аралаш деди:

— Шошма, болакай. Чойимизни ичган одам сув келтириб бермасдан кетмайди. Ҳа, бизда тартиб шунақа...

Холиқ буни чин билиб, бўш қумғон билан пақирни кўтариб жўнади.

— Қаёққа йўл олдинг, болакай?— деди яна ўша йигит уни тўхтатиб. Холиқнинг дарё томон йўналганини кўриб, кулди.— Дарёдан беш чақиримча берида турибсан-а. Бориб келгунигча чошгоҳ бўлади. Сувни қудуқдан келтириш керак. Ҳув анави адирда...

Йигитнинг бурун кўтармай «ҳув ана» деган ери ҳам икки чақиримча келарди. Холиқ хамирдай кўпчиган тепалардан тойғана-тойғана ошиб бораркан, кўзи адир ёнбошида танҳо тебранган дарахтга тушди. Бу — қари бодом дарахти Холиққа таниш кўринди. Ҳа, бундан уч-тўрт йил бурун бу яйловда Холиқ ўртоқлари билан қўй подаси боққан. Қўйларни шу ердаги қудуқдан суғоришарди. Аслида бу қудуқни Қаршибой ота қазиган. Буни Холиқ ўз кўзи билан кўрган, бир-икки сафар у қўй боқиб юрганида Қуралай дадасига овқат келтиргани эсида. Қаршибой ота шу атрофда яна бир неча қудуқ қазиган ва «бу ерда оби ҳаёт борлигидан нишона бўлсин» деб ҳар қайси қудуқ тепасига бир тупдан бодом ўтқазган. Дашт бўронидан ва моллардан сақлаш учун болалар билан биргаликда кўчат атрофига саксовулдан ихота ясаган, отанинг айтганини қилиб болалар кўчатга сув қуйиб туришган. Мана,

ёввойи табиат билан кураша-кураша бодом ўзини тутиб олибди, илк кўкламдан хабар бериб, гунчалабди, гунчалари хандон пистадай очилинқиғабди ҳам. Холиқ суюниб, бодомнинг серғунча шохларидан синдирди ва қудуқ атрофида эндигина тупроқни ёриб чиқа бошлаган майсалардан юлди-да, қўйнига солди. Лекин вақти чоғлик шу заҳоти йўқолди. Чунки қудуқдан сув олиш осон бўлмади. Илгарилари сув чиғириқ билан чиқариларди, энди бўлса унинг ўрнига мотор ўрнатилибди. Бу янгилик унга нотаниш. Моторнинг қаерини бураб, қандай сув чиқаришни билмасди. Моторнинг у ёқ-бу ёғини анча тимискилади. Кейин таваккалига бир мурватини кучи борича бураб юборган эди, қарсиллаб кетди. Холиқнинг капалаги учиб у ёқ-бу ёққа аланглаб олди. Мотор бузилди, деган хавфга тушди. «Иш яна чаппасидан кетди. Энди нима қиламан, сувни қаердан оламан? Сув-ку бошқа жойдан топилар-а, мотор нима бўлади? Тўғри бориб каналчиларга айтсаммикин? Улар олдида нима деган одам бўламан? Қимсан, катта қурилиш ишчиси бўла туриб, шу оддий моторга ақлинг етмабди-да, кўрсатган кароматингга балли-е, дейишса-чи?..» У узоқ бўлса ҳам бошқа қудуқни топиб сув обориш, сўнг воқеани билдиришга жазм қилди.

Холиқ, унда-мунда тарвақайлаб ўсган саксовул, янтоқлар орасидан Қаршибой отанинг ёш бодом дарахтларини кўзлаб изғимоқда эди. Қулоғига қурилиш йўлидан мотоцикл овози чалинди. Хаял ўтмай мотоциклда Фарҳод пайдо бўлди. Холиқ ўғрилик устида қўлга тушган кишидай довдираб қолди. Ҳар вақт Фарҳод Холиқни аяганиданми, укасидай кўриб юмшоқ муомала қилгувчи эди. Ҳозир эса ичидаги ғазаби тошига тегиб шундай ўқрайдики, Холиқ кўзини четга яширишга мажбур бўлди.

— Менга қара, кечадан бери қаёқда эдинг?— деди Фарҳод иложи борича ўзини босиб.

— Қ-қишлоққа бормоқчи эдим...— деди тутилиб Холиқ.

— Ойингни бу ёқда қолдириб-а?— Фарҳод синовчан назар билан бошидан-оёғигича тикилди.— Усти-бошингни қара, чувриндидай.. Бу турқинг билан одамларнинг ғашини ё раҳмини келтирмоқчимисан? Ишлаган жойингга иснод-ку, ахир, қурилишдан одамларнинг ихлосини қайтарасан-ку?..

Холиқ миқ этмай, сўлжайганча турарди. Фарҳод унинг елкасидан шундоқ силкидики, қўлидаги қумғон шарақлаб тушиб кетди.

— Қилғиликни қилиб, тағин нега гунг бўлиб олдинг? Га-

пир деяпман, қайсар, мингаймас!.. Мунақа қуён юрак эканингни билмаган эканман. Билганимда-чи, э қўй-э!.. Қўнглимда, қийинчилик кўриб, таъзирингни егансан, бу ерда янги касб, янги ўртоқларнинг қадрига етарсан, деб ўйлабман-а!.. Қани, ўтир-э, мотоциклга!..

Холиқ эндигина каналчиларга сув етказиб бериши кераклигини айтди. Лекин қудуқ моторини бузиб қўйганини айтолмади. Фарҳод индамай-нетмай уни мотоциклга мингаштирди-да, дарё тарафга жўнади. Бир лаҳзада сувни олиб каналчиларга етказишди. Фарҳод шошиб тургани учун мотоциклдан тушмаёқ жўнамоқчи эди. Экскаватор кабинасидан полвон бошини чиқариб гап отди:

— Ҳа, чавандоз, бизнинг помошникни қаерга илиб кетяпсан?. Қола турса бўларди-да. Оёқ-қўли чаққонгина экан...

Унинг гапи мотоцикл шовқинида Фарҳодга яхши эшитилмади. Мотоцикл қурилиш томон учаркан, Холиқни турли гумон қийнамоқда эди. «Фарҳод ҳам мендан бутунлай айниган кўринади. Унга ҳеч ёмонлик қилганим йўқ-ку. Агар айниган бўлса, нучук кетимдан келди? Обориб нима қилмоқчи..» Охири у юрак ютиб сўради:

— М-мени нима қилмоқчисан?

— Буни кўпчиликдан сўрайсан,— деди Фарҳод дудмол қилиб.

— Н-нимани сўрайман?— деди гумони баттар ошган Холиқ.

— Айбингни қандай ювишни.

— Қ-қанақа айбимни?

— Ия, ҳа, муғамбирликка қолдими ишимиз? Айбинг бўлмаса, нега пасқамда пусиб юрибсан?..— Фарҳод, Холиқ билан Эшаматнинг биргалашиб ишни бузгани ва муштлашгани ҳақида радио ахборотида айтилганларни сўзлаб берди.— Бригадани шарманда қилдинг. Қим ювади энди бу доғни?

Холиқ муғамбирлик қилаётгани йўқ эди. Чиндан у, Эшамат билан ёқалашганимдан бўлак айбим йўқ деб ўйларди. Бетон қолипи ва машинанинг бузилганига ўзини сабабчи эмас деб биларди. Энди юрагини янги хавф тирнай бошлади.

Мотоцикл қурилишга яқинлашиб қолди. Ана, осмонга санчилиб каттакон бетон плиталарини тўғонга босаётган кранлар, азамат чўмичда дошқозондан овқат сузаётгандай дарё тубидан минут сайин тонналаб шағал чиқараётган экскаваторлар, тепама-тепа ўмбалоқ ошган самосвал, бульдозерлар. машина оралаб чумолидай гивирлашган одамлар... Ушалар

Тошкентдаги республика марказий болалар кутубхонасида болалар ёзувчилари билан учрашув. Ҳаким Назир ёш китобхонлар билан суҳбатлашмоқда. (1977 йил, март)

ичида албатта. Холиқни танийдиганлар кўп. Ҳозир уларнинг олдига етиб боради. Улар ҳойнаҳой қўлларини бигиз қилиб қарши олишади, айниқса, радиода эълон қилинган бўлса...

Азбаройи эзилганидан у ўзини қўярга жой топмай, мотоциклдан шартта сирғилиб қолишни чамалай бошлади. Лекин шунда лоп этиб Қаршибой отанинг ўнгити ёдига тушди: «Асло тўпингдан айрилма, болам. Айрилганни бўри ер...»

Фарҳод тўғон томон юрмай, посёлкага бурилди. «Ётоққа борадиган бўлдик» деди ичида Холиқ ва сал энгил тортди: чунки дафъатан одамлар ўртасига тушиб калака бўлишдан оғир нарса йўқ. Шу билан бирга, кутавериб тоқати тоқ бўлган онасини тезроқ кўриб, ундан узр сўрамоқчи. Агар дадаси чақиртирган бўлса, онаси билан уйга бормоқчи, кўнса Қуралайни ҳам ҳамроҳ қилмоқчи эди. Аммо посёлкада дуч келган Қуралай унга онасининг аллақачон кетиб қолганини айтди ва бошқа ҳеч нарса демай жўнади.

Онасининг кетиб қолгани устига, Қуралайнинг қуруқ муомаласи Холиққа тарсакидай бўлиб теккан ва уни ўйлатиб қўйган эди. «Қуралайнинг нега авзойи бузуқ? Фақат индамай кетиб қолганим учунми ё бошқа сабаб ҳам борми?..»

Ётоққа кирди. Онаси қолдирган тугун-терсакка ҳам қарамай, ўзини каравотга юз тубан ташлади. Кечадан буён салқинда тентирайвериб, авзойи бадани калтаклангандай оғримоқда, синган тиши сирқирамоқда эди. Узоқ ётса ҳам кўзини уйқу олмади. Хаёли Қуралайга оғаверди. Ҳозироқ уни холи топиб гаплашгиси, бор сирни бошдан-охиригача тўкиб солиб, ундан маслаҳат олгиси келди. Қош қорайгач, деразадан ётоқнинг орқасига тушди ва чет-ёқалаб Қаршибой отанинг дарё бўйидаги бостирмаси томон юрди..

8

Қуралай ишдан кейин кутубхонага келди. У, баъзан юраги қизиган ёки бирон нарсадан диққати ошган кезларда шу ерга келар, шавақигина дугонаси Маҳбуба-Бабу билан гаплашиб кўнглини ёзарди.

Бабу полда қалашган китобларни жазонларга тахламоқда ва девордаги радиокарнайдан мингиллаб чиқаётган энгил куйга астагина жўр бўлмоқда эди.

— Бормисан, ўртоқжон! Кечадан бери кўринмай соғинтириб қўйдинг-ку. Жа-а дейман, ишдан, йигитлардан бўшамай

қолдинг шекилли-а?— деди Бабу очилиб-сочилиб ва кўркам бошини сарак-сарак қилган ҳолда.

— Ҳа, мунча оғзинг қулоғингда?— деди Қуралай, дугонасини ҳар вақтдагидан ҳам хушнуд кўриб.— Бирон янгилик борми?

— Биринчи шуки, болаларнинг хархашасидан қутулаёдим. Янги китоблардан олиб келинг, деб кунига заказ. Мана бирталайи...

— Қани, менга кераклиги ҳам борми?— деб Қуралай китобларни титкилай кетди.

— Қанақаси керак сенга?

— Сув тўғрисида...

— Сув?— Бабу кулгига олди.— Ҳзи шеър, ҳикоя-ку, ичида суви бўлса бўлдими?

— Унақа сууқ гўжангни нима қиламан! Менга сув қурилишига тегишли китоб керак.

— Э, ҳа, дарслик дегин? Унақаси йўқ,— деди энди тушуниб Бабу ва топиб беришга ваъда қилди. Кейин ҳозирги хурсандлигининг яна бир сабабини англатди.— Мен унча-мунча нарсага жиғибийрон бўлавермайман, ўзимни-ўзим овутиб юраман. Шу ерга сени қўйиб қўйса-чи, куни билан ёруғ жаҳонни кўрмай юрагинг торс ёрилиб кетарди. Балки касбинг шу бўлса чидармидинг-а?

— Авваламбор мен бунақа касбни танламасдим. Ҳайронман, ёш нарса, куч-қувватинг бор, китоблар ичида алақишиб ўтирганингда...

— Нима, кутубхоначилик ёмон касбми?

— Ёмон деяётганим йўқ. Лекин мен бўлсам атайлаб қурилишга кутубхоначи бўламан деб келмасдим-да.

— Яна ташвиқотга ўтдинг-а,— деди Бабу, ингичка қошларини муғамбирона учириб.— Айтсанг-айтмасанг бу ишда вақтинчаман. Қурилишга келган куним, «қаерда ишлагансан» деб сўрашувди, «кутубхонада» деб оғзимдан чиқиб кетди. «Ундай бўлса, кутубхона тузасан» дейишди. «Қўлимдан келмайди» десам, «ёрдам берамиз, комсомол топшириғи бу, вақтинча ишлаб турасан» деб бўйнимга қўйишди. Шунга ҳам мана тўрт-беш ой бўп қолди. Аввалига китоб билан китобхон тўплаш кетида юрдим. Кутубхона тартибга тушиб, энди менга ортиқча иш қолмади. Қўлимни қаёққа ураримни билмай юрувдим, комсомол бюроси янги топшириқ деб ҳаваскорлар тўгарағи тузишни буюрди. Фарҳод билан иккимиз тўгаракни туздик. Айтмоқчи, сени ҳам ёзиб қўйганмиз-а.

— Э, қўйсанг-чи,— деди чўчиб Қуралай.— Мендан артист чиқармиди!

— Ҳа, нима бўпти! Қўл кўтариб, мундоқ кифт қоқишни билсанг бўлди-да,— деб Бабу буни ўзи қилиб кўрсатди ва Қуралайни ҳам такрорлашга мажбур этди. Қуралай хушёқмаслик билан такрорласа ҳам, қўллари ўйинга келишиб турарди.— Ҳа ана, шўхроқ, қувноқроқ-да!.. Ясаниб олиб саҳнага чиққанда-чи, ўртоқ, Тамарахон бўп кетасан!

— Бор-э, ўзинг бўлавер!— деди Қуралай ташқаридан биров кўриб қоладигандай бурчакка ўтиб.— Овора бўлма, мен қатнашолмайман, вақтим ҳам йўқ...

Ўйинчи қизлар тополмай саранг бўлиб юрган Бабу, Қуралайга астойдил ялинди. Қуралай ҳеч кўнмагандан кейин, мурасага ўтди:

— Ўинамасанг, майли бўлмаса. Фақат адабий ўқишга чиқиб турасан.

Қуралай, декломацияга қобилияти бўлса ҳам иккиланиб турган эди, Бабу шикоят бошлади:

— Қомсомол топширғини бажараман деб, ҳаммага ялиниш билан умрим ўзятти-да, ўртоқ. Ҳеч ким: «Ҳой, аҳволинг қалай, ишингдан розимисан?»— деб сўрамайди. Эски комсоргимиз қачон гап бошласам, «кўп хархаша қилма, бу ёқда сендан кўра зарурроқ ишлар бор» деб жеркарди. Яна у: «Қомсомол отилган ўқ — қаерга ташланса, ўша ерда тишлашади» деган сўзни кўп қайтарарди. Шу гап тўғрими, а?

— Ўзинг қандай деб ўйлайсан?

— Менимча, одамни ўққа ўхшатиб, хоҳлаган томонга отиш — бу келишмаган нарса! Одам ўзи хоҳлаб шундай ишни қилсаки, бу иши дарров кўзга кўринса..

— Дарров уни ҳамма таниб олса-ю, мақтаб кўкларга кўтарса-а?

Қуралай буни шундоқ оҳангда айтдики, жиддийми-кесатикми Бабу англаёлмади ва:

— Сенга ёқмасмиди шунда?— деди аниқлаш учун.

— Ҳали мен мақтовнинг мазасига тушунмайман... Сен,— деди Қуралай кулиб,— мазасига тушунсанг керак, саҳнага чиқиб турасан. Артистлик ўйлаган мақсадингга мос тушади. Доим одамларнинг кўзи сенда. Ҳар бир муқому-кифт қоқингга кучоқ-кучоқ чапак, мақтов, сийлов...

— Бўлди-бўлди,— деди яйраб кулган Бабу, Қуралайнинг кифтига осилиб,— жуда нархини ошириб юбординг, суйилиб кетади одам... Йўқ, ўртоқжон, йўқ!— деди бирдан жиддий тус

олиб.— Бу мақтовларга ортиқча учмайман. Шунчалик кўнгил учун чапак чалишади. Ўзим ўйнайманку, бу ўйинимда нимадир етишмаётганини, нимадир қовушмаётганини сезиб тураман. Уста кўрмаган шогирддай, шунчаки ҳаваскорлик, кўнгил очиш-да... Қани энди қўлимдан келганда-ку, жон деб артистликка ўқирдим-а. Аввал район саҳнасида, кейин область, республика саҳналарида — Мукаррамхондай гижбадабанг номерлар кўрсатсанг, бунга не етсин эди. Афсуски, у мақсадга етолмадим-да. Ўртадан ғов чиқди... Толеим пастлик қилди...

— А, у нима деганинг?

Қуралай бухоролик бу жувоннинг эри борлигини, эри билан мурасиси унча чиқишмаганлигини эшитганди-ю, аммо келишмовчилик нимаданлигини билмасди. Ўзи айтмагандан кейин, қиз бола нарсанинг суриштириши уят ҳам-да. Ҳозир Бабу бирдан тўлиқиб кетди-ю, юрагини бўшатгиси келди... Унинг ўзи хоҳлаб теккан эри Бозор, катта масъул ходимнинг ўғли экан. Егани олдида, емагани кетида-ю, кисса тўла жараҳ-жарақ пул. Эртаю кеч кўчама-кўча дайдиш, битта-иккита такасалтан оғайни билан улфатчилик. Ёлчитиб ўқимагани учун институтнинг иккинчи курсидан ҳайдалган. Бабу эрининг отасига боқим бўлиб беиш юраверишидан норози бўлади. Бозор бўлса пинагини бузмайди: «Саломатлик бўлса иш қочмас. Парво қилманг, жоним. Қорнингиз тўқ, усти бошингиз шайми, шунга шукур қилиб юраверинг». Ҳаммадан дакки эшитавергач, дадаси кўмагида зардўзлик артелига, ундан шоҳи дўконига ишга ўтади. Лекин биридан прогул, биридан қинғир иш қилиб бўшатилади. Кейин маст бўлиб келиб, Бабуни сўкиш олати чиқади. Бабу ўзи битирган мактабда секретарь кутубхоначи бўлиб ишлар, ҳам театр ўқув юртига имтиҳон топшириш ҳаракатида эди. Бир куни ишга кўзини бойлаб боради. Ўзи айтмаса ҳам мактабдагилар эри урганани билиб қолишади. Бозорни маҳалладаги ўртоқлик судига чақириб танбеҳ беришади. Урганган кўнгил ўрганса қўймас, деб Бозор яна ичиб келади-да: «Ҳали мени кишиларга чақиб юрадиган бўлдингизми, ойимгилла. Мени шарманда қиладиган одамнинг боши иккита!»— деб дўқ уради ва тагин урмоқчи бўлади. Бабу зўрға қочиб қутулди. Шу кетганча қайтиб бормади. Бозор кўча-кўйда йўл тўсиб Бабуга кун бермади. Бабу эса, унинг кўзидан узоқлашишни мўлжаллади ва шу вақт мактабни битирган бир группа йигит-қизга ҳамроҳ бўлиб қурилишга келиб қолди. Бозор хотинини ахтариб топиб келди. Алдаб-сулдаб олиб кетмоқчи бўлганда, Бабу «кўр ҳассасини бир марта йўқотади»

деб туриб олгач, Бозор ҳам чор-ночор шу ерда қолди. Бошлиқларга отасининг номини сотиб «ёғлироқ» ишга ўтмоқчи бўлди, аммо ўтолмагандан сўнг, «майли, саломатликлари керак. Истаган ишингизга қўйинг, кимлигимни кейин таниб оласиз» деди. Шартлик қилиб бетончилар бригадасига қўйишган эди, бир ҳафтага ҳам чидай олмади, «мен уйдан хабар олиб келай» деб қорасини ўчирганича гумдон бўлди. Фақат ундан «саломатликлари керак», «лақашиқилдоқ», деган лақабларгина қолди. Гоҳо болалар уни эслашганда, шоти қўйиб чиқса бўладиган бурни, ҳолвачининг тешасидай силлиққина кичик гавдасига қовушмаган шляпаси, сурнай нусха шими, худди ўтказиб қўйгандай димоғдор муомаласини эрмак қилиб кулишади...

Бу саргузаштни ижирғаниб тинглаган Қуралай, дугонасининг бошига ёш чоғидан кулфат тушгани учун ачинди, кейин кулди.

— Ғовинг шуми ҳали? Шу ғовдан ҳам ўтолмай юрибсанми? Астойдил интилмагансан-да, ўртоқ. Кўнглингда ўша Мукаррамхон шундоқ довруққа осонгина етишган дейсанми? Ё бўлмаса, анави...— Ўзи яқин кўрган донгдор қизнинг номини эслади.— Турсунойга тан бериш керак.

— Артистками у ҳам?

— Йўғ-э, Тошкент ёқдан чиққан механизатор-чи? Яқинда хати билан сурати босилди-ку газетада. Кутубхоначи бўла туриб, газета ўқимаганингни қара...— У, паст полкадаги газета бойламини олиб варақлади-да, Турсуной хатини топиб, ўқий бошлади.— Мана бу жойига диққат қил-а: «Мен пахта териш машинасини ўрганишга ўргандим-у, далага чиққанимда йўлимга бир тўнка кўндаланг келди. Жуда қўпол чайир тўнка экан, қўпориб ташлаш машаққат бўлди. Лекин кўплашиб урина-урина охири уни қўпориб ташладик. Ана энди, дугоналар, машинага кенг йўл очилди. Қани, марҳамат, пўлат отларга миниш давримиз келди. Майдонга чиқаверинглар!..» Ана шу сўзлар-чи, худди менга қаратиб айтилгандай, Турсуной мени чақираётгандай туюлди. Унинг кетидан эргашгим, унинг ҳунарини ўргангим келди. Шу ўртада дадам бу ёққа келиб қолдилар. Дадамни ёлғиз қўёлмадим.

— Ана,— деди хат таъсирига берилган Бабу бир оз енгил тортгандай,— ўзинг ҳам мақсадингни ўзгартирибсан-ку?

— Йўқ!— деди қатъий қилиб Қуралай,— мақсадим битта: бригадада ишлаб туриб ўқиш, техникани ўрганиб олиш, институтни битириб инженер бўлиш...

Бабу Қуралайнинг тиззасига шапатилаганча қотиб кулди:

— Узинг ҳам роса хаёлпараст бўлсан-да!

— Хаёлпараст деб сени айтса бўлади, йўлинг аниқмас, ҳардам-хаёлсан. Одам ўзи борадиган манзилини кўз олдига равшан келтиргани яхши. Бўлмаса кўрсичқондай адашиб*улоқиб кетади...

Бабунинг оху кўзларига маъюслик чўкди ва дугонасининг донолигига хасад қилганнамо деди:

— Қаердан топасан-а мундоқ сўзларни? Бирам балосан-ей...

Қуралайнинг ўзи ҳам катта кетганини сезиб, изоҳ берди:

— Дадамнинг сўзлари бу. Дадам нуқул: «Сенларнинг зу-валангни йирик узган. Ниятни катта қилавер, қизим, унга етадиган замон» дейдилар. Онамнинг йўқлигини билдирмасдан, кўнглимни кўтариб турадилар-да, дадагинам.

— Ҳар ишда ҳам кўнглингга қарайдиларми?

— Ҳар ишда.

— Турмушга чиқишда ҳам-а?— деди Бабу ўз қизларига бутунлай эрк бериб қўядиган оталарнинг бўлишига ишонмагандай.

Бу кутилмаган саволдан иккиланиб қолди Қуралай:

— Ҳали бунн... Қайдам...

— Нима қиласан мендан яшириб, ўртоқжон,— деди гина-омуз Бабу,— ўйлаганинг борку, ахир...— Қуралай ҳа-йўқ деёлмай сукут сақларкан, Бабу очигига кўчди.— Холиқ-чи? Атрофингда гирдикапалак бўп юради. Сени кўрса ранги қув ўчади. Мени сезмайди дейсанми? Ундан кўра юрагингни оч, ўртоқ, маслаҳатлашайлик...

Ҳозир Холиқ хусусида ҳеч қандай гап очишни истамагани учун Қуралай суҳбатни бошқа мавзуга бурмоқчи бўлди.

— Ке, қўй, бекорчи нарсани. Мен бошқа иш билан келганман олдинга...

— Тўхтаб тур-чи, гапларингни диққат билан эшитдим. Наҳотки меникига қолганда...— Дугонам аразлаб қолмасин деб, Қуралай кулоқ осди. Бабу огоҳлантирган бўлиб, Холиққа ўз баҳосини берди:— Унинг бетайин, кишилар билан муомала-ни билмайдиган, билимсиз бола. Тагин ўзинг биласан-ку, ҳар томондан ҳам шу сенинг бараваринг эмас-да. Тенг тенги билан — тезак қопи билан дегандай...

Турмушдан оғзи куйган Бабу беғараз, опаларча жон куйдириб гапираётган эди. Бироқ Қуралай, бу баҳога Эшаматнинг ҳам фикри қўшилган, Эшамат таъсирида Бабунинг кўзига Холиқ ёмон кўриниб қолгандир, деб билди. Шунинг учун

ҳам Бабунинг сўзларини унча қаттиқ олмади. Тўғондаги тўполондан ва Зухра буви билан суҳбатидан кейин Қуралайнинг ҳам Холиқдан феъли бирмунча айниган эди. Шунга қарамай ҳозир дилининг аллақасери тирналгандай бўлди. Аммо буни сездирмади. Бабунинг диди, йигитларга қараши Қуралайга олдиндан маълум эди. Бабу учун йигитнинг энг сара хислатлари уддабуронлик ва хушмуомилалик. Чунки уддабурон бўлмаса, топиш-тутишнинг мазаси бўлмайди, хушмуомила бўлмаса, кишининг кўнглини овлай олмайди. Қуралай эса: уддабурон ва хушмуомила кишиларнинг ҳаммаси ҳам софдил бўлавермайди, кишининг яхши фазилати аввало ўз бурчига, оила ва ўртоқларига муносабати билан белгиланади, деб ҳисоблайди. Бабу нозик қилиқлар ва пардоз-андоз билан кишиларга ёқиш учун ҳаракат қилади. Қуралайга эса бу эриш кўринади. «Ўзингни бозорга соламан десанг, қайтага қадрингни ерга урасан. Эсли йигитлар бунақа қизни менсимасалар керак...»

Қуралай ҳозир дугонаси билан бу тўғрида янги баҳс очишни истамади. Чунки агар баҳс бошласа, ҳамма гапни, Холиқ билан Эшаматга боғлиқ гапларни ҳам очиб солиши керак бўларди. Холиқ билан Эшаматнинг айби нимадалигини аввал яхши аниқлай олмай туриб, улар ҳақида фол очиш инсофдан бўлмас. Иккинчидан, ҳозир Бабунинг дилини ранжитиб қўйишдан Қуралай учун нафдан кўра зарар кўпроқ эди. Шу сабабли ўзини бепарволикка солиб, деди:

— Мен тўғримда ташвишланмасанг ҳам бўлади, ўртоқ-жон. Ўзим тушунаман. Холиқни сендан кўра яхшироқ танийман...

Бабу буни ўз фикрига розилик деб билди-ю, хурсандликдан Қуралайни ачомлаб икки бетидан ўлди.

— Бекорга ўпиб кетавермайсан,— деди гаши келиб кулган Қуралай, бетларини дастрўмолига артиб,— сўзимга аниқ жавоб бер: участкага ўтасанми-йўқми? Тақдирим сенга боғлиқ бўлиб турибди.

— Ҳали айтдим-ку. Ишимни ўзгартаман. Ҳамма ҳунар ўрганиш, қурилиш билан банд бўлганда, мен иссиқ кабинетда китоб санаб ўтирсам ярашадими. Ҳадемай қурилиш битар. Ҳамманг гердайиб: «Мана даштда денгиз яратган биз бўламиз» деганларингда, мен... йўқ, бўлмайди дедим, бўлмайди!.. Учётчиликми, бошқами, қанақасига қўйса ҳам майли. Кутубхонада одам ўтириши шарт эмас. Ҳар ким ўзига керакли ки-

тобни олиб ўқийди-да, жойига келтириб қўяверади. Нима дединг?

— Тўппа-тўғри. Худди кассирсиз мояна бергандай ёки сотувчисиз савдо қилгандай гап-да. Бўш вақтда ўзингми, менми хабар олиб турармиз. Китобни еб қўярмиди биров!

Қуралай хотиржам бўлиб ўрнидан турди. Бабу ҳам кутубхонани беркитиб чиқди. Қуралай уйига шошиларкан, Бабу уни тўхтатди ва Эшаматдан хабар олиш учун бирга боришни таклиф этди.

— Ҳали Латиповни кўрувдим, уришиб берди: «Сенлар қа-нақа ўртоқсанлар. Қасални ўз ҳолига ташлаб қўйибсанлар. Ҳеч кими йўқ, сўққабош. Агар онаси ё синглиси бўлганда, ёлғиз ташлаб қўярмиди. Биринг сингил, биринг дўст ўрнида хабар олиб туришларинг керак»,— деди.

«Тўлан ўша сариқ маймунни нега мунча ёқлайди» деб Қуралайнинг гаши келди-да:

— Оғайни бўлса ўзи хабар олавермайдимиз,— деди киноя оҳангида.

— Ўзи ҳам хабар олган экан. Унга Эшамат «бошқалар мени унутиб қўйишди, қурилишда қадрим шунчалик пастми-ди» деб нолибди. Раҳмим келди бечорага. Ўзи тўғаракда яхши ашулачи, иннайкейин, ўткир футболлист-да. Шунинг учун Латипов: «Уни тезроқ оёққа турғизмасак бўлмайди. Апрельда Чимқўрғон командаси билан мусобақа қиламиз. Эшамат дарвозабонсиз командамизнинг чанги чиқади»— деяпти.

Қуралайнинг баттар энсаси қотди-да:

— Мен уйга тезроқ бормасам бўлмайди. Ҳали замон да-дам ишдан қайтадилар. Овқат пиширишим керак,— деганча жўнаб қолди...

9

Ҳолиқ иккинчи марта Қуралайни ахтариб келганда, гира-шира бўлиб қолган, Қуралай пахмоқ халатини кийиб гишт ўчоқ ёнида картошка, пиёз арчиб ўтирганди. Холиқ берирокда туриб қизнинг илдам-жилдам ҳаракатини анча кузатди. Қуралайнинг ҳаракатлари худди кўпдан шу ишга ўргангандай жу-да келишимли эди. Аслида эса овқат пишириш, кир ювиш каби кундалик ишлар унинг зиммасига тушганига мана бир йил бўлди.

Қуралай ўчоққа олов ёқа бошлади. Янтоқ аралаш чўкир-так ўтин шамолда яхши ёнмас, Қуралай эгила-букила ўчоқ пуфлаб оловни олдиргунча кўп уринди. Холиқ чидаб туролма-ди-да, ясама йўталиб яқинига ўтди. Қуралай чўчиб орқасига қараркан, ишшайиб турган Холиққа кўзи тушди.

— Шу ҳам қилиқ бўлдимми? Чақириб келсанг забонинг йўқми?!

Қуралай паст овозда гапирар, чунки ҳозиргина чарчаб қайтган дадаси уйда дам олмоқда эди.

Холиқ ўзича ўчоққа уннаб кетди. Оловни жўнаштиргандан кейин, пақирни олиб югурганча дарёдан сув олиб чиқди. Қуралай индамади, қозонга қайнатма шўрва масаллиқларини солиб бўлгунча ҳам ундан садо чиқмагач, Холиқ гап бошлашга мажбур бўлди:

— Нега хафасан, Қуралай?

Қуралай буни эшитмагандай унга-мунга алақсигандан кейин, қуруққина қилиб сўради:

— Қишлоғингга бориб келдингми?

Лоп этиб Холиқ даштда Қаршибой отага берган ваъдасини эслади. Қишлоғига бормагани ва каналчилар олдида лақиллаб кун ўткаганини Қуралай олдида тан олишдан ўзга илож йўқ эди. Агар тан олса, Қуралай баттар хафа бўлмасмикин? Аммо ёлғонласа, ундан ҳам ёмон. Қуралай ёлғончилик, сохталикни ҳеч кечирмайди.

— Гапирмасанг нима учун келдинг бу ерга?— деди тоқати тоқ бўлиб Қуралай.— Сир яширган одамни дўст деб бўлади-ми?

— Очиғи, боролмадим,— деди гўлдираб Холиқ.

— Ҳозир-ку бормабсан,— деди гапни узоқдан олиб Қуралай,— лекин отанг бетига оёқ қўйиб, онанг шўрликни зор қақшатиб юрганинг-чи? Ярим йилдан ошибди-ку уйдан кетганингга, бир марта оғиз очмайсан. Гўёки уйинг тинч, ўзинг хотиржам, ўқиш билан ишдан бошқа гаминг йўқдай! Ўзингдан бошқани ўйламайдиган бўлиб қолибсан...

Холиқ бошини ҳам қилганча турарди. У ўз кўнглида оилавий келишмовчиликни кўча-кўйда гапириш одобданмас, одамлар масхара қилади, дадам шаънига ҳам доғ туширган бўламан деб ўйларди. Ким ахир дадаси устидан шикоят қилиб юради! У ўзини ўртага солишдан, кўриб қўйинглар, мен қандай азоб чекапман деб, қалбининг тирналган жойини кишиларга намоён қилишдан қочди. Қочди-ю, аммо жароҳат бора-бора бунақанги пасод олиб кетишини, ўртоқлари олдида, энг жонажон кишиси олдида ноқулай аҳволга тушиб қолишини хаёлига келтирмади...

Мана энди тили лол. Нима дейди, нимани баҳона қилади, нима деб қиз кўнглини овлайди. Билмайди...

— Айтишга уялиб... очиғи, юрак бетламай юрувдим...

Қуралайнинг тилига: «Сенинг юрагинг қанақа юрак ўзи, тошюрак эмасми?» деган савол келди-ю, қайтарди. «Эҳтимол шундай қилгани тўғри бўлгандир,— деб ўйлади у.— Йигит кишининг шикоят қилганини ёмон кўраман. Аммо ичимдагини топ дейдигани ҳам бир бало. Агар дунёда ҳеч ким ҳеч кимга дардини айтмаганда, дардга даво топилармиди?..»

Холиқнинг дилига: «Айтайми, айтмайми? Айтсам, уят. Айтмасам чидолмайман... Барибир айтиш керак — ўз яқиним. Айтмасам-чи, бегона — ётсирайди... деб кўнглига келади» деган фикр келди ва илтимосга ўтди:

— Ҳеч кимга айтмайсан-да, а?

— Гап ташиш одатим йўқ,— деди у кескин.— Лекин аввал ўзинг айтиб берасан. Агар айтмасанг, у вақтда мен айтишга мажбурман.

— Қ-кимга?— деди Холиқ талмовсираб.

— Уртоқларга...

— А-а? Ўзингга айтаман, холос, ўзингга!— деди Холиқ кўпчилик ўртасида шармандаси чиқаётгандай титраб-қақшаб ва ўзини оқлашга тутинди.— Ахир нега унақа дейсан? Бу... Бировларга дахлсиз шахсий ишим-ку, ахир!..

— Хоҳ, шахсий иш эмиш-а! Сенингча, одам уйида бир хилу, кўчада бир хил бўлиши керак экан-да, а? Буни...— Қуралай тилига «иккиюзламачилик» сўзи келди-ю, айтмади,— нима деса бўлади?

Холиқнинг дами ичига тушди. Юрагида пинҳон тутган тугунни шу чоққача ечмай, Қуралайни беҳуда ранжитиб қўйганидан ўзини гуноҳкор сезди. Тугунни ечмаса, энди Қуралайдан на мадад, на марҳамат кўтиб бўлади. Бу унга жуда оғир, буни ўйласа, уни шу қурилиш даргоҳида тутиб турган бирдан-бир суюнчиқдан маҳрум бўлиб, жарга қулаётгандай туяди ўзини. Қуралай сўзида қаттиқ туриб, ундан жавоб кутарди.

— Юр, бу ёққа, айтаман,— деди Холиқ Қуралайни кўчага имлаб.

Қуралай деразадан мўралаб, дадасининг ухлаб ётганини кўргач, Холиқнинг кетидан юрди. Кўча чироқлар билан сутдай ёриган, сув қуйгандай тил-тинч. Ҳамма чала-ярим битган клуб залида қўйилаётган кинофильмга, спорт майдончасига тўпланган. Холиқ ҳеч зог йўқлигидан бемалол гапга тушди.

— Аввал менга айт-чи, Қуралай, дадам билан ўртамизда ўтган воқеани сенга ким айтди?.. Холаммми?

— Йўқ, ойинг!— деди аччиғи қистаб Қуралай. Мактабдалик чоғларида Холиқнинг оилавий турмуши билан деярли та-

ниш бўлмаган Қуралай, Зухра буви билан ҳамгап бўлиб, энди яхши билиб олган эди.— Инсоф борми сенда?! Қачонгача «хoла» бўлади! Ўзи бечора бола кўрмай, бутун оналик меҳрини сенга қўйган, гўдаклик вақтингдан тарбиялаб ўстирган бўлса. Ўғил бўлиб сен йўқлашинг ўрнига, у ҳозир ҳам топган-тутганини сенга атаб юрса. Ўйлаб кўрсанг-чи, бундан ортиқ бўладими, она?!

Холиқ ўкинига тушиб, ўйлаб кетди. Шу лаҳза унинг кўнглидан нималар кечмадикин... «Ойи» деб тили чиққанда, «Ойигинанг қоқиндиқ» деб эркалаганларими, унга шамолни ҳам раво кўрмай кечаю кундуз тепасида парвона бўлганларими, ўзи емай-едиргани, киймай-кийдиргани, ўкситмаслик учун жоню жаҳонини унга бағишлаганими, бўйи-баста ўсган сари «оналик орзу-ҳавасларим ушалар чоғи яқин» дея олам-олам қувончларга тўлганими...

Холиқнинг сукут ичида дилдан кечирганларини сезиб тургандай Қуралай қайтариб сўради:

— Шундай эмасми, ахир?

— Шундай,— деди бўшашган ва энтиккан ҳолда Холиқ.

Шундан кейингина Қуралай Зухра бувидан эшитганларини сўзлаб берди. Ҳаяжон ичида тинглаган Холиқ, нйҳоят енгил нафас олди. Унда онасига нисбатан янги, нозик бир меҳр уйғонди. Чунки Зухра буви Қуралайга ўғлидан ёзғирмабди, ота-бола ўртасидаги келишмовчилик сув талашидан келиб чиққанини ва Холиқнинг қамчи еб ҳайдалганини аниқ айтмабди. (Демак, бошқаларга ҳам айтиб юрмаган бўлса керак.) Фақат ота-бола анчайин нарсага қойишди-ю, Холиқ ўқишга бораман деб бедарак кетди, деб қўя қолибди.

— Сенга яна бир савол,— деди, хийла жон кирган Холиқ.— Саратон қизиғи, ғўза чанқаган, ҳар грамм сув ўлчовли бўлган вақт. Шунда ғўзага қўйилган сувдан биров томорқасига тортиб кетганини кўрсанг, сен нима қилардинг?

— Гапни чалғитмоқчисан-а?

— Чалғитаётганим йўқ. Шу саволга жавоб берсанг, ўз саволингга жавоб чиқади.

Қуралай, мени тақиллатяптими деб Холиқнинг афтига савол назари билан тикилди. Холиқ жиддий эди.

— Ўз-ўзидан маълум-ку,— деди Қуралай тезроқ муддаога келиш учун.— Колхозга сув етишмай турганда, ким томорқага сув оларди-ю, ким бунга йўл қўярди!

— Борди-ю, томорқага сув тортган одам сенинг даданг бўлиб чиқса-чи?

— Эсинг жойидами ўзи? Нималар деяпсан?

Холиқнинг рангидан қон қочди.

— Агар билсанг, менинг уйдан ҳайдалишимга сабаб шу! Гуноҳим ана шу!— унинг эти жунжикди, овозини қалтироқ босди:— Буни кимга айтоламан, Қуралай! Бировга айтиб бўладими буни!..

Қуралайнинг капалаги учиб, Холиқнинг елкасига ёпишди-да:

— Ҳой, ҳой, жинни бўлдингми! Бу нимаси, кап-катта йигит! Биров кўриб қолса-я! Ўзингни бос-э!— дея юпатишга тушди.

Қуралайнинг овози ва ҳаракатидаги самимийлик Холиқни элитди. Сал ўзини тутиб олди. Қуралай сергаклик қилиб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди. Ўйлаб-ўйлаб охири ёдига китоб тушди ва ўсмоқчилади:

— Айтмоқчи, Холиқ, йўқотган китобингни топдингми?

Холиқ китобни ҳали тумбочка устида кўрганини айтди, уни Фарҳод келтириб қўйгандир деб тахмин қилди.

— Мен келтириб қўйганман,— деди Қуралай ва ажабланиб турган Холиққа халати чўнтагидан қоғоз чиқариб берди-да, кулди.— Мана инженерлик чизма-чизиқларинг. Китоб ичидан олиб қўйгандим.

— Ўқидингми ҳаммасини?— деди ўнғайсизликка тушиб Холиқ.

— Ўқиганим билан тушунмадим. Айниқса, анави жумбоққа..

Холиқ қоғозни ёруғга тутиб олди. Хаёл ичида ёзиб қўйган «жумбоқ»ларига кўзи тушиб, ўзи ҳам хахолаб юборди.

— Бу, анақа... ўзим тушунаман...

— Махфийми? Менга ҳам-а?— Қуралай аразлади.

Аслини олганда, бу «жумбоқ»ларнинг ҳеч махфийлиги йўқ эди. Лекин Холиқ буларни қандай ҳолатда, нима муносабат билан ёзганини аниқ эслаёлмагани сабабли, маъносини тез ечиб беришга тараддудланди. Кейин шундай тахмин қилди:

— «Баъзи кишиларга осон» деганим, анақа... қиламан деган ишини жўнликча битқазади-да. Қийналмасдан, уринмасдан...

— Ҳавасинг ҳам келса керак-а ўшанақаларга?— деди Қуралай. Холиқ бошини сарак-сарак қилгач, ҳазиломуз сўради.— «Омад» деганинг-чи? Анави «дўст»ингми?

Холиқнинг пешанаси тиришди. Сўнг «Омад» сўзига ўзича турли маъно бериб кўрганини айтиб, кифтини учирди:

— Агар «Омад» «бахт» маъносида келса, нима учун Эшаматга «Омад» лақабини қўйишган-а?

Қуралай унинг соддалигидан кулди.

— Айтдинг-ку, баъзилар ўз ишини силлиқликча битказиб юради деб. Эшамат ҳам шунақа-да. Сув юқмас ўрдак, юлдуз-ни бенарвон урадиган учар! Шунинг учун одамлар унга «Омад» деб лақаб қўйишибди. Бу «бахт» деган маънода эмас, киноя маъносида.

Холиқ қизиқсиниб сўради:

— Ғалати гап эшитдим-а: Эшамат ном чиқариш учун процентга процент қўшган, пул тўплаш учун қурилиш машинаси-ни кирага ишлатган, дейишади. Миш-мишми бу, тўғрими?

— Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди,— деди Қуралай ва Эшаматнинг ўтган ой охирида қилган ғирромлигини айтиб берди: Эшамат планни оширган бўлиб кўри-ниш учун рапортга ўн машинача шағални ортиқ қўшиб ёзди-ришга уринибди. Қуралай эса бунга йўл қўймабди. Шунда Эшамат қўрқиб кетганидан: «Ҳеч кимга айтмагин» деб, Қура-лайнинг оёғига йиқилгудай бўлибди.

— Бошлиқлар билишмайдими, а?

— Қайдам, туя кўрдингми — йўқ. Биласан-ку, устуни бор, устуни. Лекин устунга суяниб ўрганган одам қамиш чайладай омонат бўлади. Қаттиқроқ бўрон турса, таг-туғи билан қулаб кетади. Дашт бўрони билан ҳазиллашиб бўлармиди...

Унинг гапи бўлинди. Булар боришаётган йўл ёқасидаги эркаклар ётоғидан ғўнғир-ғўнғир эшитилиб қолди. Қия қилиб қўйилган ва чит дарпардаси туширилган деразадан Эшамат-нинг суюқ гаплари эшитилди:

— Қимни деб юрибман бу дашт-биёбонда, акаси ўргилсин. Ўзларининг саломатликлари керак бизга... Гардкам, омади келган йигитсан-да, Эш!.. Қани, жононидан, ташланг, акаси ўргилсин, жононидан...

Ора-сира ёш аёлнинг ҳингир-ҳингири чиқиб турарди. «Бабу. Карта ўйнашяпти».

Қуралай билан Холиқ бир-бирларига ўнғайсиз қараб олиб, нари кетишди. Қуралай ўнғайсизликдан қутулиш учун баҳона ахтараркан, «жумбоқ»нинг кети эсига тушди. «Эҳ, қачон ета-ман сенга!..» Буни айтай деса, тили бормади-да, расмдан сўз очди.

— Рассомлик ҳам қўлингдан келиб қолибди-ку, а?

Холиқ аввал англамай туриб, кейин чўнтагидаги қоғоз эсига тушди. Узича ўйин қилиб ёзган-чизган нарсаларининг

биронтаси Қуралайнинг назаридан четда қолмаганига ажабланди, шу билан бирга кўнглида қаноатланиш ва фахрланишдай бир ҳис туйди.

— Ким ўзи у?— деб Қуралай ўсмоқчилади.

— Ким деб ўйлайсан?

— Билолмадим. Балки... Самарқандда кўрганингдир...

Илк дафъа Қуралай сўзида рашкка мойил бир оҳанг сезган Холиқнинг ҳуши учаёзди ва ҳолатини сездирмасдан, деди:

— Т-танимаганинг қизиқ. Ойнага қараб солиштиргин...

— Аллақачон солиштириб кўрган бўлсам-чи!— Ўз қилиғи ўзига нашъа қилиб қиқирлади Қуралай.

— Ухшамадими?

— Йўқ... Ҳа,— деди Қуралай яна кулгисини босолмай,— анави... киприги узун, қоши айри... артистга ўхшайди. Иннайкиейн қирғиз қовоқ...

— Бодом қовоқ,— деб тўғрилади Холиқ.

Сўз ўзи ҳақида бораётганини сезган Қуралай эркаланди:

— Кўй-ей, ҳеч бир унақамасман, ҳеч бир...

Холиқ ҳам очилиб борарди, ой шуъласида Қуралайга, худди кўпдан кўрмай соғинган қадрдонини топиб олгандай, ташналик билан термиларкан, дудуқланди:

— М-менинг кўзим билан бир кўриб боқ!..

— Кўй-ей!— деди Қуралай. Унинг майинлик билан айтган шу биргина сўзида ўз ҳуснига унча бефарқ қарамайдиган қизлардаги ички ғурур акс этиб кетди.— Тавба,— деди яна шу мавзудан узоқлашолмай,— одам ўзини ўзи танимагани қизиқ-а?

— М-мен бўлсам дарров таниб олардим ўзимни.

— Таниёлмасдинг.

— Нима учун?

— Илгариги, ўқувчилик вақтингдаги Холиқ эмассан,— деди ҳазил аралаш Қуралай.

— Ишқилиб яхши томонга ўзгарганманми?

— Ҳам яхши, ҳам ёмон,— деди Қуралай, унча оғир ботмайдиган тарзда.

Холиқ бўғотларда уйқуга кетган қушларни чўчитиб, қаттиқ кулди:

— Демак беш ҳаммас, икки ҳаммас. Уртача? Анақа. бир мақолда айтилгандай... Нима эди-я, тилимнинг учиде турибди. Ҳа, қорамуғ донаси...

— Уни биздан сўра!— Қуралай дона-доналаб декларация қилди:

Қорамур донаси бўлгунча
Буғдойнинг сомони бўл,
Емоннинг яхшиси бўлгунча
Яхшининг ёмони бўл...

Холиқ завқ билан чапак чалиб деди:

— Бундан чиқди, яхшининг ёмони бўлиб юриш ҳам дуруст экан-ку.

— На у ёқлик, на бу ёқлик-а?— деди Қуралай норизо бўлиб ва халқ мақолига ўзича изоҳ берди.— Бу эски гапда. Емонлар сероб вақтда ноиложликдан айтилгандир. Унақа ўртамиёна бўлиб яшашдан на ўзингга, на ўзгага фойда.— У дадасининг сўзини эслади.— Ҳозир ниятни катта қилаверишимиз керак.

— Жуда баланд кетвординг. Одам ўз кучига ҳам қараш керак-да.

— Хўп, куч нимада ўзи? Менимча, ишончда. Анави Омадга ўхшаб ёлғиз омонат устунга эмас, кўпчиликка суянишда!..

Спорт майдончаси тарафдан йигит-қизларнинг оламини бошига кўтарган чуввоси келди, Қуралай ўша ёққа боргиси келди-ю, қозондаги шўрваси, дадаси эсига тушиб, орқага қайтди. Улар эркаклар ётоғи ёнидан ўтишаётганда, ҳалиги чит парда орқасидан яна ўша икки кишининг икки қўштирноқдай шарпаси кўринди. Бири эгилган — орқага. Иккинчиси эгилган — олдинга. Энди бири сансирашга ўтиб. «Сани кўрдиму эсим оғди, акагинанг ўргилсин. Ҳаммани, ҳаммасини унутдим...» дея лўлидай аврамоқда ва шилқимлик билан чўлп-чўлп ўпмоқда эди. Бири эса: «Қўйворинг деяпман, вой-вой, дод дейман!.. Қўйвор, безори!..»— деб чирқирар ва калхат чангалдан ўзини озод этишга беҳуда интилган каптар боласидай типирчиларди.

— Виждонсиз!— деб юборди ғазабга тўлиб Холиқ ва гўё бечора Бабуни қутқармоқчи бўлгандай дераза томон интилиб, аммо Қуралай уни юбормади. Ўзи, номусдан юзларини тимдалаб уйига чопқиллади.

Холиқ борса, Қуралай шўрва сузиш учун косаларни ювмоқда. Қаршибой ота пастак сўрида чўкка тушиб, узун ёғоч қошиқ билан тоғорада бир нима шопирмоқда. Холиқ тисарилган эди, сўри остидан чиқиб келган Тўқли ҳуриб билдириб қўйди. Қуралай кўриб сўрига таклиф этди. Қаршибой ота ҳам худди кутиб тургандай:

— Бориб келдингми, ўғлим? Қани, бу ёққа. Насибанг қў-

шилган экан. Мана чалоп ҳам пишиб қолди. Кела қол!— деб қистади. Аммо «Бориб келдингми, ўғлим?» сўзидан юраги орқасига тортиб кетган Холиқ дафъатан Қаршибой отага дуч келишга ботинмади. «Раҳмат, қорним тўқ», деб ётоғига жўнади.

Кўп ўтмай, ётоқ деразасидан Холиқ димоғига гуп этиб овқат хиди кирди. Қуралай илиниб, кастрюлда шўрва қўйиб кетган эди. Холиқ алланечук бўлиб кетди. Бу, Қуралайнинг мурувватидан кўнгил-хушликми, ўнғайсизликми, ўзи ҳам биллолмади. Шундай бўлса-да, зўр иштаҳа билан ширин қайнатма шўрванинг ярмисини туширди, қолганини мискага солиб Фарҳодга илинди. Кейин бўш кастрюлни қайтариш баҳонасида яна Қуралайникига кетди.

Қаршибой ота овқатланиб бўлиб, кундалик одатича дўм-бирасини қўлига олган, уни созлаб хониш бошламоқда эди. Унга халал етмасин деб, Холиқ оёқ учиде бораркан, хониш уни магнитдай ўзига тортди. У қоронғидаги дарахт остида тўхтаб, тинглади. Қуй ота юрак дардини ифодалаб тобора кучли тўлқин урмоқда, тун сукунатида эркин қанотланиб атрофга ёйилмоқда, бепоён даштнинг посбонидай мудроқ босган қора тепалар, сой-адирлар устида учмоқда, гўё уларга жон бағишлаб аллаламоқда эди. Қуй тобора авжга минаркан, олис-олислардан бахт излаб келаётган паҳлавон тулпорининг ларздор наърасини эслатиб юборди. Холиққа, шу паҳлавон чаққан чақмоқ таъсирида табиат ғафлат уйқусидан уйғониб, сўлим хонишга жўр бўлаётгандай туюлди. Холиқнинг вужудида ёқимли бир мавж уйғонди. Шу мавж қалбига ҳарорат бахш этиб, унда ўз-ўзига ишонч, умид куртакларини тирилтиргандай, томирларига қайноқ қон югуртиргандай бўлди. Ўзида янги бир куч сеза бошлади у...

Қайта туриб, қўшиқ айтгиси келди. Лекин ногоҳ хаёлига Эшамат дағдағаси, Фарҳоднинг танбеҳи тушди-ю, юраги ғаш тортди. Тавба, юрак ўзи аломат нарса-да, савр ҳавосидай бир кунда неча марта ўзгаради!..

10

— «Диққат, диққат! Қурилиш радиоузелидан гапирамиз... Қуйидаги ўртоқлар соат ўнда қурилиш бошлиғи кабинетига этиб келишлари керак». Диктор участка, бригада, карьер бошлиқлари ва бошқаларни номма-ном санаб кетди. Булар ичиде Фарҳод ҳам бор эди.

Фарҳод, неча кундан буён қурилиш бошлиғи Сергей Андреевични кўрмагани учун ҳозир у билан учрашажагидан хурсанд. Шу билан бирга, бу фавқулудда чақириқдан ҳайрон бўлди, бир чеккаси хавотирга ҳам тушди. Одатда Сергей Андреевич, эрталабки наряддан ташқари, иш вақтлари катта йиғинни камдан-кам ўтказар, одамларни ҳуда-беҳуда кабинетига чақиравермасди. У, баланд-пастликлар, сув ва ботқоқликлардан бемалол йўрғалайверадиған эски «виллис»ини ўзи бошқариб (у ҳайдолмаған машина йўқ эди ҳисоб) эртадан-кечгача қурилишни ўнларча дафъа айланиб чиқарди. Зарур иш билан ахтарганлар уни кўпинча кабинетидан эмас, бирон объектдан — тўғон участкалариданми, қум-шағал карьериданми, бетон заводи, ё автобазаданми, ё бўлмаса посёлка қурилиши ҳавозалари орасиданми топарди. Бошлиқнинг йўл-йўлакай зарур топшириқлар бериш учун керакли одамларни экскаватор ёнигами, бульдозерлар олдиға ёки вагонконторагами чақириб, «беш минутлик суҳбат» ўтказған вақтлари ҳам кўп бўларди.

Сергей Андреевич сув қурилишларининг кекса ташкилотчиларидан. Уни кишилар серғайрат, иш кўзини биладиган раҳбар бўлгани учунгина эмас, камтар ва одамохунлиги учун ҳам қадрлашарди. У, кишилардан қаттиққўллик билан иш талаб қилибгина қолмай, уларнинг дарди-эҳтиёжларига ҳам зийраклик билан қулоқ соларди. Иши бошидан ошиб ётган кезларда ҳам, ўз оилавий турмушлари, уй-рўзғорларидаги ками-кўстдан арз қилиб келганлар билан сўзлашишға вақт топарди. Қурилиш бошлангандан буён бир неча бўйдоқ йиғитқизнинг бошини қовуштириш керак бўлиб қолганда совчиликни Сергей Андреевич қилди, тўйбошилиқни ва айрим харажатларни ўз устиға олди, гармонда «Подмосковные вечера»ни куйлаб, ёшлар ўтиришини қизитиб берди. Қишнинг бўронли кунлари, аёзли тунлари қурувчилар ташқарига чиқолмай зерикишганда, Сергей Андреевич ётоқ ва баракларға кирар, печка олдида ўтириб тамакисини тутатар ва кечмиш-кечирмишларидан ҳикоя айтиб, шахмат ва домино ўйнаб, ёшларнинг диққинафаслигини ёзарди. Шунинг учун ҳам йиғит-қизлар унға ўзларини яқин олишар, уни — ўзбек тилиға тушунгани учунми — Сирож ака деб аташға одатланишганди...

Фарҳод шуларни эслаб, хонаси келса Сергей Андреевичға юрагини очиш ва бригадани мустаҳкамлаш устида илтимослар қилишни ўйлаб бораркан, дилидан ўтди: «Мажлис нима тўғрисида экан? Бизнинг бригададаги маш-машадан Сергей

Андреевич хабар топмадимикин? Тагин кўпчилик олдида шундан гап очилиб қолса-я? Асли олдинроқ бориб тушунтириб қўйишим керак экан-да...»

У, йўлакай почтадан бугунги газетани олди ва ундаги қурилишга доир бир хабарни ўқиб бораркан, кўкрагига бодом гули қадаб олган Қуралай учради. Кеча Холиқнинг қўйнида кўргани — бодом гулини эслади. Фарҳод: «Қурғир-эй... Ба-ло!» деди. Қуралай Фарҳодни тўхтатиб, бригадага ўтиш ҳақидаги аризасини эслатди ва бошлиқдан ижозат олиб чиқишни сўраб ялинди:

— Албатта оласиз бригадага. Йўқ деманг, жон Фарҳод ака. Хўпми?

Фарҳоднинг эти сесканиб кетди. Уни «Фарҳод ака» деб атовчилар кўп эди-ку; лекин қиз боладан, яна Қуралайдай қиздан «жон»лаб атаганини биринчи эшитиши эди-да.

— Хўп, жоним билан,— деб юборди ўйлаб ўтирмай ва Қуралайнинг кўксига энгашиб, баҳор хабарчисини омонлиқ-сомонлиқ қилди.

Нарироқ боргач, ўзидан-ўзи кулди: «Ҳали уни бўшатди-ю, мен олдимми. Элбурутдан ваъда бериб юборганимни-чи. Одам эриб кетса ҳам ақлдан озаркан...» Дилидан эса, «Қуралайнинг ишини ўзгартмаса бўлмайди. Шерҳожиев уни чиндан ҳам дастёрга айлантириб қўйибди» деган фикр кечди ва носқовоқ воқеасини эслаб гижиниб қўйди.

Бошқармага яқинлашганда, кутубхона деразасидан сочи чучварадай чамбаракланган Бабу кўринди. (Помбархит дуррачаси билан нягини бойлаб олибди, тиши оғриганмикин). У, Фарҳодга шўхлик билан қош қоқиб, кўз жайнатиб, қўлида конверт ўйнатди:

— Битта най чалиб берадиган бўлдингиз-да. Жонондан!— деб конвертни тутқазди. Фарҳод конверт остидаги адресга қараса, онасидан экан. «Жонондан эмиш. Қилигинг қурғур. Қуралайнинг одобини қара-ю, бунинг чучмаллигини...»

Фарҳод, хатни одатдаги дуойи-саломлардан деб билгани учун чўнтагига солди-да, шошиб бошқармага кириб кетди.

Бошлиқ кабинети Тўланнинг кабинетидан икки баравар каттароқ бўлса-да, жиҳозлари ўшаникидай содда эди. Тўланникида деворларга мактаб пионер хоналарида бўладигандай кўпдан-кўп плакат, шиор ва бошқа эълонлар ёпиштирилган бўлса, бу кабинет деворида биргина катта шиор — партия съезди қароридан чўлларни ўзлаштиришнинг умумхалқ аҳамияти тўғрисидаги ери бор.

Фарҳод кирганда, кабинетни ярмигача одам эгаллаган эди. Малла соч, табиати содда, хушчақчақ киши бўлган Сергей Андреевич эшик яқинида туриб, кирганлар билан омонлашмоқда. Фарҳодни ҳам «ишлар жойидами, йигит» деб илиқ кутиб олди. Кейин, мажлис расм-русумини келтириб ўтирмай, стол олдига чиқиб гап бошлади. Аввало ўтирганларни суьомбори қурилишига Бутунитифоқ комсомол қурилиши номи берилиши билан қутлади. Ҳамма хурсандликдан чапак чалиб юборди. Бошлиқнинг Тошкентдан вақти чоғ қайтгани билиниб турар, аммо ҳаммани баравар қамраб олишга интилган катта, ақлли кўзларига сеҳн солган киши ички безовталигини ҳам сезмай қолмасди.

— Бизга комсомол номи берилиши бежизмас, оғайнилари! Бизга, деганим кўнглингизга келмасин-а, комсомоллар. Чунки орангизда бўлган битта-иккита қарияларнинг ҳам бутувиши сизларсиз битмайди-да!— деди у, қувноқлик билан.— Бу ном ҳамма вақт ҳамма нарсага ёшлик ғайратини, жанговарлик руҳини киритиб келган. Айни ўзимиздагидай. Бу руҳ оғирни енгил, қийинни осон қилишга ёрдам беради. Шунга суяниб, зиммамизга катта вазифа олаётирмиз...

У, тўғоннинг биринчи навбат қисмини муддатидан олдин битказиб, омборда бу йилга мўлжаллангандан анча ортиқ сув тўплаш топширилганлигини айтди. Бунинг учун шу ҳафта ичидаёқ дарёни бўғиб, кундан-кун кўпаяётган сувни беҳуда оқиб кетишдан сақлаб қолиш керак. Мажлис аҳли бир тебраниб олди, «бу қандоқ уддаланади?» деган тараддуд, шивир-шивир бошланди. Буни сезган бошлиқ ўз фикрини асослай кетди:

— Одатда планлар турмушга хизмат қилса, турмуш шароити бу планларни ўзига мослаштириб ҳам туради. Бу йилги шароит қандай?.. Биринчидан, биласизларки, бизнинг дарё сувни Бойсун тоғларидаги қордан олади. Қиш қуруқ келиб, тоғларга қор кам тушди. Бу ёз колхозларда сув танқис бўлиш хавфи туғилди. Шуниси ҳам борки, қиш чилласи қанча қурғоқ келган бўлса, февраль шунча серёмғир келди. Ҳали-вери осмоннинг қовоғи очиладиган эмас,— деб Сергей Андреевич деразадан кўк бетидан тоғ-тоғ кўчиб юрган булутларга ишора қилди.— Балки айтарсизлар, бу бизга турган-битгани ташвишу кўргилик деб. Мен айтардимки, бу турган-битгани фойдамиз, толеимиз!..

Кабинетни ларзага келтириб чуввос кулги ва гурунг кўтарилди:

— Жуда ўхшатдингиз-э, Сирож ака!

— Кўз очирмайдиган бўронда кўркаламушдай талмовси-
раб ишлаганимиз бахтимизми?

— Селда сувга тушган мушукдай бўкиб, балчиқ кечган-
ларимиз толедан денг-а?

— Ўн тонналик машиналарни ботқоқдан «ҳа-ҳа»лашиб
елкамизда сурганларимиз ҳам-а?

— Ҳа-ҳа, шундай, шундай,— деганча Сергей Андреевич-
нинг ўзи ҳам кулгига қўшилди, кулги зўридан сариқ лўппи
бетлари шолғомдай қизариб, кўзлари ёшланиб кетди. Кўз
ёшини тужуркаси енгига артаркан, хушчақчақлик билан так-
рорлади.

— Ҳа, чиндан ҳам толеимиз, оғайнилар! Чунки қор ёғма-
гани устига, ёмғир ҳам оз ёғса-чи, унда аҳволимизга маймун-
лар йиғларди. Тошкентдаги кенгашда сурхондарёликлар бу
йил Қарши чўлида неча ўн минг гектар қўриқ ўзлаштириш
мажбуриятини олишди: янги каналлар қазиб, янги оқ олтин
дурдонаси очиб, коммунизм хирмонини бойитамиз, янги қиш-
лоқлар, боғ-роғлар яратамиз, деб ваъда беришди. Улар кимга
орқа қилишяпти? Бизга! Агар биз керагича сувни йиғиб бе-
ролмасак, уларнинг шунча меҳнати, орзуси шамолга соврила-
ди-ку! Табиат бизнинг улкан режаларимизни бузмоқчи бўляп-
ти, бироқ биз ҳам анойилардан эмасмиз-да,— деди яна
кулгига олиб,— «худонинг қудрати»ни ўз фойдамизга буриб
юбормоқчимиз...

У шундай далил келтирди: тоққа қор етарли ёққан йил-
ларда май ичи тошқин бўларди-да, бу тошқин сувлари айқи-
риб кўнириб борганича дашт этаklarига сингиб кетарди.
Далаларда экин-тикин айни чанқаган кезде-чи, дарё суви
қуриб тагига тушиб қоларди. Бу йил бўлса қор йўқ, ёмғир-сел
тошқини март-апрель ичидаёқ оқиб тугаши аниқ.

— Биз бунинг олдини олиб, шу мавсумда юз миллион
кубометр сув тўплашимиз керак.

Шу мақсад билан Сергей Андреевич, эртадан эътиборан
икки сменада иш ташкил этиш, тўғон ва дарвоза қуриш суръ-
атини икки баравар ошириш лозимлигини айтди, бригадалар-
да ишни тезлаштириш йўллари устида ўз мулоҳазаларини
билдирди. Кейин, ўтирганлардан фикр ва маслаҳатлар сў-
ради.

— Бор бригадаларимизда одам етарликмас-ку, икки сме-
на бўлганда қандай етишади? — деган савол тушди.

— Бу хусусда яна комсомолга суянамиз,— деди Сергей
Андреевич, Тўланга қараб.— Эртадан оқ атроф районлардан

эллик-олтмиш йигит-қизни ишга тортамыз. Бизнинг денгиздан сув ичадиган колхозлар иш тигиз келганда ёрдам қўлларини чўзишмоқчи бўлган...

Сергей Андреевич буни астойдил ишонч билан айтгани учун одамларда умид туғилди, яна қандай саволлар борлигини сўраган эди, Фарҳод:

— Савол йўқ-ку,— деди ўрнидан туриб,— илтимос бор: бригадаларни мустаҳкамлашга ёрдам берилса, ҳаммага бир хил кўз билан қаралса...

Одамлар унга ялт этиб қарашди. Сергей Андреевич ҳам қизиқиб қолди:

— Фикрингни аниқроқ қилиб айтсанг, йигит!

— Демоқчиманки,— деди Фарҳод, ўзини вазминроқ тутишга интилиб,— бир бригаданинг процентини кўтариш бошқа бригада ҳисобига қилинмаса, бир бригаданинг илғорлиги иккинчи бригадани қолоқликка судрамаса!..

Бу аломат гап кўпчиликни ҳайратга солди. Фарҳод Тўланга қараб олди. Тўлан «бўш келма» дегандай имо қилгач, дадил давом этди:

— Мана, масалан, тўғондаги биринчи бригадани олайлик. Интизомни бўшашиб, орқада қолувди, унинг кемтигини бошқа бригадалардан одам олиб ямалди. Шатак керак экан, биздан олиш шартмиди? Бошқа ёрдамчи ишдагилардан олиб тайёрлаш мумкин эмасмиди? Бизда ҳар қайси комсомол камида икки-учтадан ҳунар ўрганмоқчи, лекин бир ҳунарни пухта эгалламасдан, иккинчи ишга шахмат донасидай суравериш тўғрими?

— Ким шундай қилди? — деди Сергей Андреевич ва Фарҳоднинг ишораси билан Шерҳожиевга қаради.— Нима учун шундай қилдингиз?

Бошлиқ олдида анчагина ишонч ва обрўга эга бўлган Шерҳожиев бепарволик билан қуруққина деди:

— Умум иш манфаати учун шундай қилишга тўғри келди-да.

— Нега бўлмаса умум ишини биттага боғлаб ёздириб чиқасиз? — деб Фарҳод ҳалиги газетани унга узатди. Газета қўлдан қўлга ўтиб, ҳамма кўз югуртиб олди. Унда, қурилишдаги коммунистик меҳнат бригадасига кандидатлар устида гап борарди, шундай илғорлар қаторига биринчи бригада ҳам киритилган эди.— Мусобақани шунақа тушуниш тўғрими? Бу, сувдан ҳолва ясаб, ёшларнинг қўйини пуч ёнғоққа тўлдириш эмасми?..

— Олади-е, азамат! — деди кимдир, Фарҳоднинг ҳеч кимдан тап тортмай, қўлини паҳса қилиб гапиришидан завқланиб.

Шерҳожиев эса, аввалига ўзини гўлликка солиб, «ия, ия, ука, нималар деяпсан?» деганча юраги така-пука бўлиб турди. Фарҳоднинг гапи тугагач, худди қуруқ тухматга учраган одамдай ёқасини ушлади ва ҳеч нарса англамаган бўлиб:

— Бу қандоқ бўлди, укажон? Наҳотки мен сенга ёмонликни раво кўрсам? Мени энди билиясанми, укажон, шунча бирга ишлашиб-а? — дея Фарҳодга кифтини учирди. У, вагондаги тўқнашувдан сўнг, Фарҳод билан нечукдир орадаги совуқликни йўқотишга интилиб юмшоқ муомалага кўчган, қатто ҳали мажлисга келишаётганда, у Фарҳодни участкадан почтагача ўз машинасига ўтқазиб келган эди. Бироқ Фарҳод, ҳамон тўнини тескари кийиб туравергач, бирдан Шерҳожиевнинг бақбақаси қалтираб хириллади:

— Биламан, сен бола, биповларни қоралаш билан ўз нўвоқлигингни яшироқчисан!

Унинг гапни чўзиш авзойи бор эди. Фарҳод «ҳозир Холиқдан сўз очиб, қовун туширади» деган хавотирда эди. Шу чоғ Сергей Андреевич «бас» дегандай қалам билан-столни тақиллатди ва ўзига нотаниш бу воқеанинг изоҳини Тўландан сўради. Тўлан; газетада чиққан хабардаги айрим мисоллар нотўғрилигини айтди, бошлиқ йўғида бемаслаҳат бу маълумотни мухбирга берган Шерҳожиевни айблади.

— Менимча, кандидатлар қаторига биринчини қўшиш ҳақиқатан ўринсиз. Катта номни обрўсизлантириш бўлади бу! — деди Тўлан ва бу бригадада коммунистик меҳнат зарбдорига полыйиқ, интизомсиз, ахлоқсиз, ўз маълумотини оширишни жстамовчилар борлигини исботлашга уринди. Фарҳод энгил нафас олди. Чунки Тўлан Фарҳодни кўпчилик ўртасида биринчи қувватлаши эди. «Шерҳожиевни энди таниб олибсан, маладес» деди ичида Фарҳод ва дадилланганидан яна сўзга аралашди. Биринчи бригаданинг иш сифатини танқид қилиб, тўғоннинг «қулфи» мустаҳкам бўлмаганидан «дарз» пайдо бўлаётганини мисол келтирди. Кейин Шерҳожиевнинг ёшларни менсимаслиги, «резги» фалсафасидан гапириб одамларни кулдира бошлаган эди, Сергей Андреевич столни яна тақиллатди. У, муҳим нарсани билиб олган эди, лекин буларни ўзи текширмасдан туриб, бир хулосага келолмасди. Айниқса, газетадаги гап уни ўйлатиб қўйди. У, ёнида ўтирган парторг билан аста фикрлашиб олгач, одамларни ишдан қолдирмас-

лик учун бу масалага кейин қайтилажагини айтиб, мажлисни ёпди. Сергей Андреевичдан мадад кутиб ўтирган Шерҳожиевнинг тарвузи қўлтигидан тушиб, қаттиқ мулзам бўлди. Фарҳоднинг назарида у бир бахя этдан тушгандай туюлди ва унга ачиниб кетди...

Фарҳод билан Тўлан ўз ишларини битказиб кетгани қолган эдилар. Сергей Андреевич улардан гина қилиб, ўзини ҳам қўшган ҳолда, афсус билдирди:

— Янги топшириқлар бериш, планларнинг сўзсиз бажарилишини талаб қилишни-ку биламиз. Бу осон-да. Аммо одамларнинг жорагига қўл солиб кўришни кўпинча унутиб қўямиз. Юрак эса бутун бир дунёни, буни унутишга ҳақимиз йўқ. Унинг тешигини, ҳароратини билмай туриб диагноз қўйиш ҳам, даволаш ҳам мумкин эмас!..

11

Фарҳод бошқармадан чиқибоқ конвертни очса, бирдавикки хат чиқди: биттаси онасидан, биттаси — алоҳида ҳафса-ла билан хушхат қилиб ёзилгани хотини Саодатхондан эди. Фарҳод қувончдан терисига сиғмай кетди. Қайси бирини аввал ўқишни билмай, шошиб қолди-да, кейин онасининг хатидан бошлади:

«...Нури дийдам! Мусофирчиликда юрганингда хушнуд қилиш ўрнига, наинки шум хабар билан кўнглингга озор бергим келса. Тилим гирён, дилим вайрон бўлсаямки, начора, бор синоатни айтиб ўтаман. Мана бир ҳафта бўлди, ичимга чироғ ёқса ёнгудаймас, бошимни қайга ураримни билмайман. Неча кун тиқ этса, эшикка боқиб сени кутдим, дарагинг бўлмади. Нома ташлашга жазм қилдим. Қаллиққинанг Саодатхон Фарғонага кетиб қолди. Пешанам қурсин, шўр экан, қизим ўрнига қиз бўлар деганимда, ёлғиз ташлаб кетди...»

Фарҳоднинг оёқ-қўли бўшашиб, елкасидан ботмон юк босгандай, йўлакда қотиб қолди. Шундоқ яқингинасида Сергей Андреевичнинг «виллис»и тўғон томон ўтди, ҳайтовур кўрмади. Таниш йўловчиларнинг диққатини ўзига тортмаслик учун Фарҳод бир бурчакка кириб, хат давомини ўқиди:

«Унинг нима сабабдан кетиб қолгани сенга яхши аён, ўғлим. Авваламбор, ўзингдан ўтди. Қадамингни ўйлаб бос, болагинам, янги келинни ташлаб узоқни ихтиёр қилма, қишлоқда шунча одамга хизмат топилган, сенга наҳотки топилма-

са, иссиқ ўрнингни совутма, деб худонинг зорисини қилдим. Онанг сўзига қулоқ осмадинг. Қариган чоғимда кўкрагимга шамол тегди, бошимга бахт қуши қўнди деб қувонган эдим, бахт қушим тушда кўргандай учди-кетди. Ахир у ҳам нима қилсин, ёш, ўйнагиси-кулгиси келади. Сени деб ўз элатидан, жаннатдай маконидан кечиб, чўл-биебонга келди. Сен ёнида бўлсанг баҳарнов эди. Ойларча бедарак кетиб хабар олмай қўйдинг. Йўлингга термила-термила кўзлари толди. Пировардида мана, умидини уза қолди...»

Бу сўзлар Фарҳоднинг юрагини қаъригача зирқиратиб юборди. Гўё шундоқ кўз олдида оппоқ сочли, таҳликадан дийдаси ғамгин, тортган ушкиполари юзига қат-қат ажин солган мушфиқ онанзори турибди-ю, пешанасини силаб ўгит қиляпти, вужудини алам ўти куйдирыпти-ю, ўғлини койитиб қўйишдан кўрқиб ҳароратини ичига ютяпти. Қалбининг сўнгги кучмадорини сарфлаб ўгилгинасига ёлворяпти она:

«Саодатхон рисоладаги жувонлардан, ёши ёшинга, бўйи бўйинга келишган. Уволига қолма, қўшганинг билан қўша қари. Узрингни қилиб унга нома бит, кўнглидаги ғуборни тарқат, чақириб ол. Башарти, шунда ҳам келмаса, бориб олиб кел. Сенга оналик васиятим ҳам, талабим ҳам шу. Агар бажо келтирмасанг, бу дунёю у дунё берган сутимга ризо эмасман...»

Ҳуши оғиб бораётган Фарҳоднинг эсига шундагина Саодатнинг хати тушди-ю унга кўз югуртди. Не кўзлари билан кўрсин, «вафосиз ёрга сўнгги мактуб» деб бошланган бу хат бошдан-оёқ ачиқ-тизиқ сўзлар, кесатиқ, тикандай санчилувчи дашномлар билан сугорилган эди. Энтика-энтика ўқиркан, Фарҳоднинг тасавурида Саодатхон, ўша шўх, қувноқ ва иф-фат эгаси бўлган дилбар қиз эмас, Фарҳодга қўшилиб қурилишига келишдан бош тортган, хатларига вақтида жавоб бермаган, турмушидан безган, кўкси кекка тўлган, тили заҳар, ҳаммада ва ҳамма нарсада фақат нуқсоннигина кўрувчи, шахспараст, жонидан тўйган бир сатанг гавдаланиб кетди. Фарҳод ногихон оёғи остида жарлик пайдо бўлгандай юраги шувиллаб, миясига қон урди. «Йўқ! — деди шу он ҳушини тўплашга интилиб. — Бу у эмас, унинг сояси ҳам эмас! Бошқа, бошқа, бошқа!..»

Ортиқ хаёлга берилиш имкони қолмади. Машиналар гулдуриси, одамлар ҳайҳанноси қулоқ-миясини чулғаб, беихтиёр уни меҳнат гирдобига тортиб кетди. Тўғонга қандай чиқиб қолганини сезмади.

Тўғон дарвозаси атрофида одатдан ташқари бир жонла-ниш. Сергей Андреевич участка бошлиқлари, инженерлар ва прорабларни ёнига олиб дарвозанинг метин устунлари, бетон қатламлари, ёнди ўрнатилажак одам сиғарли азамат қувур-ларни, дарё бўғиладиган «йўлак»нинг икки биқинига тупроқ тўплаётган бульдозерларни кўздан кечириб юрар, ёнидагилар билан маслаҳатлашар, тортишар, кам-кўстлар устида қатъий кўрсатмалар берарди.

Фарҳод бетончилар олдига келса, уларнинг қўллари иш-да-ю, кўзлари тўғон пастидаги кўлмак сувда ювинаётган Холиқда. Чекка-чеккадан болалар уни «ўхшатдим»га олиш-моқда эди.

— Ҳхшатдим! — деди катокда шағал шиббалаётган сума-лакдай қорамағиз, қўнғиз мўйлов ўспирин.

— Нимага? — дейишади бошқалар.

— Жўжахўрозга!

— Нима учун?

— Чунки бир чўқишлик ҳоли бор экан, чийиллаб омборни кўзлаб қолди...

Фарҳоднинг таъби намозшомлигини кўриб, болалар аския-ни бас қилишди. Фарҳод котлованга сакраб тушди-ю, Хо-лиққа:

— Ҳа, тағин йўл бўлсин? — деди.

— Ишдан бўшатибди-ку! — деди йиғламоқдан бери бўлиб Холиқ ва буни ҳозиргина участка бошлиғидан эшитганини айтди. Холиқнинг мўлжали Сергей Андреевич олдига жанжал кўтариб бориш эди.

— Бўлмаган гапдир. Сирож ака бу тўғрида бизга ҳеч нар-са демади-ку! Бор, латтадай шалвирамасдан, ишингни қила-вер, болалар билиб қолишмасин, — деб Фарҳод уни қайтадан ишга қўйди-ю, боши қотганча Тўланни ахтариб кетди. «Сергей Андреевич кишилар тақдирига ҳушёр қарар, айниқса ёшлар-ни ўз боласидай кўриб эҳтиёт муомала қиларди. Уйламасдан, суриштирмасдан бировга чора кўрганини эсламайман. Аксин-ча...» Яқинда бўлган бир воқеа эсига тушди. Олдин ишчилар-дан бири кутилмаганда сменага чиқмай қолган. Бу тўғрида бошлиққа рапорт тушган. Бошлиқ ишчининг прогул қилиш сабабини текширтирган. Ишчи турадиган уй томидаги толь қаттиқ бўронда кўчиб кетиб, уйга чакка ўтиб ётган экан. Иш-чи толь қидириб кетиб сменага чиқолмабди. Бошлиқ бунинг учун ишчига эмас, комендантга чора кўрди ва шу заҳоти иш-чининг томини бутунлатиб берди...

Фарҳод Тўлани тўғон дарвозасининг темир арматурасига дорбоздай миниб, чиртиллатиб сварка қилаётган монтажчилар ёнидан топди. Фарҳод воқеани айтмасданоқ, Тўланининг ўзи:

— Холиқ масаласи чатоқ, оғайни,— деб гап бошлади.— Шерҳожиев бошлиққа рапорт берибди: Холиқ интизом бузувчи, ашаддий прогулчи, ундоқ-мундоқ деб. Машина пачақланганидан етган зарар Холиқнинг елкасига қўйилибди. Сергей Андреевич ҳозир мендан: «Бу болани ўртага олиб гаплашдингларми?» деб сўради. Мен Холиқ билан Омад ўртасидаги маша сабабларини айтиб берувдим, қайтага мени ўсал қилди. «Ўзларинг шунга йўл қўйиб бергансанлар. Болалар ўртасида тузукроқ иш олиб бормаяпсанлар. Шундоқ дарёни жиловлаётган йигитлар битта-иккита интизомсизни ром қилолмасаларинг, ким айтади сенларни комсомол бошлиғи деб. Ўзларинг бузган ишни ўзларинг тузатинглар», деди. Хуллас, оғайни, кечқурун болаларни тўплаб, ўртада муҳокама қилмасак бўлмайди. Сен шунга тайёрланиб тур...

Фарҳод: «Нимани тайёрлайман?» деб ағрайиб қолди. Тўлан маслаҳат берди:

— Бригада ишлари тўғрисида-да. Иннайкейин, болаларнинг хулқи-атвори, ҳам оилавий ишлари...

Кейинги фикр Фарҳодга қийин туюлиб, ўйланиб қолди. Лоп этиб кўз олдига «сўнги мактуб» келди.

— Шу дейман,— деди Фарҳод тайсалланиб,— бу ёғини ўзинг ўхшатсанг бўларди-да, Тўлан.

— Инсофинг борми, оғайни! Ўхшатиш учун тайёрланиш, ўйлаш керак. Ўйлаш у ёқда турсин, бош қашлашга вақт йўқ-ку, ҳозир. Усти-устига янги топшириқлар, югур-югур. Мана,— деб Тўлан чўнтагидан блокнот олган эди, унга илашиб хатлар чиқди. Дарров хатларни чўнтакка қайтариб соларкан, бурнини кериб чуқур нафас олди-да,— у ёғини сўрасанг, хатлар ҳам жавобсиз ётибди,— деб қўйди.

— Қимлардан? — деди қизиқиб Фарҳод.

— У ёқдан...— деб қўйди Тўлан, чап кўзини қисиб, узоққа — шаҳар томонга ишора қилиб.

— Қаллиқчаданми?

Тўлан бошини сарак-сарак қилиб, оғзининг тавоби қочиб ишшайди.

Фарҳод, Тўлан билан хийла дўстлашиб қолган бўлса-да, ўз шахсий ҳаётидан сўзлашга ботинмагани учун, ундан ҳам оилавий аҳволини сўраб улгурмаган эди, «хатлар севганидан

экан-да» деб билди ва «хат ёзишга бепарво битта мен эмас экан», деб ўзига таскин берган бўлди.

— Мана,— деди Тўлан блокнотни очиб,— бугунга мўлжалланган ишларим. Райком комсомолга бориш, секретарь билан колхозларни айланиб одам йиғиш. Янги келувчиларга комендант билан биргаликда ётоқ тайёрлаш. Қўчат ўтқазиб юрган Қарши бобога ёрдамчи топиб бериш. Хўш, иннайкейин десанг, футбол. Команда составини тўлдириш. Кейин-чи, ҳа... Тўяна. Анави хоразмлик ёшулли-чи, экскаватор машинисти, ўша уйланадиган. Шунга пул тўплаб, приёмник олдирамиз. Ўзинг ҳам пул қўшарсан?

— Уйланишга мунча ошиқмаса, иш долигули вақтида!

— Қиз шошираётганмиш...

— Рўйхатингда футбол ҳам, тўй ҳам бор-ку кечки мактаб йўқ. Тезроқ очмасак, билиб қўй, энди болаларнинг сабр-тоқатлари тугади,— деди Фарҳод жиддий ташвишланиб.

— Бўгилма, оғайни. Ёзмасам ҳам эсимда. Мактаб очиш учун клубни тез битказишимиз керак. Усталар улгиришолмаяпти. Ўзимиз ҳашар қилишиб юбормасак бўлмайди.

Тўлан иш кўплигидан шунақа нолиб қўйса ҳам, аммо бу ишларни ўзидан бошқа ҳеч ким бажаролмаслигини, комсорг сифатида ўзи қурилишнинг муҳим дастакларидан эканини сезгани унга қувват бериб турарди. Яқинда уйланмоқчи бўлган қизидан хабар ололмай қўйганининг ҳам сабабини «қаттиқ банд»лигига йўйиб, ўзини шу билан юпатиб юрарди.

У мотоциклга чаққон миниб жўнади. Шу кетганича кечқурун ҳам қайтмади.

Фарҳод болаларни мажлисга йиғиш-йиғмаслигини билмай, узоқ кутди. Тўланнинг колхозларда тунаб қолганига кўзи етгач, ётоққа кирди-да, хатларни очди. Уларга қайтадан кўз югуртираркан, яна кўнглини ғалаён босди. Нима деб жавоб ёзса экан. Ўзини оқлаб, Саодатхонни қораласинми? Еки мураса учун, онаси буюрганча, ҳамма айб ўзимда деб узр сўрашга ўтсинми? Фарҳод, мураса учун ҳам ўз виждонига қарши бориб, тилёғламалик қилолмасди. Қай тил билан оқни қора, қорани оқ десин, қандай қилиб ахир ўзи тутган йўлни нотўғри-ю, Саодатхонникини тўғри деёлсин. Лекин бутун айбни Саодатхонга қўя оладими?

Фарҳоднинг кўз ўнгидан яқингинада бўлган воқеалар кечди: Тошкентдаги ирригация институтида ўқиб юраркан, фарғоналик муаллими уйига консультацияга борганда, муаллимнинг жияни Саодатхон билан танишгани, бир-икки марта

боғ-кўлда дарс тайёрлашгани, Саодатхон мединститут ҳаваскорлари билан Фарҳодларнинг институтида концертга қатнашганида, унга хат қўшиб гулдаста тутгани...

Фарҳод ички чўнтагидан комсомол билетини чиқарди, унинг муқоваси қатида муқаддас нарсайи сақланган суратни олди. Фарҳоднинг Саодатхон билан бирга боғ-кўлдаги мажнунтол тагида тушган сурати. Фарҳод ёниқ меҳр билан унга боқиб: «Мен билан абадий дўст бўлишни истармингиз?» деб сўрапти, Саодатхон эса: «Саволсиз ҳам тушунарли эмасми?» дегандай кулча юзлари ва ҳаё тўла кўзларини ёқимли жилмайтириб турибди... Ушандан кейин қишки каникулда Фарҳод Саодатхонни тоғаси билан таклиф этиб, уларга Қаршидаги ўз қишлоғини кўрсатди. Кўзни очирмайдиган дашт бўронидида ҳувиллаб ётган кўримсиз қишлоқча. Тўғриси ўшанда Фарҳод, буни кўриб Саодатхон келишдан айнимасмикин деб хавотирланган эди. Йўқ, ундай бўлмади. Саодатхон буни ҳатто хаёлига ҳам келтирмади. Институтни битиришгач, Қаршига келиб тўй қилишди. Улар бахтиёр яшашарди. Етимликда ўсган Саодатхон Фарҳоднинг онаси Ҳамро буви билан апоқ-чапоқ эди. Кампир қувончдан нақ босар-тўсарини билмас, келинини бошига кўтаргудай бўларди. Орадан бир ойча ўтди. Фарҳод Саодатхонни қурилишга ўзи билан олиб кетмоқчи бўлди. Район касалхонасида ишламоқчи бўлиб юрган Саодатхон эса, қурилишга боришдан бош тортди. Қайнана-келин бир бўлиб Фарҳодни қишлоқда олиб қолишмоқчи бўлди. Фарҳод унамади, хотинини кўндириш учун яна бир ой қишлоқда бекор юргандан кейин, аразлашиб жўнаб кетди. У, Саодатхон кўп ўтмай шахтидан тушар, ёнимга келар деган умидда эди, мана, кўриб турибдики, умиди пучга чиқаёзди... «Шерҳожиев мени нўноқсан деб айблайди. Балки ҳақдир: фақат ишда эмас, оила, турмуш қуришда ҳам нўноқлик қилаётиман шекилли?..» Фарҳод ўз вужудида қаттиқ чарчоқ сезди. Жавоб ёзиб ўтириб, олдидаги расм билан хатга мук тушганча уйқуга толди...

12

Тўлан эртаси тушки овқат маҳали қайтди. Унинг кетидан бир юк машинада халта-хулта кўтаришган янги йигит-қизлар келишди. Ишга чанқаб юришган экан, шу кунгек кечки сменада участкаларга таралиб кетишди. Фарҳод Тўланга ялина-

ялина дидига ўтиришган болалардан тўрттасини олиб, имтиҳон қилиб кўрди. Бетончиларнинг ямоғи битгандай бўлди. Холиқ «энди қоламан шекилли» деб кўнгли сал тинчигани учунми, қўлидан ҳунар келишига шерикларини ишонтириш учунми, ишга жон-жаҳди билан ёпишган, шериклари ҳам бугун уни «ўхшатдим»га олишни тўхтатишганди. Айниқса, ёнига Қуралай келгач, чеҳраси очилиб, ҳаракатлари яна чаққонлашганди. Қуралай буйруқ чиққунчаёқ тоқат қилолмаган, Шерҳожиевнинг ғазабини қўзғатиб бўлса-да, ўрнига Бабунин қўйган ва ўғил болача кийимда ҳамманнинг кулгисини қистатиб, бетон ётқизишга киришган эди.

Гўё бригаданинг ботқоққа ботган ғилдираги ўрнидан кўчгандай бўлса-да, Фарҳоднинг нашъаси паст, хаёли паришон эди. Унга ҳозир ҳамма нарса кўнгилсиз, оғир бўлиб кўринмоқда эди. Аввало бу деҳқон болаларини ўргатиб олгунча она сути оғзига келади. Ҳали булардан қайсиси ишни эплаб кетади-ю, қайси бири Холиқдай Фарҳодга ташвишлар орттиради. Бир ёқдан Шерҳожиев тишини қайраб юрибди. Агар Холиқни айбдор қилиб жўнаттириб юбора олса, Фарҳод нима деган одам бўлади. Буларнинг ҳаммаси устига онда ташвиши қўшилади. У бугун анча вақтгача худди биров ундан сирри-асрорини сўраб қоладигандай ишдан четлаброқ юрди. Иложини топса, болаларнинг кўзини шамғалат қилиб посёлкага ўмарилмоқчи эди. Сменадан кейин ўнгга бурилди-да, терак бўйи пастликда жилғалар ясаб оқаётган дарё бўйига тушиб қолди. Ҳар вақт ўзи билан ўзи бемалол суҳбатлашиш, паришон фикрини бир ипга чизиб олиш ёки найда янги куйни машқ қилиш учун келиб турадиган қулай ери шу эди. У, муздек сувдан ҳовуч-ҳовуч шимириб юрак ҳоврини озроқ босди-да, майсага чалқанча чўзилди. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олган ва кўкрагини ғир-ғир шабадага тутганича хаёлга берилди. Кўз ўнгидан танҳоликда нола чекиб ўтирган муштипар онаси, Фарҳоднинг «бевафо»лигидан ранжиб койиб қўйса-да, Фарғона боғларида эркин қушдай яйраб, тоғларда кийикдай сакраб юрган Саодати ўтди. Балки «сўнгги мактуби» билан бирга юрагидаги алам ғубори ҳам, Фарҳод тўғрисидаги фикр-ўйлари ҳам ҳавога учиб кетгандир. Балки унинг шўх, беқанот қалбини бошқа биров банд этаётгандир... «Йўқ, йўқ! — деди ўз гумонидан ўзи чўчиб Фарҳод.— Бу мумкинмас. Мумкин эмас бу!..»

Тепада потирлаган мотоцикл овози унинг хаёлини бузди. Тўлан мотоциклни тўхтатди.

— Ҳа, овлоққа чиқиб, яна лириками? — деди Фарҳоднинг бу ерга нима учун келишини билган Тўлан.

— Чарчабман,— деди Фарҳод, ҳозирча ўз кечинмасини ундан яшириб.

— Юр, клубга. Ҳангома билан ёзилиб кетасан,— деб Тўлан уни мотоциклга имлади. Пашша ғинғиллаши ҳам ёқмай турган Фарҳод, клуб сўзини эшитиб, юра қолди.

Ҳашар бошланиб кетган эди. Баъзи йигитлар дурадгор ёнига кириб тахта, ёғоч рандалашмоқда, баъзилари пол қоқишмоқда, айримлари ҳавозада учиб юриб сувоқчиларга лой етказишмоқда. Фарҳод ҳам уларга аралашиб кетди. Бир вақт Қуралай Холиқ билан бошлашиб келди. Йигитлар бирдан чувиллашиб юборди:

— Ия, қовоғи солиқ, ҳали ҳам шу ердამисан? — деди Омадгами, биттасига таассуб қилиб қўнғиздай мўйлов қўйган нозиккина ўспирин.

— Маъшуқасини ташлаб қаққа кетарди! — деди ҳозиргина уйқудан тургандай башараси беғам, бақалоқ йигит Қуралайга қараб тамшаниб. Ҳайтовур буни Қуралай эшитмади.

Фарҳод билан бирга подвалда пол тўсинини ўрнатаётган Тўлан бақалоққа: «Изза қилишнинг нима кераги бор!» — деб хўмрайди. У Холиқнинг ишдан бўшатилмоқчи бўлганини ҳали йигитлар аниқ билишмайди деса, айримлари пайқаганга ўхшаб қолди.

Ҳозир энди гапни очиш пайти келди деб ўйлаган Тўлан болаларнинг диққатини ўзига жалб этди-да, бошлиқ Холиқни ишдан бўшатмоқчи эканини, унга қўйилган айбларни сўзлаб, йигитларнинг фикрини сўради.

Бирдан чувур-чувур кўтарилди. Бир қисм йигитлар, гўё Холиқ бетон қолипни яхши мустаҳкамламаган, бунинг устига, Эшамат билан жанжал қилиб ишга путур етказди деб қоралашди, баъзилар ишнинг бузилганига асосий айбдор Эшамат; Холиқнинг айби эса кўпчиликдан ўзини тортиши, ўзбилармонлиги ва димоғдорлиги деб мулоҳаза қилишди.

«Энди тамом бўлдим. Қуралайдан бошқа ҳаммаси қарши чиқади» деб Холиқ юрагини ҳовучлаб турганда, айрим болалар унинг ёнини олиб кетишди. Айниқса Холиқни доим аскияга чандиб юрадиган ҳалиги мўйловнинг гапи ажабланарли бўлди.

— Ҳазилни йиғиштириб айтсамчи,— деди у,— эзилиб кетди шу валакисаланг. Ҳали Омаддан, ҳали радиодан калтак еявериб... Мен бўлсам-чи, ҳе, азбаройи шифо, аввалги бозор-

да жўнаганимчаёқ қайтмасдим. Бу бўлса, ҳунарга муккасидан кетган экан, қайтиб келиб бизга тагин суйкалиб юрибди...

— Сенга нима қилади суйкалиб, бошқа илинжи бор-да,— деди бақалоқ, Қуралай эшитмайдиган қилиб ва ҳомуза тортди.

— Нима қиласан ўлганнинг устига тепган қилиб! — деди ўспирин, бақалоқнинг биқинига мушт ниқтаб.

Подвалдан чиқиб келган Фарҳод ўспиринга зарда қилди:

— Сен қачондан бери раҳмдил бўп қолдинг. Бизнинг бригадада ишлаган одам-чи, ҳей, турткига чидайди. Чидамаса, тўрт томони қибла, билдингми!

— Уҳў! — деди лунжини шишириб ўспирин. — Бошингда туғинг бўлсаям ўпкангни босиб ол, тагин Шерҳожиев ўзингнинг кавушингни тўғрилаб қўямасин! Бригадир бўлдим деб, елкамизга миниб оласан чоғи!

Фарҳод яна бир нима деб жеркимоқчи эди, Тўлан босиб қўйди.

— Жизиллашмаларинг, от тепкисини от кўтаради... Қани, оғайнилар, нима дейсизлар,— деб Тўлан асосий масалага ўтди. — Бошлиққа нима деймиз? Холиқни қолдирсинми, йўқми?

Жимжитлик. Ҳали дўппослаб ва ёқлаб гапирганларнинг ҳам дами чиқмасди. Ҳамма афтидан Тўлан билан Фарҳоднинг фикрини кутмоқда эди.

— Узи гапира қолсин! — деди ташқаридан деразага осилиб турган Қуралай.

— Қани, Холиқвой, хонаси келганда гапириб қол! — деди Тўлан ҳам. — Нега у ёқда ота-онангни хафа қилиб, бу ёқда ўртоқларингдан четлаб юрибсан? Эшамат билан нега ёқалашдинг?..

Холиқ оёғи билан ер чизиб турарди. Қуралай ўйларди: «Мен билан гаплашганда, булбулигўё-ку, кўпчилик олдида гунг. Айтишга қийналяпти бечора».

Фарҳод бўғилиб кетиб, пўписага ўтди:

«Ҳе, Холиқ, эсингни йиғ. Шу қурилишда қолиш ниятинг бўлса, очигига кўч. Бўлмаса, «иш бузуқи, қочоқ» деган юкларни орқалаб кетаверасан!

Чекка-чеккада бири ишлаб, бири ағрайиб турган болалар ёпирилиб келишди. Ҳамманинг кўзи энди Холиққа наштардай қадалди. Холиқ ерга кириб кетгудай бўлди. Қуралай чидаб туролмади:

— Нима қиласизлар унга тикилиб! Гапиролмайди бари бари!..

— Адвокатлик қилмай тур. Кап-катта бола нега гапирол-масин!— деди қизиққонлик билан Фарҳод. Қуралайнинг боши деразадан кўринмай қолувди, Фарҳод югурганча чиқиб уни етаклаб келди ва узр сўради.— Кечирасан, жаҳл устида... Уртоқлар, мен илтимос қилардим, Қуралай гапириб берса. Ҳамма сиридан хабардор...

Болалар, Холиқ қолиб, Қуралайга юзланишди: «Ҳозир мақтовини келтиради бари бир».

— Тунов кунни сенга, Холиқ, юраксизсан десам, хафа бўл-динг. Мана бугунги аҳволинг,— деди Қуралай Холиққа куйин-чаклик билан боқиб ва ҳаяжон ичида давом этди. Холиқнинг саргузаштларини гапира туриб отаси, айниқса онасига му-носабати устига келганда, Қуралайнинг овози хириллаб қолди.

Бақалоқнинг сузилиб турган кўзи чақчайди ва мўйловни туртиб шивирлади: «Жуда мажақлаб ташлаяпти-ку. Муроса бузилибдими дейман ошиқ-маъшуқлар орасида...»

Болалардаги аввалги қизиқсиниш нафратга айланди. Хо-лиқ роса мулзам бўлди. Қуралайга ер остидан гинадор боқиб: «Сендан муни кутмовдим-а. Наҳотки шу аҳволга солсанг одамни!» деди ичида. Унинг гапиролмаганлик боисини бола-лар энди англашган эди. Қуралай, ошириб юбордим шекилли деб гумон қилди ва Холиқ фойдасига бирон сўз топиб айтгиси келди. Лекин шундай сўз тилига ҳадеганда келавермади. Исноддан аянчли бир аҳволга тушган Холиқнинг афти-анго-рига боқолмасдан ўзини бир чеккага олди Қуралай.

— Агар Қуралайнинг гаплари чин бўлса, мен ҳам ҳалиги сўзимни қайтиб олганим бўлсин,— деди устига-устак қилиб мўйловдор ўспирин.

Энди йигитларни кўпроқ Холиқ билан отаси ўртасидаги сув талашув қизиқтириб қўйди. Баъзиларнинг фикрича, Холиқ комсомолга муносиб иш тутмаган, отаси ноҳақ иш қилган эканми, Холиқ унга тушунтириши, тушунмайдими, Павлик Морозов сингари отасига қарши чиқиб, колхозчилар ўртасида фош этиши керак эди. Қуралай бу фикрни қувватламади:

— Аввало, Холиқ комсомолга муносиб иш тутмаган дейиш инсофданмас, иккинчидан, отасининг хатосини тўғриламади дея оламизми? Тўғрилашга киришган-у, лекин охиригача етказолмаган. Сизлар бўлса жуда узоққа кетиб қолдиларинг. Ҳаққул ота қулоқмидики, фош этса. Тарихни ўқивол-ларинг яхшилаб. Қулоқлар ҳов бобомнинг замонида ўтиб кетган-ку!

— Ия, тагин адвокатликка ўтдингми!— деди кимдир, унинг гашига тегиб.

Қуралайнинг ранги ўчиб, қони қочганини сезган Фарҳод ўртага тушди ва деди:

— Қуралайнинг гапида жон бор. Ҳаққул ота тушунмасликдан қилган. Эшоннинг таъсирига берилиб, алданган. Холиқ биринчи галда текинхўр эшоннинг шармандасини чиқариши керак эди. Бу бўлса дадасига гап тегишидан қўрқиб, воқеанинг тагини очмасдан кетаверган. Шу билан эшоннинг ҳам қилмишлари яшириниб қолаверган. Мана шунда Холиқнинг хатоси!

— Бунақа қўрқоқнинг баҳридан ўтвориш керак! Бригадамизни хира қилмасин!— деган овозлар эшитилди.

— Менимча, ўртоқлар,— деди кутилмаганда Фарҳод ўзгарилиб,— Холиқ кўз олдимизда юриб хатосини тўғриласин. — У, Холиқни шундай айблар билан кетказилса, бошқа ерда тузук ишга ўрнашолмас, ўқиши ҳам ора йўлда қолиб, ёмон йўлга кириб кетар, иннайкейин, қурилиш шаънига ҳам тузук бўлмас деб ўйларди. (Ахир одамлар, фалон қурилишдан ҳайдалиб келган қўнимсиз деб гап қилса яхши бўладими!).

Болалар гала-говур кўтариб, Фарҳодга ёпиша кетишди.

— Сенга тушунолмай қолдик-ку ўзи. Бир ёқдан бригадамизнинг шаъни учун курашайлик дейсан. Иккинчи ёқдан бўлмағур болани сафимизда қолдирмоқчисан! Қанақа принцип бўлди бу? Қачонгача рўйхат тагидан биринчи бўлиб, бошлиқлар олдида тилимиз қисилиб юради!

Бу дашномлар калтаклагандан баттар Холиқнинг жонжонидан ўтиб кетди. Хўрлиги келди-ю, «тагин йиғламсираб... раҳмимизни келтирмоқчи» дегулик бўлмасин деб ўзини зўрға босди ва дилидан алам билан кечирди: «Қамситаверинглар-чи. Кўрсатиб қўярман ҳали бўлмағурлигимни!..» Ниҳоят у юрак ютиб деди:

— Б-барибир кетмайман! Ҳайдасаларинг ҳам!..

Буни шундай оҳангда айтдики, унинг қатъият ва ишончга тўлган содда, самимий қалби барала юзага қалқиб чиқди.

Қандай қилиб Фарҳоднинг фикрини қувватлаб чиқсам экан деб бош қотираётган Тўлан, пировардида айтди:

— Холиқда айб бор, албатта. Аммо, менинг фикримча, тузата олар, умид қилсак бўлар. Энг муҳими, кўнгли тоза, меҳнаткаш бола. Астойдил, яхши ниятлар билан келган қурилишимизга. Яна бир ёрдам берайлик-да, синаб кўрайлик. Синовдан яхши ўтса, бригадада қолади. Бўлмаса...

— Тўрт томони қибла, деб қўйинг!— деди биттаси. Фарҳоднинг бояги иборасини кулгига олиб.

Натижа Тўлан ўйлаганча чиқмади, болалар ўртасида мунозара узилмади.

— Бўпти,— деди кейин Тўлан ҳарбийчасига кескин қилиб, — овозга қўяман: Холиқ Ҳаққулов қурилишда қолдирилсин деганлар қўл кўтарсин! Сана, Фарҳод!

Фарҳод кўтарилган қўлларни санади. Бешта. «Ҳайдалсин» деган таклифга эса олти киши қўл кўтарди. Қўл санаш вақтидагина болаларнинг кўзлари бурчакдаги пайраха уюмига ёнбошлаб хуррак отаётган бақалоққа тушди. Кулги кўтарилди. Кулги орасидан овозлар эшитилди:

— Тугаётган сигирга ўхшамай ўл!..

— Қулоғини бураб қўй, гайкаси чатнаб кетмасин!

— Сув бериш керак, бўлмаса, радиатори ёрилиб кетади!— деб бир бола бақалоқнинг афтига сув сепди.

Шундан сўнг, бақалоқ ҳуркиб кўзини очди ва тагин ҳеч нарса бўлмагандай:

— Бирпас мизғиб олишга ҳам қўймадиларинг-да,— деб пўнғиллади ва атрофини қуршаган болалар ўртасида ваъзхондай қўл кўтариб турган Тўланга кўзи тушиб, сўради:— Мажлис бошланмоқчимиз?

— Тугаб қолди-ку,— деди кимдир хахолаб.

— Ия,— деди бақалоқ астойдил ажабланиб,— ҳалиги гаплар мажлисиди? Унақа бўлса, барини эшитдим. Мен бўлсам судми дебман, ҳа-ҳа-ҳа! Хулласкалом кўплашиб суробини тўғриладиларинг. Энди борди-келдини қўйсин, ишлаб пул топсин. Хўш, иккиламчи... маза қилиб тўй қиладиган у, овора бўлиб зиёфат ейдиган биз-да! Ҳа-ҳа-ҳа!..

— Ҳа, пўкон! Сенга ейиш-ичишу, хуррак отиш бўлса, бас!

— Нима,— деди пинагини бузмай бақалоқ.— Шукур, ишим беш, ошиғим олчи. Давринг кепти сур бегим. Саломатликлари керак...

Қаҳқаҳа зўрайди, яна уни чандиб кетишди.

— Ҳали сен билан коммунизм қурмоқчимизми, қойил!

— Ҳозир турқинг шу бўлса, коммунизмда бизга тирик товонман десанг-чи!

Қизиқиб кетган Фарҳод ҳам аскияга аралашди:

— Унда бунга худо беради: чайнаб оғзига солсанг ҳам ютишга эриниб ётади...

— Бўлди, оғайнилар, бўлди...— ўз кулгисини аранг тўхта-тиб говурни босди Тўлан ва бақалоққа деди.— Овоз бермаган

сен қолдинг. Эшитиб ётган бўлсанг, қани нима дейсан? Холиқнинг тақдири сенга боғлиқ бўлиб қолди.

Бақалоқ, ўхў, зўраканманов дегандай кўкрагини полвонларча кериб қўйди-да, атрофига аланглаб олиб, сўради:

— Қуралай-чи, у нимага овоз берди?— Қуралайнинг қолдиришга овоз берганини айтишгандан кейин, деди.— Бўлмаса, Холиқвойга шартим бор: тўйда қозонбошига ўзимни қўясан. Аканг қарағай ҳам қолдиришга...

Тўлан овоз барабар келиб қолганини энди пайқади-да, пешанасини қашлаб туриб, кейин бирданига «тамом» деб юборди. Буни болалар, мажлис деган маънода тушунишиб, тарқалиша бошларкан, бир-биридан сўрашарди:

— Шунақа қилиб, Холиқ қурилишда қоладиган бўлдими?

— Битта «пўкон»нинг овози билан-а?

— Йўқ, менимча, масала муаллақ қолди. Ҳали ҳам Холиқнинг тақдири бошлиқлар қўлида...

Безгак тутгандай қалтираб терга ботган Холиқнинг ўзи бўлса, Тўланнинг «тамом» сўзини «қолди» маъносида англади, чуқур нафас олиб ичини бўшатаркан, олазарак кўзларида учкун ялтираб теварак-атрофи ёришгандай бўлди. Қуралай уни табриклагоқчи бўлиб олдига келган эди, Холиқ кўрмасликка олиб чиқиб кетди. Қуралай бўлса, мендан нима айб ўтди деб ҳангу-манг бўлиб қолди...

Етоққа қайтишганда, Фарҳод Холиқдан сўради:

— Энди уйингга қачон борасан?

Холиқ, ҳозир пули йўқлиги, маош чиққандан кейин совғасалом қилиб боражагини билдирди: Фарҳод эса, сафарни кечиктириш мумкинмаслигини айтиб, ичида ўйлади: «Маош чиқишига уч-тўрт кун бор. Чиққанда ҳам ҳозирча уйга ортира олармиди. Ёрдам бериб турмасак бўлмас...» Фарҳод чамадонидан юз сўмлик чиқарди-да:

— Мана буни ҳаражат қилиб бориб келақол,— деди.

Холиқ «керакмас» деб олмади. Фарҳоднинг аччиги чиқди:

— Нега керак бўлмасин. Биламан, ёнингда бир пақиринг йўқ. Уртоқлардан ёрдам сўраб туришга бўйнинг ёр бермайди. Эшитадиганингни эшитдинг-ку ҳали. Қалондумоғликни йиғиштир энди, бунақада тўдадан ажралиб қоласан...

Фарҳод режа тузди: «Тезроқ ўзимиз қўшилишиб борганимиз яхшидир. Чолнинг ўша ўжарлиги бўлса, тагин Холиқни қамчи олиб қувмасин ёки бошқа ният билан олиб қолмасин. Иннайкейин, чоли тушмагур эшон таъсирида ҳалиям чорбоғига ёпишиб ўтирган кўринади. Гаплашайлик-чи, яқин ўртада

уйини сув босиб кетишини биладими, йўқми...» Фарҳод ўз режасини Тўлан билан кенгашигани ётоқдан чиқди.

13

Биринчи смена тугаши билан ётоқ ёнига юк машинаси келиб тўхтади. Унга Тўлан, Фарҳод, Холиқ чиқишди. Йўлдан, кўчат ўтқазиб юрган Қаршибой отани ҳам олишадиган бўлди. Ота, олдиндан келишилгандай, имо-ишора билан дарров уйдан кийимини ўзгартиб, каттагина бир халта кўтариб чиқди. Отани шофёр ёнига таклиф этишган эди, унамади.

— Мой ҳидида димиқиб нима қиламан. Ҳавойи жаҳонни қараларинг, бағрингга шабада тегиб кетгани яхши эмасми,— деб кузовга чиқди.

Неча кунлик бўрон, ёмғирдан сўнг бугун ҳаво жўнашган. Булутлар қуёш тигига тоб беролмай, саваланган юнгдай титилиб, тутундай таралмоқда эди.

Дарё ёқалаб кетишди. Қирғоқда, сойлар бағрида гиёҳлар энди-энди бош кўтарган. Қиш уйқусидан уйғонган юмронқозиклар ҳар қадамда учрар, орқа оёқларида ғоз туриб, мунчоқ кўзларини ўқрайтириб қолар, гўёки даштда улардан бошқа ҳукмрон йўқдай. Қор излаб дайидиган зағчалар туркум-туркум бўлиб дашт тепасида кезгач, қордан умид узиб яна ҳавога тумандай соврилиб кетишмоқда, фақат уларнинг хунук чағ-чағи тепалар орқасидан акс садо бериб қоларди. Дарё тубида панжа-панжа бўлиб таралган жилғалар баъзан бир-бирига қўшилишар, катта тармоқ ясаб узоқ бормай, яна аввалгидан ҳам кўпроқ жилғалар ҳосил қиларди. Дарё дақиқа сайин сувини кўпайтириб, шўхлигини ошириб, кучга тўлмоқда эди.

Умри дашт кезиб, ҳар бир тепадан тортиб гиёҳгача ўзига таниш бўлган ва ҳар қачон зерикса, қўнғир отида дашт кезиш билан ўз хуморини ёзадиган Қаршибой ота, ҳозирги манзарадан тўлқинланиб кетди.

— Меҳнат қилиб чарчаган кишига мана шундай сайри ҳаво фойдали,— деди ота ва Фарҳод билан Тўланга маъноли боқди. Кейин дамини чиқармай бораётган Холиққа юзланди. — Ойдинкўлни кўрганинг борми? Уни кўрмабсан — оламга келмабсан...

Ҳали иш вақтида Фарҳод, Ойдинкўлни кўриб келамиз деган эди. Холиқ ҳозир ўша ёққа кетяпмиз деб чиппа-чин ишонган эди. Ойдинкўл бу сув омбори қурилишидан ўн чақиримча масофада, даштнинг қоқ белида яратилаётган янги қишлоқ эканини, ҳозир сув остида қоладиган Аччиқ кўл ва

бошқа эски қишлоқлар аҳолиси ўша ерга кўчирилаётганини, янги қишлоқ билан бир қаторда катта пахта майдони очилаётганини Холиқ одамлар оғзидан, газета ва радиодан эшитиб юрган эди. Холиқларнинг уйи ҳам ўша ёққа кўчирилмиш деб эшитган эди. Лекин қачон кўчирилади, отаси нима фикрда экан, буларни билиш, кўриш қизиқарли эди, албатта. Ҳозир Ойдинкўлга боришларидан мақсад нима — фақат томоша қилишгинами ё бошқа иш ҳам борми — бу ёғи Холиққа маълум эмасди. Бирон юмуш билан кетяпмиз деб ўйласа, ҳамроҳлари яхши кийиниб олишган. Холиқ ҳам, Фарҳоднинг маслаҳати билан ойиси келтирган янги костюмни кийган, одамга либос дегандай, ранги-боши чиқиб қолган эди. Фақат бошидаги шапкаси ўша мой юқи, исқирт. Қаршибой ота бўлса, тоза алак тўни устидан янги белбоғини боғлаган, мошкичири соқол-мўйловини қайчилаган, «кишилик» бухорча гилам дўпписини ҳам унутмаганди. Ахир, кимсан, улкан бир қурилишнинг қоровули ва боғбони эмасми!

Даштнинг баланд-пастликларидан боришаётганда, Холиқнинг кўзи така-пука бўлиб ўзига таниш бодомли қудуқни ахтарарди... Ҳа ана, Холиқ тунов куни моторни бузган қудуқ... Унда одам кўринди, кейин қўйлар қудуқ охуридан сув ичаётгандай сезилди... «Ҳайрият, бузилмаган экан. Бузилган бўлса ҳам тузатишганмикин? Бузган одамни роса сўкишган бўлса керак. Бир кун каналчилар билан учрашарман, ўшанда узримни сўрарман...»

Машина чоррахага чиқиб таққа тўхтади, шофёр йўл сўради. Қаршибой ота дарё томонга ишора қилди. Шундагина Холиқ ҳушёр тортиб, таниш йўлларга аланглай бошлади. Қаршибой отадан қаерга кетишаётганини сўрашга мажбур бўлди.

— Ҳозир кўрасан, ўғлон, ошиқма, — деди ота, Қуралайни-кига ўхшаш катта, ақли кўзларини жилмайтириб.

Кўп ўтмай, машина ҳамма ёғи шипшийдим, бир қисми чала-ярим бузилган қишлоқ кўчасига кириб борди. Холиқнинг капалаги учиб кетди: бу уларнинг кўчаси-ку!..

Бузилган уйларнинг уйдимлари йўлни тўсиб қўйган эди. Машина тўхтаб, ҳаммалари таппа-таппа пастга тушишди. Холиқ олазарак.

— Ҳа, ўғлон, йўқотиб юрган уйингни топиб берайми? — деди Қаршибой ота кула-кула ва ҳаммани қишлоқнинг узоқ чеккасида танҳо қўққайган қўрғонча томон бошлади. Қўл-оёғи бўшашган Холиқ дағ-дағ қалтирарди...

Ҳаққул ота, тиқ этса эшикка боқиб, ўглини кутмоқда эди.

Холиқни қурилишда деб эшитаркан, кўп ойлар бурун сўнган умид чироғи янгидан ёнгандай, кўз олди ёриша бошлади, тинка мадори қуриб, букчайган белига қувват югургандай, қаддини кўтарди. Мана, Зухра буви қурилишдан қайтиб, «Холиқ жуда банд экан, эрта-индин келади» деганига уч кун бўлди. Ота ҳамон кутиб, ҳассасини таянганча кўчага чиқади. Узоқни кўпда илғамай қолган шилпиқ кўзлари билан ҳувиллаган дала йўлларига, дарё қирғоқларига термилади, боласини кўмсайди. Охири шубҳага тушади-да, хотинидан Холиқни кўрган-кўрмаганлигини, кўрган бўлса, нима учун олдига солиб келавермаганини қайта-қайта сўрайди. Зухра буви, Қуралай яширса, ҳам, бошқалардан тўғон ғалвасини, Холиқнинг бир йигит билан муштлашиб, қаёққадир қочиб кетганини эшитгани-ку, чолига айтишга асло тили бормаган, зўрға қад кўтариб турганда, тагин мункитиб қўйишдан. қўрққан эди. Ўзининг юраги ёниб куйса ҳам, эрига: «Келиб қолади, отаси, албатта келади», деб сабр берарди.

Кечқурун эшик тақиллаб қолди. Эр-хотин, олдинма-кетин ҳовлиқиб чиқишса, қўшни хотин экан. Яқинда янги қишлоққа кўчган бу хотин, эски қўрғончасида қолмиш кўчларини олиб кетгани келган экан, қадрдонини кўриб ўтай дебди. У, кўриша солиб, Ойдинкўлдан сўз очди: Ойдинкўлда обод қишлоқ юзага келиб, планли данғиллама уйлар қурилгани, ўзи кирган уйнинг ҳам эски қўрғончасидан «ўлса ўлиги ортиқ» бўлиб, бола-чақаси яйраб қолганини мақтай кетди, кейин Зухра бувини эски қўрғончасига ёпишиб, ҳаммадан кейинда қолгани учун койиб берди. Зухра буви бўлса, аввалига эрининг бу ерлар сув остида қолиб кетишига ишонмагани, киндик қони тўкилган заминдан, айниқса қўл берган пиридан кўнгил узолмагани, бир чеккаси ўглига илҳақ бўлиб қолганини айтди.

Аввал ҳафта Холиқнинг қурилишда эканида хабар етказган шу хотин эди, қизиқсиниб сўради:

— Ия, эгачи, ҳали ҳам бормадингизми олдига?

— Бордим-ку, тополмадим,— деди Зухра буви хўрсиниб ва бўлган воқеани сўзлаб, кўз ёши қилди.

Уларнинг суҳбатини узуқ-юлуқ эшитиб қолган Ҳаққул отанинг вужудига совуқ тер чиқди, томоғига бир нима тиқи-

либ келди. Хотин кетиб, Зуҳра буви қайтиб кирганда, ҳайбат билан бақириб юборди:

— Ахир, нега алдадинг мени, нега яширдинг бу шўр ишни, а?!

Зуҳра буви ҳамма гап чолига маълум бўлиб қолганидан талвасага тушди, юзларини юлиб, ўзини қўярга жой тополмай қолди.

Ҳаққул ота яна оғир изтиробга тушди. Хаста юрагига малҳам ўрнига заҳар қўйилгандай, кўз олдида пилпиллай бошлаган умид чироғи буткул сўнггандай, ич-ичидан чидаб бўлмас даражада ингроқ турди. Хотинидан бошқа сўз сўрашга ҳам мажоли қолмасдан, қоронғи уйга кирди-ю, ёстиққа мук тушди. Ўз ёнига ўзи қоврилиб, ўртаниб, даҳшат ичида ўйларди: «Энди қайдан сўроғлайман сени, болагинам... Қайларда саргардон бўлиб юрибсан, йўқлар кишинг бўлмаса, бошингни ким силайди?.. Бахтим мунча қора бўлмасаки, битта фарзандни пешанамга сиғдирилмасам, мен гумроҳ банда!..»

Аввалига Ҳаққул ота ўгли билан ўзи ўртасида чиққан келишмовчилик учун фақат ўглини қоралаб юрарди. Гўё ўзининг дарғазаб бўлиши ўринлигу, ўглининг юз ўгириб кетиши эса беҳурматлик ва одобсизлик. Унингча, ота деган ўринлими, ўринсизми ҳар қанча ҳақоратлаб калтакласа-да, ўглининг иши бўйинини ҳам қилиб туравериш. Ҳаққул ота энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлаган, эски гина-ғазаб ўрнини афсус ва шафқат эгаллай бошлаган эди. Шўр пешанасига тушган бу кўргилик учун у гоҳ эшонни дуойибад қилгиси келарди-ю, пирга шак келтириш гуноҳи-азим бўлади, деб, тавба деярди...

Айрилиқ азоби Ҳаққул отани жингиртоб қилиб, шу кеча ухламасдан фиғон чекиб чиқди. Эркакнинг йиғисидай хунук нарса бўлмайди. Гоҳ юрагининг бир парчаси узилгандай сийнасида қаттиқ ўкирик чиқаркан, Зуҳра буви қўрқувдан эсини йўқотгудай бўларди ва ўзини қарғарди: «Мен ўлай, нега ҳам бордим, мундоқ шум хабар топиб келдим, нега ҳам оғзи бўшлик қилдим!..» Олдинлари Зуҳра буви нолиш чекканда, Ҳаққул ота унга: «Йиғинг бошингда қолсин. Ундан кўра яхши ният қил. Сабр таги раҳмон, худо инсоф берса, ахир бир кунмас бир кун эшикдан кириб келса ажабмас»,— деб далда бергувчи эди. Ҳозир эса, чолининг путурдан кетаётганини кўриб ваҳимага тушган Зуҳра буви, уни юпата бошлади: «Эркак киши ҳам бунчалик бетоқат бўладими. Йиғлайве-

риб кўздан ажраласиз-ку. Ундан кўра дуо қилинг, гойибдан ҳозир бўлсин, болагинам...»

Ҳаққул отада ўғлининг бўйин ёр бериб қайтишига ишонч қолмаган эди. Шу билан бирга, Холиқнинг бирон ерда бема-лол кун кўриб кетишига кўзи етмасди. «Ўзи содда, чўрт сўз. Бировга суйкалишу, юкинишни билмайди. Шу феъли билан нонини топиб ейиши қийин-ов...» Унинг назарида, шу маҳал Холиқ аллақерларда танҳо дарбадар бўлиб юргандай, бир парча нон билан иссиқ жойга зору, кишилар уни туртиб ўтаётгандай... «Қариб-чириганимда хотиржамгина оёқ узатиб кетармикинман, нуридийдам чирогимни ёқармикин деганим-да, наҳотки умидим пучга чиқса-я? Кўра-била туриб ўзим, ўз ихтиёрим билан ёлғизимни хор қилдимми, а? Бола бечоранинг дарбадар бўлиб юрганини кўрганлар: «Отанг ўлганми?» деб сўрашмасмикин? «Отам бор» деса, «Шундоқ ўғлини хор-зор қилиб қўйган отага минг лаънат» дейишмасмикин?.. Шу ал-позда сени кўрмай доғ-ҳасратда оламдан ўтаманми, а, жигар-порам!.. Э воҳ!..»

* * *

Кўрғонча сиртдан қараганда турар жойдан кўра оғилхона-га ўхшаб кетарди. Алмисоқдан қолган гувала деворлари йил-лар бўронида нурайвериб увадаси чиққан. Эшакарава сиғарли четан эшикнинг қовурғалари қийшайиб майишганидан, очил-са ёпилмайди, ёпилса очилмайди. Боғмайдонга орқа ўгирган пастак иморатнинг ярми қамиш, ярми лой; томи кўп вақтдан бери қаралмаганидан бузила-ёрила, босиб қолай деб турибди.

Олдинроқ ичкарига кириб чиққан Фарҳоднинг кетидан бош яланг, оёқ яланг пилдираганича Зухра буви кўринди. Қопдай кенг алвон кўйлагининг енги билан Қаршибой отадан юзини тўсганича, Холиқни қучоқлаб, айлана-ўргила кетди. Кўз га-ниш «катта кишилар» билан ҳам саломлашганидан кейин, ичкарига таклиф этиб, зингиллаганча бораётганида, Фарҳод уни тўхтатди. «Мана ўғлингизнинг топган-тутгани» деб қўли-га халтани тутқазди. Холиқ «Бу қандоқ бўлди», деб бақрай-ганча тураркан, Фарҳод унга «дамингни чиқарма» деб кўз қисди.

Ўғилгинасининг шунақа совға-саломлар топиб келадиган бўлганидан боши осмонга етган Зухра буви дуо қила-қила халтани кўтариб кетди.

Ҳовлига киришаркан, Холиқнинг кўзи аланг-жалаг бў-

либ дадасини ахтарарди. Оғилхонада беганасираб сигир маъради. Ер тандир устига чиқиб офтобда юз юваётган бароқ мушук миёвлади. Уй ичидан йўтал товуши келди. Ҳа, бу дадаси, Ҳаққул ота. Болалар, «кир»,— дея Холиқни уйга итаришди. Холиқ, ранги қум ўчганча қадамини унда-мунда босиб уйга кирди. Салом берди-ю, қотганча қолди... Дадаси уни танимасдан:

— Қим бу? Кимсан?..— дерди нуқул.

Эсанкираганидан эри энди эсига тушган Зуҳра буви ҳаяжон ичида жовуллади:

— Вой, вой, дадаси, ўғлингиз-ку, ўғлингиз-а!.. Айтмабмидим келади деб...

Бу ёқдагилар деразадан қараб тонг қотиб туришарди.

Ҳаққул ота, ўрнидан аранг туриб, қаршисидаги қорага нурсиз кўзларини пириллатди.

— А-а? Абдухолиқ? Сенмисан?!— деб қучоқ керди ва Холиқни ўз қучоғида узоқ тутгач, ҳаяжонли ингради.— Бор-мисан, бўтам!..

Холиқ, дадаси йиқилиб тушадигандай унинг елкасидан қўлини узмас, унга қўшилишиб ҳўнграб юбормаслик учун лабини қаттиқ тишлаганча турарди. Аммо шу кунларда юраги тўлиб юрган Фарҳод бу оғир ҳолатга бардош беролмай, пиқ-пиқ йиғлаб юборди.

— Ҳой, сенга нима бўлди, жинни бўлдингми?— деб Тўлан унинг биқинига тирсаги билан туртди.

«Инсон боласи гоҳо гўдақдан ҳам баттар бўлади,— деди ичида қаттиқ таъсирланган Қаршибой ота.— Билмайин босдим тиканни, тортадирман жабрини, дегандай, тиканни босиб қўяди-ю, уни суғуриб ташлашга иродаси етмай, беҳуда фиғон чекади...»

Ота-бола ўзи билан ўзи сервар экан, Зуҳра буви меҳмонларни уйга чорлади. Бу уй икки хонадан иборат бўлиб, кираверишдагиси ҳам даҳлиз, ҳам ҳужра, ҳам ошхона хизматини бажарарди. Унинг на ранда ва на пойтеша теккан йўғон, сербутоқ тўсинларига қизил пиёз боғламлари, исирик, қамчи, қотган гўшт, катта ва кичик тўрвалар осиб қўйилган эди. Кули олинмаган девор ўчоқ ёнида чирк бойлаган хум турарди. Токчаларда катта-кичик қовоқ идишлар, қадимий бухоро мисгарлигининг намунаси бўлган кунгурадор, занглаган мис баркаш, каттакон дувурда гуруч ивителидиган ёки чалоп пиширса бўладиган оғир сопол тоғора ва чети учган гулдор сопол лаганлар...

Меҳмонлар Ҳаққул отани уринтирмаслик учун чаққонроқ ичкари киришиб, у билан қўл беришдилар. Уй ичида ўтирганига қарамай, бошини рўмолчалар билан қалин чандиб, устидан териси шилинган қулоқчинни бостирган чол ағрайиб тураркан, унга Қаршибой ота ўзини ва Холиқнинг шерикларини танитди. Қаршибой ота сансанлаб гапирарди. Чунки, Ҳаққул ота ўн ёш чамали улуг кўринса-да, асли бу икки кексанинг ёшлари тенг эди. Ҳаққул отанинг бели сал букчайган, оппоқ соқоли кўксини тутган, овози хасталанган, ориқлаб, қўл томирлари ўқлоғидай ирғиган эди. Эски ошнасининг аҳволига Қаршибой отанинг ичи ачиди. Шундай бўлса-да, ўкинмасин деб зўраки мулозимат билан:

— Оббо Ҳаққул ошнам-эй, хўп соғинишдик-да, бу ёқда ўғлинг, отам билан онамни тез кўрай, сизларни ҳам бир меҳмон қилиб, эски жойимиз билан хайрлашиб келай деб қўймади-ёв!— деди сипоришни бажо келтириб. Зухра буви ёзган кўрпачага ўтиришгандан кейин, эҳтиёткорлик билан ошнасининг аҳволи, соғлиғини сўрашга ўтди.

Ҳаққул ота, илгаридан бош оғриғи касали бўлиб, кейинги кунларда зўрайгани ва қон қуйилиб кўзи яхши кўрмай қолганидан шикоят қилиб ўтирмади.

Бурнигача беркитиб рўмол ўраб олган Зухра буви елпатак бўлиб чой тарадудини кўрди. У, олача дастурхонни худди чамбаракда қаймоқ кўтаргандай тўрт бурчидан тутиб ўртага келтириб қўйди ва «буни ёз» деб ўғлини туртди. Худди бировникида ўтиргандай пастроққа чўккан Холиқ, қовушмасдан дастурхонни ёзди. Бир даста элакдай қатирма нон устидаги жийда, туршакларни атрофга сочи ва кўндан бери кўрмаган қозон патирни тўрт киши олдига бўлиб қўйди. Ўзининг бу ҳаракатлари ўхшалмаётганини сезган Холиқнинг қулоқларига човиллаб кетди. Зухра буви қўйиб кетган чойни Холиқ Фарҳод ёнига сурди-да, ўзи онаси билан ҳоли сўзлашиш учун бўлса керак, ташқарига чиқди.

Ҳаққул ота, деразадан тушган офтобгами ё ўзичами кўзларини пирпиратиб нималарнингдир хаёлига борар, ўғлини қандай қилиб, қаерлардан топиб келишганини сўрамоқчи бўларди-ю, дилидаги гапларни тилига чиқаролмай қийналарди.

— Ошнам Ҳаққул дейман,— деди Қаршибой ота, ўртадаги хижолатпазликни йўқотиш учун илгов топиб,— одамлардан бир гап эшитдим: «Ҳаққул бобо ўтган замонда уйига бир хумча олтин кўмган экан. Шуни ҳозир кечаю кундуз ахтарармиш — тополмаётганмиш. То топиб олмагунча кулбасидан ҳеч ёққа

жилмасмиш » дейишади. Мана бугун йигитлар билан олдинга ўша олтинни топишгани келдик, нима дейсан?

— Қўйсанг-чи, афсонани!— деди астойдил қўл силтаб содда чол.

— Бошқа афсоналарга-ку ишонардинг, нучук мунга ишонамайсан?— деди Қаршибой ота яна нозик жойидан олиб ва қайсини айтяпсан дегандай пешанасини тириштирган ошнасининг эсига солди.— Тикан тепа авлиёси-чи?..

Ҳаққул ота, биқинида санчиқ тургандай қаттиқ тебраниб олди. Тўлан, қулоғига чала-чулла чатиниб юрган бу афсонага қизиқиб қолди. (Ўтган ҳафта Зухра буви борганда шу гап бошланиб, чала қолган эди.) Қаршибой ота кўпларга айтган ҳикоясини Тўланнинг илтимоси билан яна такрорлади.

— Сизлардан каттароқ йигитлик чоғим,— деб бошлади у,— от миниб дашт-саҳроларни кезиб юардим. Бизнинг қишлоқлар Қарши даштининг обод, гавжум ерлари ҳисобланади. «Обод» деганимга куляпсизлар-а? Ишонаверинглар. Дашт ичкарасида «худо қарғаган» нообод ерлар кўп эди-да. Уларда яшовчи одамлар ёзин-қишин қудуқ сувидангина тирикчилик ўтказишарди. Қудуқ бўлгандаям қанақа денг? Арқон ташлаб челақда сув чиқариларди. Биз бўлсак, дарё бўйига яқин турардик. Яқинимиздан сув шабадаси уриб турарди. Локин-чи, қудуқдан сув ичувчиларга ўхшаб, еримиз, молимиз сувга тўймасди. Биз дарёнинг этакроғидамиз-да. Шунинг учун юқоридагиларга мутедек эдик. Якка хўжаликларнинг ариқ қазиб сув чиқариши амри маҳол эди. Сув келтирган хори-зору, кўза синдирган азиз дегандай, меҳнаткаш шўринг қурғур ўлиб-тирилиб қазиган ариқ суви хонасаллот бойларнинг еридан ортмасди. Менинг отам икки танобча еридаги экинини суғориб олиш учун бойга неча кунлаб ишлаб берарди. Онам бечора бўлса ойдан-ойга бош-мош, кир-чир ювиш учун сувга зор бўлиб ўтиргани ёдимда. Илгари аёллар қават-қават кўйлак кийиб, эскиси чиригунча ечмай юришарди. Бу хунук одат ҳам сувсизлик жатидан келиб чиққан. Ариққа сув келган ё ёмғир ёққанда қишлоқ катта тўйдай севинч-қувончга тўларди. Шунда қават-қават кўйлақлар енгиллашар, ариқлар лаби сочини ёйган қизларга тўларди...

Колхоз тузилди. Меҳнаткашнинг елкаси офтоб кўриб, қўли узун бўлди. Даштимиз бениҳоя катта бир дастурхонга ўхшайди. Дастурхон бўлгандаям ёпиқ дастурхон, ундаги нози-неъматлар бизга яширин эди. Уни бир чеккадан очишга киришилди. Лекин шу янги очилган қўриқларнинг ўзини сувга

мириштириш ҳам колхозчиларга машаққат эди. Мана Ҳаққул отангиз гувоҳ, йилига саратон келди дегунча, олти ёшдан олтмиш ёшгача халқ ёв қувгандай сув кетига тушарди. Дарё хомталаш: биров у ёнбошдан, биров бу ёнбошдан, биров қулоғи, биров қуйруғидан улоқ-улоқ. Жанжалу тўполонни кўрсангиз. Кейин сув тақсимотини изга солиш учун «обандоз» деган нарсани ўйлаб топишди...

— Обандоз? — қайтариб сўради Тўлан.

— Ҳозир, — деб Қаршибой ота олдида совиб қолган чойни шимирди-да, давом этди: — Ҳалиги айтганимдай, юқори томондаги колхозлар дарёни бўғиб олавергач, пастдагиларга сув етишмай қолаверди. Шундан кейин пастдаги район колхозлари отряд тузиб юқори ариқлар тепасига чиқарадиган бўлишди. Отрядга энг кучли, ҳақини бировга кетказмайдиган, софдил йигитлар ажратилди. Ана шуларни обандозчилар деб аталарди. Обандозчилар катта ҳуқуққа эга, колхознинг ҳаёт-мамотига жавобгар. Озиқ-овқат, кўч-кўрони билан сув тепасига бориб, кечаю кундуз айланиб юрарди. У колхоз билан бу колхоз обандозчилари орасида гоҳо жанжал-тўполонлар ҳам чиқарди. Ана шундай тўполонлардан бирини мен ўз кўзим билан кўрганман. Биз ўз колхозимиз йигитлари билан кечаси шундоқ парчоб ёнида гулхан ёқиб, чўлчак айтишиб ўтирардик. Нариди ҳам бошқа тўп гулхан ёққан. Бир вақт қарасак, ўша ёқдан гулув чиқди. Югуриша бордик. Йигитлар парчоб тепасида бўғилиб сўкинишган, ёқа бўғишган. Маълум бўлишича, парчобдан сув тақсимлай туриб икки колхоз обандозчилари «сенга кўп кетди, менга оз кетди» қилиб тортишиб қолган. То кўплашиб уларни ажратгунимизча, бир неча йигит шалошлаб парчобга йиқилди, дарё суви тортиб кетди. Сув билан олиш-олиши улар анча наридан қирғоққа илиниб чиқишди. Қоронғида бўлган воқеа эмасми, эртасига «бир одам йўқолди» деган шум хабар тарқалди. Уни сувга чўкканлардан бири деб гумон қилишди. Қидириш кетди. Сувдан тоймас энг абжир обандозчилар тўғонларга чангак, тўр солиб кўришди, қани топилса. Бир неча кун ўтди. Аччиққўлнинг қуйруғида — дарё камари туташган тепаликда бир мазор пайдо бўлди. Камарга тушиб қолган ўликни подачилар тутиб, шу ерга кўмиб кетишган экан. Шундан ўн йилча кейин, уруш вақтлари, армиядан қочқин бир одам ўша мазор ёнига гор қазиб, тиланчилик билан кун кечира бошлади. Уғлими, эрими, урушда бедарак кетиб, гамбода бўлган баъзи аёллар мазор тиланчисига садақа хайр қилишадиган бўлди, хурофотга берилган баъзи эркаклар ҳам мазор-

га сизинишарди, гўёки шу билан ўз кўнгилларига тасалли бермоқчи бўлишарди. Бора-бора Оллоберди эшон фотиҳаси билан бу тиланчи дуохон шайхга, тиканлик мазордаги сув қурбони бўлса, авлиёга айланибди...

Йигитлар ҳикояни қанчалик мароқ билан тинглаган бўлсалар, Ҳаққул ота шунчалик хушёқмаслик билан эшитди, охири уни эсноқ босди.

— Эшитдингми, ошнам?— деди Қаршибой ота уни туртиб.— Ё бунга ҳам ишонмайсанми?..

— Ке, қўй, Қаршибой! Утган гапга саловат. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди,— деди Ҳаққул ота қўл силтаб. Кейин у, бир оз иккиланиб тургач, кўнглига гўлгула солган саволни — Холиқни қаердан қандай топиб келишганини сўради. Қаршибой ота ва йигитлар бир-бирларига қараб кулишди:

— Уғлингни қаерларда деб ўйловдинг?

Ҳаққул ота дудуқланди ва Холиқни номаълум ерларда адашиб-улоқиб юрган деб гумонсираганини айтди.

— Э, омон бўл!— деди Қаршибой ота, ошнасининг гўллиги нашъа қилиб.— Узинг эски гурбатсан-да. Оламга мундоқ кўз очиб қарамайсан. Наҳотки бизда одам боласи адашиб, хор-зор бўлса. Ким, қаерда йўл қўяркан бунга? Уғлинг қурилиш даргоҳидан жойини топди-ку. Бу шундоқ даргоҳки, ҳар қанақа одамни ўз бағрига олиб, оёққа турғизапти. Бамисоли бир чорва, бир бошу бир тана...

Ҳаққул отанинг оғзи очилиб, хира кўзларининг пахтаси чиқди. нақ «хизир» йўлиққандай ошнасига қўл узатиб тавоф қилгудай бўлди:

— Ростми шу, Қаршибой, чинми сўзларинг, а?

— Мана, йигитлардан сўра: даштда денгиз яратаётганлар шулар. Уғлинг ҳам шулар қаватида...

Бу гап устига кирган Холиқ, ҳижолатдан қаққайиб қолди ва нима қиларини билмаганидан, бўшамаган чойнакни олганча қайтиб чиқди, чиқаркан, кўнглидан ўтди: «Жўрттага мақтаяпти мени Қаршибой ота. Ҳали қанча борийкин ҳақиқий қурувчилар сафида маҳкам ўрнашишимга...»

Ҳаққул отанинг ҳамон ақли бовар қилмай, йигитларга юзланди ва улардан тасдиқ ишорасини олса ҳам, тўлқинланиб деди:

— М-мен... мен бўлсам, у нон-насибасини топиб еяладими-йўқми деб хавотирда... А-ахир у иш кўрмаган бола, гўр...

— Гўр бўлса, пиширамиз-да, отахон!— деди хахолаб Фарҳод.

Ўзбекистонда РСФСР адабиёти ва санъати кунлари иштирокчиларидан Сергей Михалков,
Владимир Фирсов, Владимир Жуковлар Х. Назир фарзандлари тўйида. (1976 йил, октябрь)

— Қўрқма, Ҳаққул,— деди енгил киноя билан Қаршибой ота.— Буларнинг оиласи иноқ. Унта бўлса, ўрни бошқа. Биронта аъзосини кўчада ташлаб қўймайди...

Кинояни англаб, Ҳаққул отанинг дами ичига тушди. У жаҳолат устида ўглини қаттиқ хафа қилиб ҳайдагани, кетидан эса ахтариб боришга неча дафъа отланиб, дарагини топмагани, аммо кечаю кундуз дуойи жонини қилиб ётганини гапириб юрагини бўшатмоқчи бўлди-ю, тили айланмай, мулзамлик билан деди:

— Хом сут эмган бандамиз, хатолик ўтаркан...

Ҳозир Фарҳод билан Тўланга Ҳаққул ота ўзлари ўйлашганидан кўра ўзгача одам бўлиб кўринди. Авваламбор, у ҳақиқа кўчишлиги билан ўзига ихлос уйғотди. «Шу феъли Холиққа ўхшаб кетаркан...» Шунингдек, у ўтакетган содда кўринди. «Хурофотга берилиб, эшонга ихлос қўйгани ҳам шу феълидан...»

— Хўш, энди ошна, кўчишинг нима бўлди?— деди дабдурустдан Қаршибой ота.

Ҳаққул ота нима деярини билмай, гунг бўлиб олди.

— Ёки жойингни кўзинг қиймаяптими, а? Нимасини кўзинг қиймаяпти?— деди Қаршибой ота ишқори озиб ва юпунгина уйнинг у ёқ-бу ёғига кўз югуртириб кулди.— «Саҳобалар»никидай-ку. Менинг уйимни кўрганмидинг? Қанақа шинамгина эди. Меникени қўяверчи, одамлар савобли иш учун юрт ободлиги деб тоқи-равоғидан, ҳатто мол-жонидан кечишга тайёр-а! Бир кун туз еган жойингга қирқ кун салом бер деб қўйибди. Ахир ҳукумат шунча бошимизни силаб келаётган бўлса, алмисоқдан қолган қинғир-қийшиқ кулбалар ўрнига данғиллама уйлар, обод қишлоқлар қуришга киришса-ю, наники биз бош қўшиш ўрнига, тўғаноқ бўлсак! Бу, ошнам, кўрнамаклик эмасми? Аччиқ сўзларимга ранжимагин-ку, сен ўша маккор ялоқи эшон кетида юриб нима каромат кўрдинг?..

Эшонга тил тегизгани айил ботди чоғи, Ҳаққул отанинг равиш-рафтори ўзгарилди.

— Менга насиҳатингни қўй, нима бўлса...— «яратгандан кўрдим», демоқчи бўлган ерида,— пешанамдан кўрдим!— деди зарда қилиб.

Қаршибой ота, ўзини-ўзи мусичадай аянчли аҳволга солган ва саломатлигини хийли йўқотган ошнасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди.

— Аввало ўғлидан, қолаверса элатидан кечсин-да, яккамоховдай қоронғи уйга тиқилиб ётсин деб ёзганмикин-а, пе-

шанангга? Наҳотки сен шўрлик, яратганга шунча кўп ёмонлик қилган бўлсангки, сени қўш қўллаб урса-а, жон ошнам?..

Кўзларини юмиб, бошини қуйи солган Ҳаққул отадан садо чиқмади. Тоқати тоқ бўлган Қаршибой ота:

— Ҳов янга!— деб ташқарига қаради. Уғли билан гурунглашиб ўчоқ бошида куйманаётган Зухра буви, рўмолчаси билан бурнини беркитиб деразага яқин келди.— Бойингизнинг мияси айниб қопти. Давосига ўзимиз киришмасак бўлмайди. Юкларни тайёрлаб туринглар,— йигитлар билан келишиб олгач,— машина билан келиб кўчирамиз. Эртами-индин дарё бўғилиб, ҳадемай омбулга сув тўлади. Яна кечиксаларинг,— деди кетини кулгига олиб,— яратганнинг қаҳрига баттар учраб, сув остида қоласизлар, тушундингизми?..

У ортиқ пачакилашиб ўтиришни бефойда билди-да, йигитларни имлаб ўрнидан қўзғалди. Бунга кўрган Зухра буви: «Қутлуғ уйдан қуруқ кетманглар, гиргиттон»— деб туриб олди. Тез орада, «Абдухоликжон топган пулга келган масаллик»дан сабзиси билан гуручи бир-бирига илашмаган палов сузиб келди. Палов кетидан сопол тоғорада чалоп кирди...

Қайтиш чоғларида Қаршибой ота ошнасининг кўнгли учун:

— Холикни олдинда қолдирсакмикан?— деган эди, Ҳаққул ота унга ишонмайроқ қараб турди-да, кейин, номус кучли деди:

— Йўқ, ишидан қолмасин. Денгиз қураётган бўлса, қураверсин. Ҳаммага, ҳаммамизга керак бу... ўртоқлари қаватида ҳунар ўрганиб, одам бўлса, биздан қоладигани шу,— деди ва фотиҳа ўқиди. Бу энди чинакам ризолик, оқ йўл тилаш эди. Зухра буви бўлса, нега жавоб бера қолдингиз, деб ғижинганидан юзини тирнаб қўйди.

Меҳмонлар Ҳаққул отани кўрсатиш учун доктор ҳам олиб келишга ваъда беришди.

14

Улар Ҳаққул отаникидан келарда бир йўла Ойдинкўлни томоша қилиб, эл ётар чоғи посёлкага қайтишди.

Холик каравогга чўзилиб, «Ирригация иншоотлари»ни ва рақлай бошлади. Фарҳод эса, уч кундан бери чала ётган хатни ёзиб тугатиш учун столга ўтирди. Шу он бирдан коридорда эшиклар тақирлаб, шовқин-сурон бошланиб қолди. Ҳовлиққанча Тўлан кириб:

— Янгиликдан хабарларинг борми?— деди ва болаларни ҳайрон қолдирганча, солдатча ер тепиниб танца туша кетди.

— Нима гап ўзи? Гапирсанг-чи тезроқ!..

— Тўй! Катта тўй!..

— Қачон экан?— деди хаёли хатда бўлган Фарҳод, пул йиғиб приёмник совға қилишмоқчи бўлган ёшуллини кўзда тутиб.

— Эртага!— деди энтикиб Тўлан ва ҳозирданоқ бошлаб одамлар тўғонга тўпланишаётганини билдирди. У, чиндан ҳам шу кунларда кутилаётган катта тўйни — дарё бўғиш маросимини айтаётган экан.

Бу хушxabардан улар шу заҳотиёқ тўғонга югуришди.

Тўғон ва унинг атрофларини кундузгидай ёритган прожекторлар шуъласида тумонат одам уймалашмоқда эди. Айниқса «йўлак» ёни гавжум. Икки қирғоққа тизилишган одамлар бир-бирларига интилишиб, алланималар дея қичқиришмоқда, лекин уларнинг овозларини ҳар кунгидан ҳам шахдамроқ, ҳайбатлироқ чиқаётган бульдозерлар гулдуриси босиб кетмоқда. Бульдозерларнинг неча ҳафтадан буён кечаю кундуз муттасил ишлаши натижасида тўғон атрофидаги тепаларнинг тити-пити чиққан ва улар ўз ўринларидан сурилиб келиб икки қирғоқда тоғ ҳосил қилган эди. Дарё эса, инсонлар қўлидаги пўдат машиналар азмига ҳали замон жиловини бериб қўйишидан беxabар, ўз йўлидан бамайлихотир пишқириб оқмоқда эди.

Қирғоқдагилар сафига келиб қўшилган Холиқнинг диққатини Эшамат тортди. Яхшигина кийиниб, сочини стилча тарашлатган, қўлига таёқ тутиб олган Эшамат, ёнбошидаги бульдозер атрофида оқсоқланиб юрибди. Гоҳ таёғи билан бульдозерчига йўл кўрсатгандай бир нималар деб имлайди, гоҳ машина эгарига минмоқчи бўлади, бульдозерчи эса мингизмайди. Холиқ ўз кўнглида, Эшамат бульдозерчиларга бошлиқ бўлиб иш кўрсатиб юрибди шекилли, деб гумон қилди ва ҳаваси келди: «Мен ҳам тезроқ ҳунарманд бўлсам, одамлар ўртасида кадрлироқ бўлардим». Кейин Фарҳоддан сўради:

— Эшамат нима вазифада?

Фарҳод парвосиз ҳолда кифтини қоқди. Тўлан кулиб деди.

— Ҳозирги вазифаси — аризабозлик. Прорабликдан четлатилган эди, сен билан Фарҳоднинг устидан ариза бериб юрибди. Бошлиққа ва комсомол бюросига: «Фарҳод ошна-оғайнигарчилик қилиб, безорини ўз қанотида сақлаб юрибди», дейди.

Холиқ, яна ишим бузиларкан-да, деб хавотирга тушди. Фарход, пинагини бузмай, деди:

— Товуққа тушида дон киради, дейишади-ку. Унинг ўзи оғайнигарчилик билан иш юргизиб ўрганган-да. Шу топда ҳам бульдозерга ўтаман деб, ошналарига осилиб юрибди.

— Хонаси келди, бир ўзимни кўрсатиб қўяй деяётгандир-да?— деб тахмин қилди Холиқ.

— Худдакаш,— деди Фарход.

— Бу яқинда машина минаман деб хомтама бўлмасин,— деб қўйди Эшаматдан буткул ихлоси қайтган Тўлан.

Эртанги катта тўйнинг сўнгги тараддудидан четда қолишни истамаган йигитлар, дарё қирғоқларида сайр этиб тонг оттиришди.

Эрталабдан бошлаб жамики каттадан-кичик тўғонга қараб отланди. Посёлкада қурилаётган биноларнинг ҳавозалари, контора, почта, ҳатто болалар боғчасигача ҳувиллаб қолган, чойхона ва ошхоналарнинг дудбуронларидан тутун чиқмай қўйган эди. Посёлкадаги ҳаёт тўйхонага — дарё бўғиладиган жойга оқиб бориб жамланган эди.

Сув омбори теварагидан тўй овозасини эшитиб томоша кўргани ва қурувчиларни муборакбод қилгани машина-машина меҳмонлар, от, эшак араваларда колхозчилар келишаверди. Меҳмонлар орасида чўпонлар, каналчилар, катта идора хизматчиларидан тортиб министрларгача бор эди.

Қурувчилар бугун мезбонга айланишган. Уларнинг чеҳраларидан тўйбошиларда бўлгани каби шодлик билан ҳаяжон аримас, катта дастурхонга таклиф этгандай, меҳмонларга қурилиш участкаларини кўз-кўз қилишмоқда, ўз ишлари ва ҳаётларидан гурур аралаш сўзлаб беришмоқда эди.

Каналчиларни экскаваторчи полвон йигит бошлаб келган эди. Уни биринчи бўлиб Холиқ кўрган бўлса-да, ўзини четроқ олиб юрган эди. Полвон тўғонни томоша қила бориб, Холиққа кўзи тушди. Уни чақириб олди-ю:

— Бир кўринганча қайтиб бормадинг ҳам, қочқоқвой, мана, ўзиниз келдик меҳмон бўлиб,— деб қадрдонларча сўрашди.

— Яхши,— деди Холиқ ҳам энди ўзини дадил тутиб,— бу ёқда ишлар кўпайиб кетди.

— Кўриб турибман,— деди полвон астойдил қойил бўлиб,— ишларинг зўр. Табриклайман!

— Раҳмат,— деди сиполик билан Холиқ ва бу жавоби ўзига ғалати туюлиб қизаринди. Кейин меҳмонларни «йўлак»

томондаги халойиқ олдиға бошлади. Дарёни бўғиш фақат меҳмонлар учунгина янгиллик бўлмай, тўғон қураётганларнинг аксарияти бундай фавқулодда воқеани биринчи кўришлари эди.

Халойиқ кўзи тўғоннинг икки қаноти кифтидаги тоғдай юксалган тупроқ уюмлари орқасида саф тортиб турган бульдозерларда. Улар жангга ҳозирланган танклардай команда кутишарди. Тепанинг кўзга яққол кўринарли ерида қизил байроқча ушлаган Сергей Андреевич пайдо бўлди. У қанчалик вазмин ва иш кўрган бўлишига қарамай, ҳозир қаттиқ ҳаяжонда, кўзлари ёнар ва овози қалтирарди. У тўпланганларни тантанали воқеа билан қутлади.

— Ижозат этинг, ўртоқлар, ҳужумга!— деди-да, бульдозерчиларга имо қилиб байроқчани кескин силкитди.

Зўр «ура» ҳайқириви кўтарилди. Машиналар баробар ҳаракатга келиб, сурон билан наъра тортганча, икки қирғоқдаги тупроқ уюмларини «йўлак»ка сура кетишди. Тўғондан ўн метрча пастда оқаётган сувга минут сайин неча тонналаб нам тупроқ ағдариларкан, бундан чиққан гувиллаш ва кучли шаршара овозлари машиналар гулдуриси билан аралашиб кетди. Булар одамларнинг ҳайқиривига қўшилишаркан, қудратли бир ғалаён кўтарилиб, даштни ларзага келтиргундай бўларди.

Ҳиқилдоғидан сиқиб бораётган тупроққа қаршилик кўрсатиб сув қутулар, ўйноқлар ва қаттиқ пишқириш билан ўзига йўл очишга интиларди. Баъзан куч йиғиб тўлқин урган сув, тупроқни суриб ўзига йўл очиб кетар, аммо тепадан усти-устига босиб тушган оғир тупроқ уюмлари яна сувнинг елкасидан таппа босиб жилитмай қўярди. Шу алпозда орадан икки соатча ўтгач, сув буткул тўсилиб, ўз изига кўндаланг тушган говни ялай-ялай орқага ва тўғон девори бўйлаб котлованга ёйила бошлади. Йўлига оқиб турганда ўлчовлик бўлиб кўринган сув, оқими тўхтагач, шу қадар тез атрофга ёйиларканки, гўё шамолда тўқайга ўт кетгандай. Котлованда сув кўпайган сари тўлқин ҳам кучаяр, говни ўпириб кетмоқчи бўлиб, ўрганган йўлига жон-жаҳди билан ўзини урарди. Аммо одамлар унга бўш келмас, говни баландлаш ва маҳкамлаш учун ҳужумни бўшаштирмай давом эттиришарди...

Азамат инсоннинг бу мардона ишини қувватлагандай, кўкда қуёш чарақларди. Уз-ўзидан ўйин-кулги бошланиб, тўғон бўйлаб шод ва шўх қийқириқлар кезарди.

Бабу бошлиқ ҳаваскорларнинг концерти энди авжга чи-

қиб бораётган эди, беқарор ва бесубут дашт ҳавоси ўзгарилиб, томошанинг белига тепадиган бўлди, ёмғир томчилай бошлади, шунга қарамай, давом этган ўйин-кулги чошгоҳга борганда, одамларни толиқтирди. Тамадди талаб бўлганлар томошага берилган ошпаз ва самоварчиларни ўз ишига жўнатишди. Кайф истаб қолган айрим йигитлар дўкон мудирини судраб бориб, томоқни хўллаб ҳам улгуришган эди.

Холиқ билан Фарҳод маслаҳатлашиб, каналчиларни чой ичиргани ётоққа олиб кетишди. Улар гурунглашиб ўтириб, энди бир пиёладан чой ичишган, Холиқ кези келганда, ўзини оқлай деб, қудуқ воқеасидан оғиз очган эди ҳамки, шу он девордаги қора карнайдан Тўланнинг овози эшитилиб қолди. У участка ва бригада бошлиқларини ҳозироқ тўғонга етиб келишга ундамоқда эди. Унинг ҳансираб нафас олишидан қаттиқ ҳаяжони сезилиб турарди. «Тинчликмикин»? деб ҳаммалари бир-бирларига қараб олишди-ю, ўринларидан туришди.

* * *

Тўғон бетинч, одамлар ҳаяжонда. Бу боягидай шод-хурамлик ҳаяжонига ўхшамасди. Сергей Андреевичнинг:

— Бу ёққа, болалар, бу ёққа!— деган шиддатли овози эшитилди. Унинг афти ва ҳаракатида аввалги осойишталик ўрнини изтироб ва ғазаб эгаллаган эди. У йигитларни ҳамон бульдозер ишлаб турган ерга — «йўлак-ка» чақирмоқда эди. Шу ёққа кетаётган одамлардан бирининг:

— Авария, авария!— деган хунук ва бўғиқ овози чиқди-ю, шамолга соврилиб кетди.

Чиндан ҳам бир ўпирилиш юз берганга ўхшаб қолди. Буни аниқроқ кўриш учун йигитлар Сергей Андреевич кетидан тўғон нишабига ўрмалаб тушишди. Котловандаги сув шамолда чайқалиб келиб метин қирғоққа пулемёт отилгандай зарб билан шарақлаб урилар, яна ўшандай куч билан орқага, ўнларча қадам нарига қайтиб кетарди. Шундагина энг остки бетон плитанинг зеҳидан «дарча» очилгани билинди, ҳар гал сув отилиб келганда, «дарча»га ўпириб кираётгани яққол кўринди.

Асабий бир ғулгула орасида ҳар ким ўпирилишнинг сабабини ўзича бичиб-тўқимоқда эди:

— Плита маҳкам лайвандланмаганидан бу!..

— Бутун бало «қулф» пойдеворининг қотириб шиббалазмаганида!..

— Бу, газетада коммунистик меҳнат зарбдори деб кўкка кўтарилган ўша омадларнинг кашфиёти!..

— Сувнинг шу қутириши бўлса,— деди кимдир жуда кўпиртириб,— ҳали замон «йўлак» остидан кўпориб чиқади!..

Тўлан унга бақириб берди:

— Нафасингни ел учирсин-э, касофат! Кўпоргунча қараб ўтирармиди, шунча одам!..

Кечадан бери ухламай қаттиқ толиққан ва яқинда кўринмай қолган Шерҳожиев уйқули кўзларини ола-кула қилиб етиб келди. Сергей Андреевич унга ғазабланди:

— Иш ҳали битгани йўқ-ку, қаёққа ғойиб бўлдингиз?.. Аввалги топшириқ ўринлатилмаган экан-да?

Жиддий аҳволни кўриб капалаги учган Шерҳожиев пешанасига қаттиқ урди. Тунов кунги мажлисдан кейиноқ Сергей Андреевич Шерҳожиев билан бу ерни келиб кўрган ва ҳақиқатда «дарз» кетиш эҳтимоли борлигини билиб, тезда қайтадан мустаҳкамлашни буюрган эди. Ҳозир Шерҳожиев эсанкираганидан, «Ўтган кун и ҳордиқ тўғри келиб қолди» деб ваз қилди.

— Шу ҳам баҳона бўлдими? Қайф-сафога берилиб, эсан чиқардим деяверинг,— деди бошлиқ, Шерҳожиевнинг ишлар юришиб турганда, хурсандликка «оз-моз отиб» қўйишини билганидан.

Сергей Андреевич бошқа ҳеч нарса демади-ю, дарҳол ўпирилишни йўқотиш чорасини ўйлади ва ўз тажрибасига суяниб, бундай чорани топди. Одамлар билан машиналарни ишга солди. Ҳадемай, лом, парма ва белкурак билан қуролланган йигитлар, омонат сезилган плитани кўчиришга киришдилар. Уларнинг ишларига бетиним тўлқин халал бериб турарди. Айниқса, бордондай плита ўрнини ўйиш ва шиббалаб тош, тупроқ ётқизишга келганда, иш оғирлашди. Қанча зўр бериб тупроқ, тош тўкишмасин, тўлқин урганда ювиб «дарча» ўрнини баттар ўйиб юбормоқда эди.

Шу чоғ Фарҳод билан Тўлан бир кучоқ қоп топиб келишди. Уларча йигитни ишга солиб, белкуракларда қопларга тупроқ тўлдира бошлашди. Кейин узун сим арқон топиб уни пастга «арғимчоқ» қилиб туширишди-да, икки учини қирғоқдаги йигитларга тутқозишди.

— Ана энди арғимчоқ учиб туриб ишлаш мумкин,— деди-да, Фарҳод эпчиллик билан пастга тушди. Унга бир неча йигит эргашди. Холиқнинг ҳам ғайрати қистади, шерикларимдан четда қоламанми деб, шартта костюмини ечди-ю, уларга

қўшилди. Улар юқоридан ташланаётган тошларни, тупроқли қопларни «дарча»га боса бошлашди. Бироқ орқадан балоқазодай келган тўлқин уларни ҳадеса уриб йиқитар, чирпирак қилиб комига тортмоқчи бўларди. Аммо тўлқин қайтган ҳамон улар яна ишга тутинишарди. Сувнинг қалтис ҳазили устига, тош-харсанглар оёқ босиб туришга халақит берарди. Шамол тобора кучайиб, тўлқинни баттар авж олдирарди. Холиқ қизишиб кетиб арқонга суянишни ҳам унутган, балиқдай сувга шўнғиб-шўнғиб чиққанча ишини давом эттирарди.

Қирғоқдагилар уларнинг абжир, чаққон ҳаракатларини ҳаяжон ичида кузатиб туришарди. Ўз раҳбарлигидаги участкада кўнгилсиз ҳодиса рўй берганидан юзи шувут бўлган Шерҳожиев, Сергей Андреевичнинг соясида оёғи куйган товуқдай ўралашиб юраркан, кимдир: «Мана, кўриб қўйинг одамларнинг регисини!»— деб уни баттар ўсал қилди. Бу вақт ҳаммадан ҳам Қуралайнинг ҳаяжони ошиб тушарди. Холиққа ҳар гал сув чангал солганда, Қуралай бир ирғиб тушар, юраги орқасига тортиб кетарди. Бошқалар сувдагиларга: «Бўш келмаларнинг, шоввозлар, дадил бўлларинг» — деб қичқиришса, Қуралай зўр бериб: «Ҳазир бўл, кўзингга қара, секироқ!»— деб жовилларди. Шу он унинг ёнида пайдо бўлган Бабу: «Намунча куйинмасанг. Унинг жони жон-ку, бошқаларники жон эмасми!»— деб таъна қилди. Қуралай сиртига юқтирмади. У Холиққа бўлган муносабатини эндиликда ҳеч кимдан яширмай қўйган эди. Холиқ комсомол мажлисидаги Қуралайнинг танқидини унутолмай, ундан аразлаб қолган. Қуралай ҳам у билан гаплашиб кетишга баҳона тополмай юрган эди. Ҳозир эса ҳаммасини унутди.

Тўлқин қутургандан қутуриб борар, уни писанд қилмаётган беҳаловат, ўжар одамларни ямламай ютмоқчи, сомон парчасидай учуриб юбормоқчи, ўзининг юз йилларча ҳукм сурган бошвоқсизлигини яна кўрсатмоқчи эди. Йиғитлар ҳам қаттиқ туриш бериб, бу ёввойи, маккор кучдан устун кела олишларини исботлашмоқчи эди. Табиат билан одам ўртасидаги тенгсиз жанг поёнига яқинлашганда, бирдан Холиқ кўринмай қолиб, ҳаммининг ўтакасини ёрди. Бу сафар сув уни бирдан юлқиб ўз дамига тортди ва анча ергача олиб кетди. Холиқ ўзини аранг ўнглаб қулочкашлаганича қайтишга интиларкан, тўлқин уни қирғоқ томон коптокдай отди. У чалп этиб тошлар устига тушди-ю, яна туриб ишга тутинди. Бироқ энди аввалги шахти йўқ, ҳар минут чаккасига қўлини олиб борарди. Унинг бу нотинч ҳаракатини пайқаган Қуралай,

овози борича уни чақирди. Холиқ «ҳечқиси йўқ» деб бошини лиқиллатди. Чамаси буни Тўлан ҳам сезиб турган экан, гим-настёркаси билан шимини ечди-да, труси билан ола-була денгизчи майкасида пастга ирғиди. Холиқни қўярда-қўймай қирроққа ҳайдаб, ўрнини ўзи эгаллади.

Ранги ўчиб, дағ-дағ титраётган Холиқ бошидаги оғриқни яширмоқчи бўлса ҳам, тирқираб оқаётган қон ошкор қилиб қўйди.

— Ахир, эҳтиёт бўл, деб неча марта айтдим-ку!— деди жиғи-бийрони чиққан. Қуралай. Холиқ ҳамон гинасини унутмагани учун юзини тескари буриб турар, Қуралай эса куйиб-пишиб янгигина кўк рўмолчаси билан унинг пешанаси ва чаккасини артар, аммо қон тўхтамасди. Харсанг тош ё темир тилиб кетдими, ё бўлмаса сув ичида бошқа бирон кор-қол бўлдими, Холиқнинг ўзи ҳам билмасди.

Тўпланганлар ичидан Бабунинг истеҳзоли гапи эштилди:

— Ўзи ҳам ўлар-тириларига қарамай, жонини жабборга берса-я! Чатоғи чиқиб юрганидан, бир қаҳрамонлик кўрса-тиб ном чиқарай деди-да!

— Чучмаллигинг қолмас экан, Бабу!— деди Қуралай аччиғланиб.— Биров ўлай деса, биров кулай дейди. Нима қилсан қаҳрамонликни савдо-сотикқа ўхшатиб!..

Йигитларнинг бири тортишувга аралашди:

— Қуралай тўғри айтяпти. Агар киши ўз молини бўридан қўриқласа, шунга ҳам ўлжа тама қиладими?

Аварияни эшитиб етиб келган ҳамшира, Қуралай ёрдамида Холиқнинг бошини боғлади. Қалин қилиб ўралган пахта ва дока устидан ҳам қон ўтиб кетавергач, Холиқни Сергей Андреевичнинг «виллис»ида медпунктга олиб келишди. Ҳамшира унинг кийимини ўзгартираётганда елкасидаги мўмата-лоқ қамчин изини нарида турган Қуралай кўриб қолди ва баттар ачинди:

— Вой, елканг ҳам лат едимиз?

— Йўқ, бу тузалган эски яра,— деб қўйди у ёғини айтмай Холиқ.

Қон кетган сари Холиқнинг аҳволи оғирлашмоқда, ранги оқариб, нафас олиши қийинлашмоқда эди. Қуралай Холиққа иссиқ қанд чой ичираркан, ҳадеб:

— Қалайсан, қаттиқ оғримаяптими?— деб сўрарди.

Бошидаги алам-ситамни сездирмасликка тиришиб, тишини-тишига қўйиб ётган Холиқ бўлса:

— Сал-пал... ҳеч гапмас...— дебгина жавоб берарди...

Бўрон тили ҳамма ёқни ялаб-юлқаб қишдагидай совутиб юборган эди. Тўғондаги авариянинг олдини олгунча бир ҳолатга тушган йигитлар дийдираб-гезариб қайтишди-ю, ётоқларига тарқамай, медпунктни ўраб олишди. Тўлан билан Фарҳод «виллис»да кечаси қидириб топиб келишган қишлоқ врачлари, ҳоли оғир беморга ҳозироқ қон қуйиш зарурлигини айтди. Қонни кимлардан олиш керак, деган савол кўндаланг келди. Қон берадиган кишилар ёш, соғлом, бақувват бўлиши шарт, аввало, албатта беморнинг яқин ўртоқларига мурожат этишга тўғри келади, деб маслаҳат берди врач. Аҳволнинг жиддийлиги ва врачнинг маслаҳатини деразадан билиб турган болалардан беш-олтитаси эшикка ёпирилишди. Врач, уларга, олдин қонларининг группасини текшириб кўражагини айтган эди, Фарҳод, вақтни кетказмаслик учунми ё чинданми, яқинда бир муносабат билан комиссиядан ўтганда, қони биринчи группа чиққанини астойдил уқтира кетди. Ҳамшира ҳам буни тасдиқлади. Биринчи группа ҳаммага ҳам тўғри келаверадиган бўлгани учун врач ишонч билан дастлаб Фарҳоддан қон олди. Кейин, эшикдагилар «бизни ҳам текширинг» деб тиқилинч қила кетишди. Булар орасида яқиндаги мажлисда «Холиқ ҳайдалсин» деб қўл кўтарганларнинг ҳам борлиги Фарҳодни ажаблантирди.

Дастасиз кўзойнак таққан врач коридорга чиқди ва лекторларча салмоқли, мулойим товушда:

— Бу ерда, жиянчалар, кино кўрсатилаётгани йўқ, бир инсоннинг ҳаёти сақлаб қолинмоқда. Илтимос қиламан, тинчлик, осойишталик сақлансин,— деб шовқинни босди. Сўнг, худди физкультура мусобақасига танлагандек, ҳар бир боланинг гавдаси, мускуллари, афти-башарасига кўзойнаги тепасидан синчиклаб разм солди. Булар орасидан ўз талаби, ўлчовига мос келадиганларни ажратишга қийналиброқ турди, чунки тўғон воқеасидан кейин болаларнинг афти-ангори янгигина касалхонадан чиққанга ўхшарди. Ҳатто, ўша «пўкон»нинг ҳам афтидан шу топда безгак иси келиб турарди. Болалар врачнинг дудмол қарашига тушунолмаб тоқатсизланиб туришаркан, врачнинг кўзи хиёл оқсоқланиб коридорга кирган Эшаматга тушди. Эшаматнинг ялғарс гавдаси, ўн кунча ишга чиқмай янада тиниқиб, қонталашган башараси врачнинг диққатини тортмай қолмади.

— Сиз ҳамми, жиян?— деди врач, Эшамат яқинлашгач.

Афтидан бу ерга ҳангама талаб бўлиб чиққан Эшамат врачнинг саволини «ўзингизни кўрсатмоқчимисиз?» деган маънода аглаб:

— А?.. Йўқ...— деганича нари ўтиб кетди. Орқасидан врач елкасини қисиб, болалар бўлса нафратланиб қолганларини пайқамасди.

Холиқнинг тепасида термилиб ўтирган Қуралай, врач қайтиб киргач, ийманибгина секин сўради:

— Ўртоқ доктор, қонни фақат эркак болалардан олиш шартми?

Врач унга қизиқсиниб қаради ва хонанинг нариги бўрчагига имлади-да, ғоят самимий, оталарча қараш билан шивирлади:

— Сиз кими бўласиз, оппоқ қизим?

Қуралай берган саволидан лушаймон еб, ўзини йўқотди:

— Шундоқ... бирга ишлаймиз... ўртоқ...

— Ҳмм... мен... бўлсам...— врач айтаётган гапини ўзгартди.— Ўртоқдан ҳам аъло экансиз. Нима иш қиласиз, оппоқ қизим?

— Бетончилик...

— Бай, бай, бай!.. Мен бўлсам, мураббиями, педагогми деб ўйлабман,— деди врач, шундоқ нозик қизнинг бетончи бўлиб ишлашига ақли бовар қилмай. Сўнг, Қуралай узатган чойдан ҳўплаб, маслаҳат берганнамо сўзлай кетди.— Асли сизда медицинага қобилият кўпроқ кўринади. Чунки, медицина ходимининг биринчи хусусияти — одам бўлиш! Қонни бўлса, йигитлар беришди. Етади. Хотиржам бўлинг, керак бўлса, яна оламиз.

Қуралай ҳайратга тушди ва «Ҳамма ҳам одам-ку» дегандай қилиб кулди.

— Гапим ғалатироқ туюлди, чамаси, а, қизим?— бемор безовта бўлмасин деб, боягидан ҳам оҳиста товушда давом этди.— Мен одам деганда инсонийликини, кишиларга муҳаббатни кўзда тутяпман. Ҳа, қизим, яқинингми, бегонами, бари бир, одамга ўзингни бағишлаш, фидо қилишни айтапман. Агар сен ўз толеингни бировнинг саломатлигида, роҳат-фароғатида кўра билсанг, бунга не етсин. Қани энди ҳаммага баравар насиб бўлаверсайди бу! Е гапим чакким?

Қуралай ёқимли бир дoston тинглаётгандай кўзларини сузиб ўйга ботган эди. Инсон қувончидан бошқа ҳеч нарсани билмайдиган, тан олмайдиган, балки ўз кекса ҳаётида кўплаб кишиларни турмушга қайтариб бахтиёр қилолган бу

ажойиб, шу билан бирга беҳад камтар кишига маҳлиё бўлиб қолган, миясида чуваланиб юрувчи саволлар жамланиб бир ипга тизилаётгандай эди. Врачнинг нуроний сиймоси, ўзи ярашиб тушган чўққи соқолини Қуралай нечундир Охунбоевга ўхшатиб юборди ва кўнглидан ўтказди: «Оддий одамларнинг донишманди экан!»

Қуралай тонг отгунча бемор ёнида бўлди. Болалар ҳам ярим кечада, беморнинг ҳарорати сал тушиб уйқуга кетгандан кейингина ётоқларига тарқалишди. Яна икки топқир қон қуйилгач, эрталабга бориб Холиқ кўзини очди ва каловланиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Врач қўрқиб, тагин ҳарорати кўтарилдими деб, бошини ушласа, йўқ — тузук.

— Безовта бўлманг, жиянча, ишларингиз жойида, ҳаммаси бажол — деб тинчлантирди врач.

— Авария-чи? — деди ёмон тушлар кўриб чиққан Холиқ.

— Аллақачон битказиб келишди. Айтишларича, аввалгисидан ўн чандон мустаҳкам бўлиб кетибди...

Врач кетарда, Холиққа то ўзи рухсат бермагунича қимир-ламасликни, агар қимирласа, хафалашиб қолажagini уқтирди. У, кунига бир марта келиб кўриб кетар, бошқа вақтларда Холиққа медсестра билан Қуралай қараб туришарди. Қуралай унга чой ичказиш, овқат егизишдан ташқари кундалик янгиликларни етказиб турарди. Холиқни, айниқса, бригада ҳаёти, ким қандай ишлаётгани, бўш вақтда нималар қилишаётгани, икки сменада ишлаётган ва кейинги кунларда руҳи пастроқ бўлган Фарҳоднинг кайфияти қизиқтирарди. Уч кун деганда у зерика бошлаб, ўз ишини соғинди.

— Хотиржам бўл, ишинг аввалгидай юриб турибди. Узим ўрнига қўяяпман, — деди кулиб Қуралай.

Холиқ Қуралайнинг кам уйқуликдан киртайиб, яна ҳам чиройлироқ кўринган чаросдай тим қора кўзларига термилди:

— Қийналаётгандирсан-а?..

— Ҳеч бир, — деди Қуралай, толиқаётган бўлса-да, сир бой бермасдан ва тумбочка устида қалашган идишлар, доридармонларни йиғиштира бошлади. Унинг қўл ва лаб ҳаракатларидан тортиб киприк қоқишигача разм солиб ётаркан, Холиқ худди онаси эркалаган болаларда бўладиган бир ички ҳузур туйди. Бейхтиёр Қуралайнинг қўлини ўз кафтига олди. Шу аснода унинг вужудда беқиёс бир қувонч билан ачиниб ҳисси қўшилишиб, бу икки ҳис бир-бирини енгиб, бир-биридан устун келишга интилгандай бўлди ва Холиқ титраб кетди.

— Ҳа, нима бўлди, этинг увишяптими?— деди Қуралай ва устидаги адёлнинг ён-верини қистириб қўйди.

— Агар онанг ҳаёт бўлганда, сени шу ерларга юбормасди, сени қийнаб қўймасди!— деди Холиқ юрагида тўлқин урган туйғусини босолмай.

— Нега ундоқ дейсан?— деди Қуралай аразлаганнамо. Чунки бу унинг куч лаёқатига ишончсизлик, камситишдай бўлиб туюлди. Онаси ёдига тушиб хўрлиги келди-ю, яна касални безовта қилмай деб ўзини босди.

— Қўлингни қара,— деди Холиқ боягича ҳаяжон билан Қуралайнинг майин бармоқларида белкурак тутишдан ҳосил бўлган нўхатдай-нўхатдай гуддаларни кўрсатиб.

Холиқнинг камситиб эмас, ачиниб гапирётганини фаҳмлаган Қуралай, панжаларини «чақа-чум» қилиб кулди.

— Ишчининг қўли-да, қурилишда ишлаганим биллиниб турса ёмонми? Қизиқ, сенинг гапинг ҳам Фарҳоднинг гапига ўхшаб кетди. У аввалига: бу қўллар игна-ипчиқдан бошқага ярамайди деб юрарди. Шерҳожиев бўлса, кўнглида меҳрибонлик қилган бўлиб, дерди.— Қуралай қиқирлаб сўзлади.— «Қўлларинг қалам-қоғозга хўп келишади. Асли ўзинг катта-роқ столда ўтириб бир идорани обод қилиш сиёқинг бор. Бу чанг-тўзонда, қаланғи-қасанғилар ичида юриш сенга ярашмайди. Қўявер, яқинда сени конторага олдираман. Бошлиққа бир оғиз айтсам, сўзимни қайтармайди...» Тавба, худди мен стол эгаси бўлишга ўлиб тургандай...

— Ҳар ким ўз гази билан ўлчайди-да. Энди нима деяпти?

— Энди дами ичига тушиб, саломимга алик олишга ҳам ҳоли йўқ бечоранинг,— деб ачиниб ҳам қўйди Қуралай.

Холиқ, нечук деб бақрайиб тураркан, Қуралай:

— Хабаринг йўқми, болалар келганда айтишмабди-да?— деди. Айтсаммикин, айтмасаммикин деб иккилангандан кейин айтмақолди: «Партбюрода Шерҳожиевнинг кўзбўямачилиги, яна аллақандай айблари очилган, вазифасидан олиниб, пастроқ ишга қўйилган, ҳозир марказий участкага Сергей Андреевичнинг ўзи қараб турибди».

Холиқнинг кўзлари чарақлаб, ўрнидан туриб кетаёзди.

— Ана шунақа безовта бўларсан деб янгиликларни айтмай юрувдим-да,— деди Қуралай елкасидан босиб.

Қуралай яна омборда сув кўпаяётгани сабабли Ҳаққул отани кўчириш пайида Фарҳод билан Қаршибой ота Аччиқкўлга кетишаётгани, кечадан бошлаб омборда қайиқлар суза бошлагани, болалар катта-катта балиқ тутишгани, яна алла-

қанча янгиликларни айтгани йўқ эди. Айтмаса ҳам, Холиқ дорилар ҳиди бурқсиган, ҳеч ким рухсатсиз киролмайдиган бу тор кабинетда қафасга тушгандай ётавериб юраги сиқилган эди.

Холиқ ҳамширага «ҳамма буюрганларингизни қиламан» деб ёлвора-ёлвора ётоғига кўчди. Қуралай, тансиққина деб, сув омбори балиғидан қовурди-да, медпунктга келса, касал йўқ. Қасал ётоғида соқолини чала-пула олганча кийимларини кийиб кўчага чиқиш ҳаракатида экан. Қуралайнинг диққати ошди. Ётмасанг докторга айтаман деб, пўписа қилса ҳам бўлмади.

— Бошинг бойлиқ, рангинг кетган, ахир шу аҳволда чиқсанг кўчадагилар нима дейди?

— Нима дерди!— деди докани ечиб ташлаб Холиқ. У ойнакчага қарамоқчи эди, Қуралай ойнакчани олиб қўйди. Холиқ ўпкаланди.— Нима, жуда хунукманми? Номус қиласанми? Номус қилсанг агар...

— Хўш? У ёғини айт-чи?

Холиқнинг тилига «узоқроқда юрарсан» деган гап келдию, қайтарди. Маъюсланганча ўшшайиб ўтириб қолди.

— Майли, хафа бўлсанг бўл, чиқмайсан,— деб ўз сўзида турди Қуралай.— Сал ўтгач инсоф қилиб унинг қўлига ойнакчани тутқазди. Холиқнинг кўзи, пешанаси аралаш қулоғи тепасида қориқ солгандай қон талашган яра ўрнига тушиб, қалампир чайнагандай афти буришди. Кейин Қуралайга докани бошқатдан бойлатди. Қуралай: «Тўхтаб тур, Фарҳод келсин, бирга чиқарсан»— деди-да, Фарҳодни излаб кетди.

Шу топда Холиқни ўзига чорлаётган нарсалар бўрондан кейинги очиқ ҳаво, ўртоқлари, жонажон соҳил, омборга тўлаётган сув, унинг шўх тўлқинларигина эмасди. Холиқнинг кўз олдига мункиллаб қолган отаси, йиғлаб қолган онаси келиб юраги эзилмоқда, агар қуввати етса, ҳозироқ бориб улардан хабар олишни мўлжалламоқда эди...

16

Фарҳод қишлоқдан аллақачон қайтган, ётоқда тағин болалар ҳалал бермасин учун бошқармадаги хоналардан бирига кириб, столга энгашганча хат ёзиб ўтирарди.

Дарё бўғилгани билан тўғоннинг иши камайгани йўқ, тўғонни кўтариш ҳали узоқ давом этади. Шу кунларда эса, «Йўлак»ни мустаҳкамлаш ва бетонлаш юзасидан сменадош

бригада тузилиб, унга ҳам Фарҳод қараб турибди. Қунига эрта билан соат еттида гоҳ чой ичиб, гоҳ наҳор чиқиб кетганича тун қоронғисида бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб қайтади, на ўртоқлари билан ҳангамалашиб кўнгил ёзиш, на ўтариб китоб ўқишга ҳоли келади, хат ёзишга-ку инчунин. Хатни бундан ҳам кечиктириб юборса, онаси «оқ» қилиши турган гап.

«... Кечиринг, Саодатхон, бу хатимни бошлаганимга кўп кунлар бўлса ҳам тугатолмай юрибман. Бунинг сабаби, сиз ёзганча, «унутиб, кўнгилдан чиқариб» юборганимдан эмас. Сиз ҳар кун, ҳар соат ёдимдасиз. Иш вақтларимда ҳам, ўртоқлар орасида юрган-турганимда, қурилишга боғлиқ ё боғлиқ бўлмаган нарсаларга овора бўлган соатларимда ҳам сиз ёдимдасиз. Бироқ бу ердаги ҳаёт, айниқса, кейинги ҳафталар шу қадар қизғин ва беҳаловат бўлдики, одамни ўзига буткул қамраб олди. Буларнинг қайси бирини гапириб берсам экан сизга? Тўғон қурилишини тезлатайлик, денгизга эртaroқ сув ғамлайлик деб, одамларнинг на вақт ва на кучини аямаганимними? Денгиз билан бирга даштда обод, гавжум ишчи шаҳарчаси вужудга келтирилаётганиними? Ёки қурилишда ҳар кун, ҳар соат учрайдиган мушкулларни қандай осон қилаётганимизними? Ё бўлмаса, кечагина пода боқишу, ўроқ ўришдан бошқани билмаган оддий деҳқон болаларининг бугун ҳар хил янги касблар ортириб, ҳурматли ишчилар сафига ўтиб олаётганларини айттайми? Эҳтимол сиз, бу қурилиш фақат ҳунар ўрганиш ери бўлиб қолмай, одамларнинг феълиятворини, тақдирини ўзгартираётган катта бир турмуш мактаби ҳам эканини кўз олдингизга келтира олмассиз? У ёғини сўрасангиз, баъзи бир адашиб-улоқиб юрганлар ҳам шу ерда изга тушаётибди, бахт ва қадр тилаганлар шу ерда бахтини, қадрини топаётибди. Балки сиз, бошқалар билан ишинг қанчалик, ўзингни бил, ўзгани қўй дерсиз. Йўқ, жоним, кимки бу ерга бош уриб келибди, кемага тушганнинг жони бир дегандай, ҳамма билан бирга ўлиб, бирга тирилади. Ўзим ҳам чин ўртоқликнинг маъносини энди англаяпман. Ягона нишонга қараб бораётган кўпчиликнинг кучи-иродасини шу ерда кўриб, тушуниб оляпман. Агар одамлар бир-бирига бунчалик суянмаса, бир-бирига жонини фидо қилишга тайёр турмаса, даштнинг даҳшатли табиати, дарёнинг ваҳший қаршилигини енгиш мумкин бўлармиди!

Очигини айтсам, бошда бу ердаги ишга, турмушга кўникиб кетишим қийин бўлди. Баъзан ўз кучимга ишончим йў-

қолди, турли гумон-шубҳаларга берилдим. Фақат ўртоқлар далдаси билаң аста-секин шароитга кўника бордим, кўпчиликнинг тафти юрагимни илитди. Иш юришиб кўзга кўринган сари-чи, кўнглимда фаҳр туйғуси туғилиб қолди. Ҳа, толем ёр бўлиб, мард, фасур, фидокор кишилар ўртасига тушиб қолдимки, бундан шахрлансам арзийди. Агар ёнимга келсангиз, бу ишларга заррача ҳисса қўшсангиз, сизда ҳам шундай туйғу пайдо бўлармиди балки. Ҳа, бир кунмас-бир кун келишингизга ишончим бор, шунинг учун ҳам ҳамма гапни очиқ айтяпман. Бу сўзларимдан мени аввалгидай ўз-ўзига ортиқча ишонишда, мағрурликда айбларсиз. Майли, нима десангиз денг, мен ўзимга, ўзимдан ҳам ортиқ дилимга ишонаман. Мендаги бу ишончнинг мустаҳкамланишига, бир чеккаси, хатингиз ҳам сабаб бўлди. Айтинг-чи: хатингиз нега бунчалик ачиқ ёзилган. Агар юрак совиган, беҳис, бепарво бўлганда, бунчалик ачиқ-тизиқ қаердан лайдо бўларди? Хатингизни биринчи ўқиганимда, аъзойи баданимни совуқ тер босиб кетди. Яхшики, бу ҳол узоққа бормади. Ўзимни босдим, ана шу наштардек сўзларнинг келиб чиқиш сабабини, бу сўзлар остидаги ҳароратни пайқаб олдим.

Ҳамма гиналарингиз ҳам майли-ку, аммо «ваъдасида турмаган йигит» деганингиз жуда оғир ботди. Наҳотки мен сизга йўқ ердаги нарсаларни, афсонавий олтин тоғни ваъда қилган бўлсам. Тўғри, мен келгуси турмушимиз, қишлоғимизнинг келажаги тўғрисида хаёл суришни яхши кўрардим. Буларни ичимдан тўқимасдим, эшитган-билганларимни, ўзимдаги ишончни айтардим. Мен сув омбори яқин вақтларда даштимиз қиёфасини ўзгартиб юборади, деб қаттиқ ишонардим. Худди шу нарса юзага чиқяптику, ҳозир. Менинг сўзимга ишонмасангиз, шу районимиздан чиққан механик қиз Биби-хоннинг тунов куни «Қизил Ўзбекистон»да босилган «Даштдаги жаннат» деган мақоласини ўқинг. У, янги қишлоғимиз таърифини келтириб дебди: «Эскидан худо унутган даштимизда жаннат яратялмиз, келиб кўринглар. Бу жаннатнинг номини «Қоммунизм» қўйдик. Чунки бизнинг даштимизда коммунизм шу ердан бошланади дейиш мумкин. Бу ерда ҳамма нарса келажакни кўзлаб, келажак кишиларининг диди, талабига мослаб қуриляпти — биноларнинг пойдеворидан тортиб томигача, пахтазорлар квадратидан тортиб мевазоргача, болалар боғчасидан тортиб клуб, магазинларгача, борингки, истироҳат боғимиздан то туғруқхонамизгача...»

Сиз даштимизнинг жизгинак ёзини, бўронли қишини кўр-

дингиз-у, Фарғонангизга ўшатомай ҳафсалангиз пир бўлди. Энди келиб баҳорини ҳам бир кўрсангиз ёмон бўлмасди. Эдингизда бордир, иссиқ ёз куни ҳовлимиздаги қари шафтоли тагида ўтирганимизда, сиз: «Бир туп шафтолига саккизта тиргович қўйволиб, боғим бор деб юрибмиз-да» деган эдингиз. У вақтда бунга таъна эмас, ҳазилга йўйган эдим. Тўғри, бизда Фарғонадагидай анжир-анорлар, асал-новвот «умрвоқи» қовунлар, тил ёрар шакар ангурлар ҳозирча йўқ. Лекин булар бўлади, ҳаммаси бўлади! Балки Коммунизм кишилари, биз сув чиқариб кўкартирган бу боғ хиёбонларида сайр қилишар, шунда бизни эслаб «отасига раҳмат» дейишар... Эҳ, нималар деб додираяпман ўзим. Ахир яқин вақтда рўёбга чиқадиган нарсаларку булар. Ўзимиз яратган боғларда ўзимиз ҳам сайр қилармиз, ўшанда унинг меваларидан ўғил-қизларимизга ўз қўлларимиз билан узиб берармиз. Ахир бундан ортиқ бахт борми! Бу бахтни яратишда ҳамма тенгқурларим қатнашаётган бўлса-ю, наҳотки, менинг Саодатим — қалбимнинг бир пораси четда қолса!...»

— Шейр ёзипсизми дейман бекинволиб! — деди Фарҳодни қидириб юриб ойнадан кўзи тушган Қуралай. Фарҳод деразани очаркан, Қуралай унга Холиқнинг кўчага чиқаман деб хархаша ясаётганини арз қилди. Фарҳод, «ҳозир чиқаман» деганича деразани ёпди-да, кўп ўтмасдан кўчага чиқди. Қўлидаги койвертни почта қутисига ташлагандан кейин, югургилаганча ётоққа қараб кетди...

17

Бу вақт Холиқ сувоғи қурир-қуримас оқланаётган, бир ёқдан эшик қўндириб, бир ёқдан эълон-плакатлар ёпиштири-лаётган клуб олдида эди. Болалар ундан ҳол-аҳвол сўраша туриб ҳазилга олишмоқда эди:

— Холиқвой дейман, авария баҳонаси билан оқизоқ бўлишни ҳам ўрганиб олдинг-а!...

— Мана отнинг қашқасидай пешанангга муҳр ҳам босилди. Энди ҳеч ёққа адашиб кетолмайсан!..

Холиқ бу ҳазилларга энди аччиқланмай, илжайибгина қўярди. Чунки болалар унга беғубор, очиқ кўнгил билан, ҳадди сиб муомала қилишаётганини билиб турар, илгаригидай ерга уриб камситишдан асар сезилмасди. Болалар муомаласининг ўзгарилиб қолиш сабабини Холиқ «Ҳурмат тахтаси»-

даги рўйхатни ўқигандан кейин аниқроқ тушуниб олди. (Тахтада иккинчи бригада илғорлари қатори Холиқ Ҳаққулов номи ҳам кўрсатилган эди.) Атрофини қуршаганлар энди кўзига оғайнилардай яқин, меҳрибон кўрина бошлади. Қура-лай бўлса, Холиқнинг ёнидан ажралмас, ҳамон уни уринмасдан уйга кириб ётишга қистамоқда эди. Битта Эшаматгина Холиққа ранги-рухсорини кўрсатмасдан, подадан адашган қўйдаи нарида нима қиларини билмай юрарди. Негадир Бабу ҳам унинг яқинига йўламай қўйган эди.

Фарҳод келди. У Холиқнинг кўзлари лак-лак ичига тушган бўлса-да, руҳи тетиклигини, деворга плакат ёпиштираётганларга боқишаётганини кўрди-ю, ётоққа ҳайдаш фикридан қайтиб, кулиб қўя қолди.

Индиндан кечки мактабда, механиклар курсида машғулотлар бошланажаги, 8- март муносабати билан ҳаваскорлар концерт беражаги ва бошқа янгиликлар ҳақида эълонларни ўқиб чақчақлашаётган болаларнинг диққати бирдан янги катта плакатга тортилди. Бунда кўп босқичли космик ракета тасвирланган эди: ана у ўз кифтида Совет Иттифоқи герби нақшланган байроқни қўндириб фазога қанот қоқаркан, Ой Қуёшга салом йўллаб, учинчи Ер Йўлдоши эса оқ йўл тилаб қоляпти. Ер куррасидаги баҳодир инсонлардан янги йил совғаси келаётганига беҳад қувонган Қуёш эса, одатдан ташқари чарақламоқда... Яқинда учирилган ракета ҳозир болалар кўз ўнгиде жонлангандай ўзига мафтун этди. Маҳлиё бўлиб қолган Фарҳод ҳам гўё ракетага қўшилиб парвоз этгандай руҳан тўлқинланиб кетди.

— Қандай тезлик билан учяпти, биласанларми? Секундига ўн бир километрдан ошиқ! Яшиндан ҳам, овоздан ҳам тез-а!

Беғамлиги билан танилган бақалоқ бола ваҳимага тушди:

— Бир кун бориб одам учади дейишади, шунга ҳеч ақлим етмай юрибди-да,

Фарҳоднинг кулгиси қистаб, унга деди:

— Бундан икки ё уч йил бурун биров сени бу ерга обкелиб «Яқинда шу қоқ дашт ўртасида денгиз бўлади» деганда, ақлинг етармиди?

— Бе-е, бундан уч йил бурунни қўй,— деди мўйловли ўспирин,— то дарёни гирибонидан бўғиб қўйгунимизчаям денгиз бўлишига ишонмай юрган бу пўкон, ҳафтафаҳм-пайтава-кулоқ!

Бақалоқ, иягини муштига тугиб, мўйловга ер тагидан еб қўйгудек ўқрайди ва:

— Елғон! Елғон! Бунга ақлим етмай бўпти. Ахир бу ерку. У бўлса — осмон! — деди-да, қўлини аввал пастга, кейин баландга бигиз қилди.

«Пўкон»нинг соддалиги хушчақчақ қаҳқаҳага сабаб бўлди. Кейин улар, чиндан ҳам космик ракетада одамнинг фазога чиқиши мумкинмикин, йўқмикин, деб жиддий баҳсга киришишди. Пировардида, учиши мумкин дегувчилар енгиб чиқди. Лекин «қачон?» деган саволга жавоб топиш осон бўлмади. Баъзилар «яқинда» деса, айримлар коммунизмда дерди. Ҳар қандай ишнинг мумкин қадар ботроқ юзага чиқишини истабгина қолмай, шунга астойдил ишониб, ошиқиб кутувчи Фарҳод эса:

— Кўрасиз, тез кунда учадил! — деди қатъий қилиб. У, ҳозирда Етти йилликнинг бошланиши коммунизм дарвозасига кирилганликнинг аломати экани, эндиги ҳар бир йил олдинги ўн йилларга тенг келишини айтиб, ўз фикрини исботлашга уринди.

Шунда ҳам бир-икки бола уни «хаёлпараст»га чиқариб қўйди. Қўпчилик бунга парво қилмай энди «Космосга ким, қандай бахтли одам чиқаркин?» деган савол устида бош қотириб, ўзаро тортиша бошлаган эди. Улардан баъзилари, космосга алоҳида билим, ирода, куч ва яна аллақандай ғайри табиий сифатларга эга бўлган инсонгина чиқса керак деса, баъзилари «ким билади, балким ўзимизга ўхшаган оддий граждандардан чиқиб қолар» деб тахмин қилмоқда эди.

Ичкарида каттакон картонга безак ишлаётган Тўлан, болаларнинг баҳсларига қизиқиш билан қулоқ солиб турди. Сўнг уларни ичкарига чақирди-да, деворий газетанинг янги сони учун материаллар ёзиб беришни сўради.

— Қанақа мавзуда? Нималар тўғрисида? — деган саволлар ёғилди.

Тўлан, ҳозир нималар тўғрисида ўйлашаётган, сўзлашаётган бўлсалар, шулар тўғрисида ёзиш мумкинлигини айтган эди, болалар ағрайиб қолишди. Тўлан изоҳ берди:

— Мана, мисол учун сизларни қанча нарса қизиқтиряпти: космик ракета, уни учирганлар, унда учадиган қаҳрамонлар. Етти йиллик вазифалари, коммунизм қурилишлари, яна шуларга ўхшаш ўзимизга яқин кўп нарсалар... Эҳтимол, баъзиларнинг «қани энди космик ракетада учадиган биринчи қаҳрамон мен бўлсам» деб орзу қилаётгандирсанлар. Тўғри эмасми? Шуларнинг ҳар биттаси бир мавзу, бир дафтар-да. Хоҳланг мақола, хоҳланг хабар, хоҳланг расм...

Болалар ўйланиб қолишди. Қуралайнинг дилига бир фикр келди-ю, айтишга ботинолмай илжайиб турарди. Тўлан сўради:

— Хўш, Қуралай, нима демоқчисан?

— Масалан... шеър бўлса-чи?

— Оҳ, қани энди,— деди хурсанд бўлиб Тўлан,— шоирнинг қизидан шеър чиқса кошкийди. Саккизинчи март боп-а? Қулинг ўргилсин иш бўларди.

Қуралайнинг қўлидан декламация қилиш келса ҳам, шеър ёзиш келишига ақли етмаган болалар унга ғалати қараб қўйишди. Қуралайнинг гапи туртки бўлиб, бошқалар ҳам ўз истакларини ўртоқлаша бошлашди. Қизиқарлироқ бир мавзу қидираётган Фарҳод бирдан ўртага чиқди.

— Биздан қурилиш илғорлари ҳақида хабар. Сарлавҳаси...— Яна ўйлаб олгандан сўнг.— «Етти йиллик йўлдошлари...»

— Во-о, маладес! Шунақасидан бўлсин!— деб бош бармоғини миҳ қилди Тўлан.

У ҳар қимнинг мавзуини бир қоғозга ёзаркан: «Сен-чи?»— деб Холиққа қаради.

— Мен нимани ёзардим?— деди чўчинқираб Холиқ.

Яна ҳазилкашларга гап топилди:

— Биринчи синовдан қандай ўтганингни ёзасан-да!

— Қандоқ қилиб Эшамат полвонни алла қилганингни ёза қол!

— Йўқ, чивиндай жонига қандай қилиб тегирмондан бутун чиққанини ёзсин!..

— Қарқуноқдан булбул чиққанини деб қўя қол-да!

— Билмадиларинг ҳамманг,— деди «пўкон» гап қўшиб,— қачон тўй бўлишини ёза қолсин...

Қаҳқаҳа зўрайди. Тўлан уларни зўрға жим қилди-да, Холиққа маслаҳат берди:

— Мана, сенга қовурғаси синмаган мавзу: ким эдинг, ким бўлдинг, ким бўлмоқчисан? Шу уч саволга жавоб топ, тамом вассалом!..

У материалларни топшириш учун кечқурунғачайин муҳлат берди. Лекин бу соатларда қалам-қоғоз олиб қадалиб ўтиришга ҳеч кимда тоби-тоқат йўқ эди. Чунки ҳаво очилиб, ҳамма ёқ қуёш селига ғарқ бўлган. Кечагина бетиним бўрон ва ёмғир дастидан эзилгандай шумшайиб кўринган посёлка бинолари бугун бор бўйини кўрсатиб, шинамроқ ва кўркамроқ тус олмоқда. Кўчалар ва ҳовлилардаги гўдак уйқусидан уйғо-

на бошлаган ниҳоллар минут сайин қаддини ростлаб, қуёш томон талпинмоқда, яшил куртакларга зар кукун каби қўнган тонгги шабнам кишининг баҳри-дилини очувчи илиқ шабадада ҳавога учмоқда. Айниқса шаҳарча атрофида салобатли ястанган тепалар, қирларда баҳор нафаси баралла гуркирамоқда. Қиш аёзидан намзада бўлиб бўғилган ва кўксига иссиқ тегиши билан яйраб, эркин тин ола бошлаган ернинг сийнасидан билинар-билимас ҳовур кўтарилмоқда, зеҳн солган киши ҳовур аралаш ердан намхуш сомонли, лой ҳиди димоққа ураётганини сезади. Бултур ёздан буён туллаган қари туядай яғири чиққан тақир дашт, ўз кўркини намойиш қилиб, яшил сепини ёймоқда эди. Теваракка қараб тураркансиз, бутун табиат гўё чимилдиқдан чиққан куёвдай ялқовланиб, беқасам тўнини елкасига ёпмоқда дейсиз...

Иигит-қизларнинг бир қисми чучмўма, бойчечак тергани қирга, бир қисми тўғон томонга йўл олди. Холиқ кейингиларга эргашаркан, Қуралайнинг имоси билан Фарҳод уни қолдирмоқчи бўлди, лекин Холиқ унамади:

— Йўлдан қайтарма, бари бир боришим керак.

— Сув совуқ ҳали, сенга тўғри келмайди ахир,— деди бўғилиб Фарҳод, ўзи каби Холиқнинг ҳам қайиқни кўзлаб бораётган гумон қилиб.

Холиқ сувга эмас, йўловчи машинада қишлоғига бормоқчи эканини айтгач, Фарҳод уни қолдириш йўлини излади. Эрталаб Қаршибой ота билан Аччиққўлга боришса, Ҳаққул отанинг уйида ҳеч зоғ қолмагани, унинг қачон ва қаерга кўчганини билолмай қайтишганини бошқачароқ қилиб тушунтирди.

— Даданглар кеча янги қишлоққа кўчиб кетишибди. Кўзлари анча тузукмиш. Қаршибой отам эшитибдилар...— Фарҳод ўз гапига ўзи ҳам ишониб кетганидан эртами, индин, Холиқ бир оз соғайгач, Ойдинқўлга бирга бориб келишга сўз бериб юборди.

Ўзи бормасдан отасининг кўчганига ишонқирамай турган Холиқ, Фарҳоднинг қатъий ваъдасидан сўнг сал тинчланди.

Шундай бўлса-да, у ўртоқлари кетидан қолмай тўғон томонга юрди.

* * *

Дарё елкасига девдай миниб олган тўғон Холиқ кўзига бир ҳафта олдингисидан баланд, бўйига одам бўйи қўшилгандай салобатли кўринди. Иигит-қизлар дорга тизилишган қушлар-

дай, метин тўғон қиррасига сафланиб, сув томошасига берилишди. Холиқ уларнинг қаторига кираркан, кўз олди жимирлашиб, боши гир айланиб кетди. Дарё тўсилгунча эски ўзанинг бир чеккасидан тармоқчаларга бўлиниб оққан сувлар ўрнида осмон тўнқарилгандай улкан бир ҳовуз ҳосил бўлибди. Ҳовуз суви кун сайин, соат сайин кўтарилиб, кенгроқ майдонни эгалламоқда, қиргоқлар тобора ёйилиб, бир-биридан узоқлашмоқда. Кишилар тўғри таърифлашганича, росмана бир денгиз юзага келмоқда эди. Бу янги манзара Холиқни нечоғлиқ қизиқтириб, ҳайратга солмасин, кейинги кунларда ишга қатнашолмай, шунча ўзгаришдан четда қолгани алам қилиб кетди. Лоп этиб Қаршибой отанинг уйида айтган сўзи эсига тушди: «Холиқ денгиз қураётганлар сафида...» Ён-веридигиларга ўнғайсизланиб қараб олди; қурилишга меҳнати сингганлар ана улар бўлади? Холиқ-чи? У сафга энди кирганда, фалокат бўлиб яна сафдан чиқиб қолай деди-ку... Нима, ўзига қолса шундай бўлай дебдими! Уни сафдан чиқармоқчи бўлган нарса, кўз ўнгида ўқтин-ўқтин қафасга тушган арслондай ҳар томон чайқалаётган ана шу сув эмасми? Бирдан юраги орқасига тортди: соат сайин ҳамла қилиб қиргоқлардаги уйлар, тиккайган дарахтларни аждаҳодай ямлаб ютаётган сув Холиқнинг қўрғончасига ҳам етиб бориб, уни кўмиб юборгандир балки!.. «Хайриятки,— деди ўз-ўзига далда бериб,— вақтида кўчишибди...» Унинг тасаввурида ўтган ҳафта кўриб келишгани — Ойдинкўл жонланди. Янги қишлоқ, янги уйлар... Дадаси билан ойиси хурсанд бўлишаётгандир. Қариган чоғларида кўкракларига шамол тегса ёмонми. Улар ўғилларини хўп зориқиб кутишаётгандир. Эртами-индин албатта боради Холиқ. Энди Қуралайни олиб боради. Қуралай ҳам йўқ демас. Ота-онаси икковини жуфт кўришса, худди орзулари ушалгандай бошлари осмонга етади!..

Тўғон гавжум бўлиб кетди. Қиргоққа баҳор ёмғиридай томчилар сачратаётган зилол денгизнинг кумушдай жимир-жимир жилоси ҳаммани ўзига имлар, бағрига тортарди. Йигит-қизлар унга толпинишарди. Қани энди ёз бўлса-ю, сув қўйнига шаппа-шаппа шўнғишса-да, яйраб-яйраб қулоч отишса, узоқ-узоқларга балиқлардек сузишиб хумордан чиқишса...

Болалардаги бу кайфиятни пайқаган Тўлан, уларни чап қанотга бошлади. Етти чақиримча келадиган тўғоннинг охирида, қиргоқнинг ётиқ ерида, йўғон қозиқларга икки қайиқ боғлаб қўйилганди. Тўлан уларнинг бирини бўшатиб ёнига Фарҳод билан Қуралайни чақирди. Қуралай, тагин зерикиб

қишлоғига жўнамасин деган хавотирда қайиққа Холиқни ҳам олиб чиқди. «Капитан»ликни Тўлан қўлига олди. Салқин денгиз шабадаси сочларни сийпалаб, ёниқ кўкракларга ҳузур бера бошлади. Орқада Қуралай билан ёнма-ён ўтирган Холиқнинг чеҳраси очилиб кетган, нималардир демоқчи бўларди-ю, қалбидаги мавж сўзлашга йўл қўймасди. Балки у, Қуралайга шодлик ва хаволик соатларида доим ёнида бўлгани, ўзига куч ва ишонч бағишлаб келгани, тойилиб бораётган чоғларида қўлтиғидан суюб қолгани учун миннатдорчилик билдиришни истаётгандир. Бу истак шу қадар чуқур ва зўрки, буни бир оғиз сўз билангина изҳор қилолмаслигини биларди. Баъзан теран туйғуларни сўздан кўра самимий ва шафқатли, маъсум ва соф кўз қарашлари яхшироқ ифодалай олади. Ҳозир иккинсининг ҳолати шундай эди. Қайиқ денгиз ўртасига яқинлашиб, тўлқин кучайган сари бу ҳолат бўртиброқ кўринмоқда эди. Бевота депсинаётган қайиқнинг таъсирини кесиш учун иккови бир-бирига маҳкам суянишиб боришаркан, уларга Фарҳоднинг кўзи тушиб, дафъатан хаёлига хотинининг мактуби келди. Мактубнинг бир ерида Саодатхон: «Китобларда соф муҳаббатни кўп ёзишади-ю, мен ҳаётда буни кўрмайман» — деган эди. Фарҳод дилида у билан мунозарага киришди: «Соф муҳаббатни инкор қилиш — муҳаббат нималигини билмаслик аломати. Бағри тошдек қаттиқ, муздай совуқ кишиларгина шундай ўйлайдилар. Мен сизни бундай кишилар қаторига асло қўшгим келмайди, Саодатхон. Ишонинг, ҳаётда соф муҳаббат борлигини мана ўз кўзим билан кўриб турибман. Бу шундай қудратли куч эканки, бунинг азобию, роҳатини ҳам икки томон баробар кўраркан. Бунда сенинг бор манфаатинг, дўстинг манфаатига бўйсунаркан. Бу шундай шуъла эканки, икки қалбни баробар ёритиб, доғларни ювиб, ҳаёт йўлини ойдинлаштириб юбораркан... Эҳ, Саодатим! Кошкийди у бағримда юрақолса... Келармикин-а, менинг бахтим? Келар. Келиши керак, албатта. Кечиб кетмас. У кечса ҳам, мен кечолмайман-ку ахир!..» Шунда ёдига қайси бир ғазалхоннинг рубоисн тушди:

Ҳамма дарддан кўра айрилиқ ёмон,
 Ҳамма қайғудан ҳам ёмондир ҳижрон.
 Қўлимдан келмайди сендан айрилмоқ.
 Жонсан, жондан кечиш эмас-ку осон...

Сершиддат тўлқин унинг хаёлини бўлиб юборди. «Капитан» эса бепарво, қайиқни бешик-бешик долғалар қанотидан

чаптастик билан олиб ўтаркан, ўзи билган денгизчилар қўшиғини хиргойи қилмоқда эди. Кейин Фарҳоддан най чалишни сўради, Фарҳод ҳам, қўйнига қистириб келган найини қўлига олди. Ҳозирги ўз кайфиятига мос тушадиган «Наво»ни танлади ва уни шундай янградики, завққа тўлган ҳамроҳлари қайиқнинг сапчиб тўлғанишини ҳам сезмай қолишди. Куй ҳаммаларининг қалб туйғуларини бирдай ифодалаб, қуёшда мовий, кумуш, симоб, бинафша ва яна неча хил тусга кираётган тўлқин мавжидай товланмоқда эди.

Бу оҳанрабо куй ва денгиз сайри Холиқнинг қулф-дилини очиб юборди. Шавқ ичида Қуралайга деди:

— Г-гўзал-а?..

— Куйми?— деди бугун борлиғи билан таъсирланиб ўтирган Қуралай.

Холиқ Қуралайнинг янги белгилар пайдо бўлгандай ёқимли чехрасига, мижжасида ҳамишали табассум излари яширинган сеҳрли кўзларига ташналик билан термиларди, сўнг худди шундай суқланиб атрофга назар солди-да:

— Ҳ-ҳаммаси!..— деди.

Қуралай ҳам ўрқачсимон тўлқинларга, гоҳ узоқ, гоҳ яқин кўринаётган паст-баланд соҳилларга, уфқ билан туташган барикарам майсазорларга, ана шу табиат манзараларининг бариси устидан тожга жиға бўлиб тушган азамат плотинага, унда бахтиёр кезган одамларга кўз югуртди. Булар унга ҳар пайтдагидан кўра кўркамроқ, яқин ва жозибалироқ кўриниб кетди, юракдан чиқариб деди:

— Чиндан ҳам гўзал!

— Биласизларми, дўстларим, нима учун гўзал?— деди буларнинг суҳбатига қулоқ солиб ўтирган Фарҳод ва кўнглидагини ёрқинроқ ифодалаш учун муносиб сўз ахтарди. Дўстлари қатори дилдан ҳам ҳозир шу сўзлар кечарди:

— Чунки шу ҳаёт чашмасининг ҳар қатрасига менинг пешана терим томяпти, кўз нурим, нафасим, ақлим зарралари сингяпти. Буларнинг ҳаммаси эса юрак ҳарорати, демакки, меҳрим билан туташган. Меҳр-муҳаббат билан нимаки боғланган бўлса, бари гўзал; юрагимда меҳнатга, кишиларга ихлос туғдирган дўстларим эса азиз, жонажон!..

1961 — 1962